

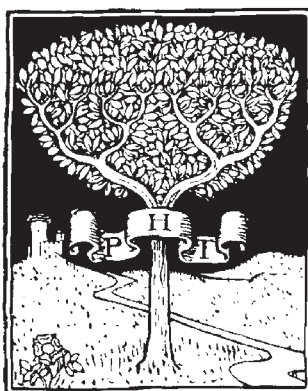

**PERSONHISTORISK
TIDSKRIFT**

2025:2 ✦ Årgång 121

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

Redaktör
Lars M Andersson

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2025:2

Personhistorisk tidskrift

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Patriotiska Sällskapet, Åke Wibergs stiftelse och Klas de Vylders fond.

ANSVARIG UTGIVARE

Personhistoriska samfundet genom redaktör Lars M Andersson

KONTAKT

www.personhistoriskasamfundet.org

Redaktör: red@personhistoriskasamfundet.se; postadress: Lars M Andersson,

Historiska institutionen, Box 628, 751 26 Uppsala

Förfrågan om äldre nummer av PHT: info@personhistoriskasamfundet.se

Medlems- och prenumerantregister samt distribution: pht@personhistoriskasamfundet.se

Medlemsavgiften är 250 kr/år och betalas till plusgiro 2538-7 eller bankgiro 245-1714.

Avisering av medlemsavgift sker under våren. Prenumerationsavgiften för institutioner i hela världen är 250 kr plus porto.

GRAFISK FORM OCH ORIGINAL

Maria Ahlberg Milwertz, Stockholm

TRYCK

Billes Tryckeri AB i november 2025.

Personhistorisk tidskrift välkomnar personhistoriskt relevanta artiklar av god vetenskaplig kvalitet, dock inte texter av renodlat genealogisk karaktär. Tidskriften tillämpar peer review. Manus levereras som redigerbara digitala filer till redaktören. Eventuella illustrationer bör bestå av fritt tillgängligt material, eftersom tidskriften bara i undantagsfall kan betala för upphovsrätt. I de fall en författare vill använda upphovsrättsskyddat material åligger det honom eller henne att undersöka vem som innehar rättigheterna och kontakta denne. Honorar för medverkan utbetalas inte, men författare till artiklar erhåller kostnadsfritt två exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt ett exemplar. Tidskriften tar även emot recensionsexemplar av nyutkommen litteratur. Dessa skickas till redaktören på postadressen ovan.

Från redaktören

Föreliggande häfte tillägnas historikern och tidigare redaktören för *Personhistorisk tidskrift*, Torbjörn Nilsson, som gick bort tidigare i år. Förutom en runa över honom och den recension som blev hans sista i *PHT* rymmer det en artikel om den svenska pingstväckelsens *grand old man*, Lewi Pethrus och hans förhållande till radikalnationalism, sionism och judar samt en essä om en av de kvinnor ur den svenska överklassen, författaren Fanny von Wilamowitz-Moellendorff, som på 1930-talet gjorde det till sin uppgift att övertyga svenskarna om Tredje rikets och dess ledares förträfflighet. Både artikeln och essän handlar alltså om förhållningssätt till höger-radikalism och nationalsocialism. I vanlig ordning avslutas årets andra häfte med ett personregister för årgången.

Artikeln, skriven av Markus Lundström och Tomas Poletti Lundström, sociolog respektive religionshistoriker, är en delredovisning av deras VR-finansierade projekt ”Frikyrkan och Förintelsen: Den svenska pingströrelsens förhållande till antisemitism 1930–1974.” Den är lång. I mitt senaste och, som det skulle visa sig, sista samtal med Torbjörn Nilsson, i Sumlen på Kungliga Biblioteket i början av året, meddelade han att han tyckte sig kunna konstatera att artiklarna i *PHT* på senare år blivit längre och undrade skälmaktigt vad det kunde bero på. Vi enades om att det berodde på redaktören. Min handledare, professor Bengt Ankarloo, framhöll vid min disputation att jag inte ens kan ”sätta punkt i mitt eget namn” och i det hade han rätt. Jag anser emellertid inte att långa artiklar är något självändamål. Däremot menar jag att de bör få vara så långa som krävs och att just känsliga och omdebatterade ämnen, som frågan om Lewi Pethrus relation till radikalnationalismen, tarvar en rejäl redovisning av empirin och en utförlig argumentation. Sådant tar plats och det är mycket glädjande att kunna publicera denna högaktuella och medialt uppmärksammade forskning i denna tidskrift.

Essän om Fanny von Wilamowitz-Moellendorff och hennes liv och skriftställarskap är skriven av historikern och museimannen Ulf Hamilton, en av de regelbundna medarbetarna i *PHT*. Den behandlar ett av de ämnen som låg Torbjörn Nilsson varmt om hjärtat, nämligen konservativa eliters förhållningssätt till samhällelig förändring, ett ämne som inte mist sin aktualitet.

Lars M Andersson

Innehåll

Artikel

- Markus Lundström & Tomas Poletti Lundström* Lewi Pethrus och radikalnationalismen 99

Essä

- Ulf Hamilton* När Hitler var Messias – ett porträtt av ”överklassnazisten” Fanny von Wilamowitz-Moellendorff 181

Recension

- Torbjörn Nilsson* Anders Johnson: Baronen. Theodor Adelswärd. Entreprenör. Samhällsbyggare. Politiker. 192

In memoriam

- Lars M Andersson et al* Torbjörn Nilsson in memoriam 196

Medverkande i detta nummer 200

Personregister 201

Lewi Pethrus och radikalnationalismen

Markus Lundström & Tomas Poletti Lundström

etrus Levi Johansson (1884–1974) växte upp i en väckelsekristen arbetarfamilj utanför Vänersborg.¹ I sin ungdom engagerade han sig fackligt, men sökte en radikal kristendom och fann pingstväckelsen – en kristen förnyelseväg som i början av 1900-talet spreds via Los Angeles marginaliserade bostadsområden.² Lewi Pethrus, som han sedermera kallade sig, kom tidigt i kontakt med pingstväckelsen när den nådde Skandinavien.³ Inom några år blev han föreståndare för Filadelfiaförsamlingen i Stockholm,⁴ som genom sin missionsverksamhet fortsatte sprida väckelsens budskap till jordens alla hörn.⁵ Vid seklets mitt var Filadelfia en av de största pingstförsamlingarna i världen och pastor Pethrus gick i spetsen för den snabbväxande svenska grenen av rörelsen.⁶ Med tiden blev han en rikskändis som inbjöds till TV-soffor, Nobelmiddagar och kungliga födelsedagsfiranden.⁷ Utifrån sin ledarposition och sitt vidsträckt kontaktnät fick Lewi Pethrus inflytande över den globala pingstväckelsens utveckling under 1900-talet.⁸

Samtidigt som Pethrus inledde sin pastorstjänst organiserades den svenska radikalnationalismen kring idén om

det nödtvungna försvaret av det svenska folkets renhet. Drivkraften var föreställningen om nationens förestående undergång till följd av folkstammens utarmning och kulturens förfall. Hösten 1915 bildades Sveriges Nationella Ungdomsförbund, den svenska radikalnationalismens första rikstäckande organisation, och härifrån utvecklades rörelsen i takt med 1900-talets många förvecklingar. Under de turbulenta decennierna som omgärdade andra världskriget – tidsperioden då Lewi Pethrus var pingströrelsens ledargestalt – förblev radikalnationalismens politiska imperativ konstant: det behövdes en motkraft till förfallet, annars skulle nationen förintas.⁹

Hur förhöll sig Pethrus till den svenska radikalnationalismen? Vari bestod konfliktlinjerna och idéutbytet, avståndstagandet och samarbetet? I föreliggande tematiska biografi undersöks Pethrus väckelsekristna undervisning och socio-politiska entreprenörskap i ljuset av radikalnationalismens idéutveckling i Sverige.¹⁰ Utifrån en rasismteoretisk belysning av publicerade texter och tidigare utforskat källmaterial analyseras pingstledarens idémässiga och organisatoriska kontaktytor med radi-

kalnationalismen under årtiondena som föregick och följde på den moderna rasismens storskaliga utrotningsprojekt: Förintelsen.

Studien knyter an till utvecklingen inom internationell pingstforskning kring det historiska förhållandet mellan pentekostalism och rasism.¹¹ Exempelvis har pentekostala studier från Sydafrika granskat pingströrelsens roll som medlöpare till apartheid,¹² medan kritiska undersökningar i USA kommit att rikta fokus på pingströrelsens utveckling i början av 1900-talet. Denna forskning har visat hur den legendariska församlingen på Azusa Street i Los Angeles formulerade antirasistiska praktiker – som motarbetades av rörelsens vita predikanter.¹³ Särskilt framträdande i det senare avseendet var den tongivande ledargestalten Charles Fox Parham (1873–1929).¹⁴ Med utgångspunkt i detta kritiska kunskapsläge har teologiskt orienterad pingstforskning fokuserat på omvändelse som antirasistisk praktik inom den egna rörelsen.¹⁵

I Sverige har emellertid pentekostala studier präglats av andra frågor.¹⁶ Den svenska pingströrelsen har i bred bemärkelse kartlagts genom en lång rad undersökningar;¹⁷ de första vetenskapliga bidragen skrevs redan under 1920-talet.¹⁸ Det historiskt orienterade forskningsläget har i synnerhet kretsats kring portalfiguren Lewi Pethrus, som i egenskap av väckelsekristen ledare studerats i teolo-

giska underdiscipliner som kyrkohistoria,¹⁹ missionshistoria,²⁰ ecklesiologi och dogmatik.²¹ Men Lewi Pethrus var inte enbart en kristen tänkare – han var också en välkänd personlighet, social entreprenör och partipolitisk aktör, ledare för en betydelsefull social rörelse i moderniseringens Sverige. Med fokus på dessa aspekter har tidigare forskning tecknat Pethrus patos för att skapa en motkultur till det han betecknade som samhällets avkristning.²² Pingstforskare har även noterat hur Pethrus värv över tid alltmer präglades av ambitionen att omdana samhället,²³ medan andra pekat på Pethrus förståelse av individens relation till Gud som drivkraft för samhällsförändring.²⁴ Samtidigt har tidigare forskning visat att medan Pethrus församling var normbrytande i frågor om andlighet, var den normbärande i frågor om svenskhet.²⁵ I anslutning till denna forskning finns även indikationer på att Pethrus uttryckte nationalistiska idéer och rasistiska tankegångar,²⁶ samt att han vid starten av sin partipolitiska verksamhet samarbetade med före detta fascistledare.²⁷ Denna artikel följer spåren i syfte att klargöra förhållandet mellan Lewi Pethrus och radikalnationalismen.

Den historisk-sociologiska undersökningen inbegriper Pethrus redaktörskap, författarskap, predikogärning och brevkorrespondens.²⁸ Pethrus startade och drev bokförlaget Filadelfia och var bland annat ansvarig utgivare för *Evangelisk*

tidskrift, Evangelii Häroid, Den Kristne samt dagstidningen *Dagen*. Hans författarskap sträcker sig över sex decennier och innefattar en lång rad böcker, ledartexter, essäer och debattartiklar. Därtill undervisade han regelbundet från predikstolen. Vid sidan av Pethrus publicerade texter analyseras därför även de 15 volymer predikomanus som numera bevaras på Riksarkivet och aldrig tidigare varit föremål för forskning. Det opublicerade källmaterialet består även av Pethrus brevkorrespondens, 127 volymer som innehåller tusentals brev skickade till och från pingstledaren.²⁹ En systematisk genomgång av denna fångar Pethrus idéutbyte med radikalnationalistiska aktörer medan en analys av hans predikningar, uttalanden, författarskap och redaktörskap visar på de idémässiga kontaktytorna. Som komplement till detta huvudsakliga källmaterial undersöks rapporter från Tyska legationen i Stockholm och underrättelsematerial från Allmänna säkerhetstjänsten.³⁰ Till detta kommer mikrofilmade tidskrifter och dagspress från Kungliga biblioteket, audiovisuellt material från SVT:s arkiv, samt ytterligare samlingar från Riksarkivet. Dessa utgörs bland annat av arkiv tillhörande Kristen Demokratisk Samling, Filadelfiaförsamlingen i Stockholm samt av fascismforskaren och pingstvännen Erik Wärenstams personarkiv. Vid sidan av dessa primärkällor analyseras även publicerade ögonvittnesskildringar

från såväl församlingsmedlemmar som Pethrus medarbetare, beundrare och motståndare.³¹

Den tematiska biografin över Lewi Pethrus och radikalnationalismen utgår från en personhistorisk förståelse om att nätverk och idévärld bör studeras sammantaget för att klarlägga individens relation till sin samtid.³² Det innebär att Pethrus organisatoriska och idémässiga kontaktytor med den svenska radikalnationalismen behöver undersökas i ljuset av denna politiska utveckling under 1900-talet. För att teckna radikalnationalismens historia används i huvudsak primärkällor i form av rörelsens egna böcker, tidskrifter och tidningsartiklar, men också opublicerat arkivmaterial som medlemsförteckningar och brevkorrespondens. Merparten av dessa källor är kända sedan tidigare, som empiriskt underlag för historisk fascismforskning, men i vissa fall har fördjupade arkivstudier varit nödvändiga för att vinna specificerad kunskap om Pethrus organisatoriska kontaktytor. Detta gäller framför allt Sveriges Nationella Förbund och Riksföreningen Sverige-Tyskland, två organisationer som under andra världskriget utmärkte sig genom sin positiva hållning till Tredje riket. Nyhetsrapportering, journalistiska granskningar och polisiära övervakningsanteckningar används som komplement till primär materialet från rörelsens aktörer och bygger härigenom vidare på forskningen

om radikalnationalismens idéutveckling i Sverige.

I artikeln används det teoretiska begreppet *radikalnationalism* för att analysera politisk orientering mot nationalismens idémässiga rotsystem. Radikalnationalism betecknar en politisk ideologi inriktad på att renodla det föreställda folket och befästa dess territoriella anspråk.³³ Det är en politiserad förstärkning av nationalismens idé om urskiljbara folkstammar med kollektiv arvsrätt till avgränsade landområden. Radikalnationalismens föreställning om folkets nedärvda essens genererar politisk-ideologiska åtgärdsprogram för att bevara folkstammens biologiska, kulturella, moraliska eller andliga renhet.³⁴ Den särskiljande process som har till funktion att bevara det föreställda folkets renhet brukar inom rasismforskningen kallas *rasifiering*.³⁵ Denna process bygger på rangordnande markörer som hudfärg och religion. Markörernas vikt och betydelse varierar mellan historiska och sociala kontexter, men rasifiering är bärande i särskiljandet av det egna folket gentemot den Andre.³⁶ Eftersom rasifiering skapas och upprätthålls genom det mellanmännliga samspelet kan rasism utövas oberoende av överlagda intentioner.³⁷ Men för de som drabbas handlar rasifiering alltid om olika grader av uteslutning, eftersom det föreställda folkets urskiljbarhet – dess renhet – är centralt för den radikal-

nationalistiska särskiljningsprocessen. Uteslutningens former är kontextuellt föränderliga, men kan inbegripa allt från exotifiering till segregation, deportation och utrotning.³⁸

Den svenska radikalnationalismen formerades vid upptakten till första världskriget och etablerades under mellankrigstiden.³⁹ Precis som i andra europeiska länder vid denna tid artikulerades radikalnationalistisk politik för folkstammens renhet framför allt genom rasifiering av judar.⁴⁰ Genom negativa stereotyper och sedermera konspirationsteoretiska föreställningar blev *antijudisk rasism* avgörande för den europeiska radikalnationalismens utveckling under 1900-talet.⁴¹ En förlaga till denna rasismform är den kristna *antijudaismen*, som går tillbaka till urkyrkans särskiljande gentemot det folk som ansågs vara gudsförnekare och kollektivt ansvarigt för Kristi korsfästelse.⁴² Med nationalismens intensifiering under det sena 1800-talet artikulerades en politisk rörelse utifrån den konspiratoriska föreställning om judisk makt över nationerna som fick benämningen *antisemitism*.⁴³ Medan sionismen som nationalistisk rörelse vid samma tid formerades kring idén om en judisk nationalstat i det landområde som kallades Palestina,⁴⁴ mobiliserade antisemitismen en kombination av medeltida stereotyper, kristen antijudaism och den framväxande rasbiologins idéer – i en

politisk kamp för att genom olika former av uteslutning söka bevara det egna föreställda folkets renhet.⁴⁵

Vid tiden för nationalstaternas stora sammandrabbning, under första världskriget, formulerades det antisemitiska kravet på uteslutning alltmer högljutt runtom i Europa.⁴⁶ Den judiska diasporan framställdes som ett hot mot nationell renhet, en hotbild som stärktes av den konspiratoriska föreställningen om att judarna sökte överta nationerna och regera världen.⁴⁷ Med rasifieringens logik var judarnas närvaro i nationerna ett problem som behövde hanteras, vilket lade grunden för den så kallade judefrågan.⁴⁸ Radikalnationalismens lösning – utifrån föreställningen om åtskilda folkstammar med territoriell arvsrätt – var uteslutning. Förintelsen blev med tiden den tyska nationalsocialismens slutgiltiga lösning på judefrågan, men Hitlerregimens åtgärdsprogram för uteslutning hade sedan maktövertagandet varit att driva på judarnas utvandring till ett avskilt bostättningsområde utanför Tyskland.⁴⁹ Nationalsocialismens initiala uteslutningsprogram korresponderade på detta sätt med det sionistiska projektet för att skapa en egen nationalstat för det judiska folket. Storbritannien gav sedan första världskriget stöd för en judisk statsbildning i det brittiska mandatområdet Palestina, en avgörande plats för de kristna sionister som var pådrivande i denna beslutsprocess.⁵⁰ Denna för-

ordade massutvandring av judar från Europas nationalstater sammanföll med radikalnationalismens föregivna bevarande av den inhemska folkstammens renhet.⁵¹

I Sverige har tidigare forskning visat hur antijudiska stereotyper och konspiratoriska föreställningar om judisk makt varit bärande för radikalnationalismens idéutveckling.⁵² Men i takt med att nationalsocialismens rasistiska utrotningsprojekt uppdagades minskade den politiska antisemitismens möjligheter, vilket gjorde att antijudisk rasism i Sverige snart fick nya uttryck.⁵³ Medan öppen rasism mot judar avtog levde dess stereotyper och myter vidare genom omskrivningar för judisk ohederlighet och konspirationsiver,⁵⁴ en idémässig kontinuitet som i internationell forskning studerats i termer av *kommunikationslatens*.⁵⁵ I efterkrigstidens Sverige omformades antijudisk rasism och antog i offentligheten mer subtila uttryck samtidigt som rasifiering av så kallade invandrare, en generisk beteckning för icke-svenskar, tilltog i styrka och med tiden alltmer kom att uttryckas genom antimuslimsk rasism.⁵⁶ Genom kommunikationslatensen fortsatte därmed den antijudiska rasismen ge bränsle åt radikalnationalistisk kamp för att försvara det föreställda svenska folkets renhet. Radikalnationalismens politiska imperativ har härigenom förblivit konstant under det turbulenta 1900-talet medan

rasifieringens intensitet, former och uttryck varit föränderliga.

Den svenska radikalnationalismen har länge formulerats med hjälp av kristna markörer för svenskhet. Under mellankrigstiden organiserades svenska fascister och nationalsocialister kring teologiska föreställningar om judiskhet som kristendomens negativa motpol och judarnas Kristushat som hot mot det kristna Sverige.⁵⁷ Denna teologiska antijudaism förmedlades även av präster inom Svenska kyrkan.⁵⁸ Inom internationell forskning har denna form av rasifiering även studerats i relation till positivt särskiljande av judar, vanligtvis benämnt som *filosemitism*.⁵⁹ Den filosemitiska förståelsen av det judiska folket, som kring sekelskiftet 1900 utvecklades parallellt med den politiska antisemitismen, var ett bärande inslag i den kristna sionism som under seklets lopp kom att drivas inom den globala pingströrelsen.⁶⁰ Denna rörelse uppstod i USA 1906 men spreds snabbt över jorden; redan samma år hade pingstväckelsen nått Sverige,⁶¹ och härifrån spreds budskapet – inklusive pingstteologiska förståelser av judar och judiskhet – vidare över jorden. I denna artikel analyseras rasifiering av judar genom det tänkande som under 1900-talet kommunicerades genom pingstvännernas frontfigur i Sverige: pastor Lewi Pethrus. På följande sidor avtecknas pingstledarens idémässiga och organisatoriska

kontaktytor med den svenska radikalnationalismen under fyra decennier kring seklets mitt. Avsnitten är kronologiskt indelade följt av en epilög över Pethrus väckelsekristna radikalnationalism.

1930-tal: Sionismens fiskare och antisemitismens jägare

Hösten 1933, när Hitlers nyetablerade diktatur infört den antisemitiska arierparagrafen och öppnat sitt första koncentrationsläger, predikade Lewi Pethrus i Filadelfiakyrkan på Rörstrandsgatan om judarnas roll i den yttersta tiden. Den nyinvidga kyrkan, som rymde 3 500 personer och vid denna tid var Sveriges största samlingslokal, markerade pingströrelsens plats i det moderna Sverige.⁶² Församlingens föreståndare, Lewi Pethrus, hade varit rörelsens frontfigur i närmare två decennier när han vid söndagsgudstjänsten lade ut den profetiska bibeltexten om det judiska folket.

Sionismen har pågått i många år och gjort sin gärning. Nu komma jägarna – antisemiterna. När förföljelserna bröto ut i Tyskland, slog det mig, att nu är jägarnas tid. Det står, att de skola drivas ned från alla höjder. Det är ett bildspråk. Men i Tyskland har antisemitismen särskilt lagt an på den intelligenta judendomen, det är den, som vistats på höjderna.⁶³

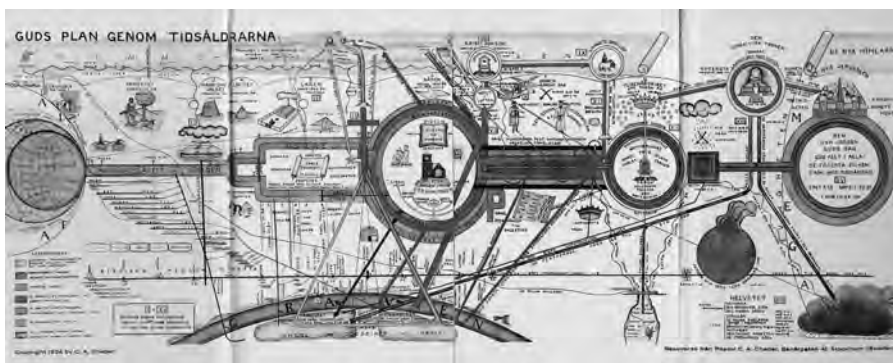
Pethrus predikan var en uttolkning av den tyska nationalsocialismens anti-

semitiska våldskampanj som syntes i svensk nyhetsrapportering i början av 1930-talet.⁶⁴ Med hänvisning till Jeremia 16:16 menade Pethrus att Gud först sänt ”fiskare” för att judarna skulle återvända från förskingringen. Men fiskarna hade inte, förklarade Pethrus, lyckats tillräckligt väl med uppdraget att föra judarna till Palestina.”Då finns ett annat medel: jägarna”.⁶⁵ Utifrån Pethrus bibeltolkning spelade därmed både sionismens fiskare och antisemitismens jägare viktiga roller i Guds plan för världens upprättelse.

Lewi Pethrus fatalistiska betraktelse över de rasistiska våldsdåden hade rötter i den tidiga pingströrelsens teologi. Kännetecknande för pingstväckelsen var förståelsen av Bibeln som huvudsaklig auktoritet och övertygelsen om att Andens gåvor var verksamma också i den moderna världen.⁶⁶ Här såg pingstvännerna en skiljelinje gentemot andra

grenar av väckelserörelsen: den kristne skulle inte enbart döpas i vatten, utan därefter också i Ande – likt apostlarna som efter Kristi himmelfärd, vid den första pingsten, fylldes av den Helige Ande och började tala i nya tungor.⁶⁷ Vid sidan av andedopet och tungotalet kännetecknades den tidiga pingströrelsens teologi av *dispensationalism*, en eskatologisk lära som utifrån apokalyptiska bibeltexter förutsåg en succession av olika tidsåldrar (dispensationer) för Jesu återkomst till jorden och Guds slutgiltiga seger över ondskan.⁶⁸ I denna schematiska tidsuppfattning spelade judarna en nyckelroll – det förskingrade judiska folket skulle återvända till det heliga landet som ett steg i Guds plan för världens upprättelse.⁶⁹

Lewi Pethrus populariserade denna teologiska inriktning i Sverige.⁷⁰ Utifrån sin position som pingströrelsens ledar-

Dispensationalistisk illustration publicerad i C.A. Chaders Guds plan genom tidsåldrar (Stockholm 1934). Boken marknadsfördes flitigt i Evangelii Härold.

figur predikade han om judarnas eskatologiska funktion i den yttersta tiden.⁷¹ Den dispensationalistiska predikosamlingen *Jesus kommer* blev hans första bok, publicerad 1912 på det nystartade förlaget Filadelfia.⁷² Bokförlaget drevs av Pethrus fram till år 1920 då han överlämnade det till Filadelfiaförsamlingen i Stockholm.⁷³ Förlaget gav under 1900-talet ut åtskilliga böcker om Guds plan för tidens slut. Författarna till denna litteratur följde noggrant samtidens politiska utveckling kring judarnas återvändande till Palestina, i sökandet efter tecken på profetiornas uppfyllelse.

Vintern 1929 gav förlaget ut boken *Kristi tillkommelse och världsfylländningen*, författad av Filadelfiaförsamlingens diakon Oscar Haglund (1881–1944). Här beskrevs judarna som världens ”mest kosmopolitiska folk”, vilka ”sökt bygga sig nästen överallt bland nationerna” och därigenom ”blivit världens herrar på många områden”. Samtidigt uttryckte författaren ett hopp om att ”Israel skall vakna upp till nytt liv” genom återställelse till ”det land som Herren lovat”.⁷⁴ Denna eskatologiska vision präglades emellertid av den kristna antijudaismens föreställningar,⁷⁵ hotbilden där profetiornas uppfyllelse inbegrep judarnas ”förbund med den kommande fursten, Antikrist”. Här fanns också förklaringen till samtidens eskalerande judeförföljelser: ”Den stora vederbödan skall inbryta över Juda folk. Men den-

na fruktansvärda nöd skall krossa Juda högmod och föra folket till tro på Jesus”.⁷⁶

Filadelfiaförlagets böcker förmedlade en teologisk förståelse där judarna skulle återfå det förlovade landet men också straffas för sin kollektiva synd, den gudsförnekelse som orsakat judarnas utsatthet och föreskrev deras samröre med den kommande Antikrist.⁷⁷ Föreställningen om judarnas förbund med Antikrist stod i en längre idétradition där judiskhet betecknats som det kristna kärleksbudskapets motsats.⁷⁸ När den politiska antisemitismen stärkte sin position i Europa, konsoliderad genom Hitlers maktövertagande 1933, tog Lewi Pethrus avstamp i denna väckelsekristna dispensationalism när han undervisade om sin syn på det så kallade judeproblemet.

Hösten 1933 presenterade han problemlösningen för de tusentals besökare som samlats i Filadelfiakyrkan för att fira söndagsgudstjänst.⁷⁹ Pethrus hade följt medierapporteringen om judeförföljelserna i Tyskland och sparat sina tidningsurklipp i en mapp märkt ”Judefrågan”.⁸⁰ I samma mapp förvarade han även den första svenska utgåvan av den antisemitiska förfalskningen *Sions vises protokoll*.⁸¹ Inom den väckelsekristna dispensationalism som Pethrus var en del av rädde vid denna tid delade meningar gällande protokollens äkthet.⁸² Samtidigt var själva problembeskrivningen – de förskingrade judarnas opro-

portionerliga maktställning – typisk för denna teologiska inriktning.⁸³ Det var också med den utgångspunkten som Pethrus i sin söndagspredikan förklarade hur judarna hade "en särskild förmåga att komma till makten" och att detta föranlett det antisemitiska våldet i Tyskland.⁸⁴

Ser man ut över världen eller tänker på en del saker, t.ex. utgivning av litteratur, på pressen, på bankväsendet, de stora monopolen, så ligger det i allmänhet i judarnas händer. Det är detta de infödda reagera emot och det är stoft nog att åstadkomma de fruktansvärda förföljelser som varit mot judarna.⁸⁵

I sin söndagspredikan byggde han resonemanget på "en mycket hovsam bok om judarna".⁸⁶ Referensen gällde *Den internationelle juden*, det antisemitiska portalverk av industrimannen Henry Ford (1863–1947) som på 1920-talet populariserade föreställningen om den judiska världskonspirationen – med *Sions vises protokoll* som källmaterial.⁸⁷ Här koppelade Ford "judeproblemet" till den polemiska frågan: "Hur kommer det sig, att judarna så allmänt och så motståndslöst avancera till högre positioner?"⁸⁸ Svaret var att "en judisk världsregerings maskineri existerar redan".⁸⁹ Judarnas säte på "högre positioner" bestod enligt Ford i behärskaandet av "kapitalet och pressen", vilket framkallat ett "instinktivt jude-

hat från alla raser".⁹⁰ Pethrus återgav bokens budskap i sin söndagspredikan, med tillägget "att straffet vilar över detta folk, att domen vilar över det på grund av deras otrohet mot Gud".⁹¹

Vid samma tid rapporterade svensk media om de upptrappade judeförföljelserna som präglade den nyetablerade nationalsocialistiska diktaturen.⁹² Pethrus kommenterade förloppet utifrån sin dispensationalistiska eskatologi; han predikade om de antisemitiska pogromerna som Guds straffdom över judarna. Denna tolkning förekom även bland pingstpredikanter i USA.⁹³ Också inom andra delar av svensk frikyrklighet fanns föreställningen om hur judarna måste straffas för att de förkastat Gud och korsfäst Kristus,⁹⁴ ett idéarv Pethrus förvaltade när han beskrev judarnas vedermödor i 1930-talets Tyskland. Samtidigt bekymrade han sig över det antisemitiska våldet och beskrev de historiskt nödvändiga förloppen med sorg. Även här fanns en överensstämmelse med Henry Ford, som i sitt antisemitiska portalverk tagit avstånd från antisemitiska "mord och våldsdåd".⁹⁵ Pethrus föreslog i sin söndagspredikan ett alternativ: i stället för en våldsam hantering av judarna kunde man "lösa frågan på ett fredligt sätt: ge dem Palestina".⁹⁶

Pethrus förslag låg i linje med resonemang som vid samma tid förmedlades av tyska nationalsocialister. Våren 1933 förordade det nationalsocialistiska parti-

ets tidskrift, *Nationalsozialistische Monatshefte*, där Adolf Hitler var ansvarig utgivare, judarnas utvandring till ett eget bosättningsområde. I tidskriften noterades att ”om vi omfamnar sionisternas plan och försöker nå en internationell överenskommelse för att skapa ett hem för judarna, kan vi lösa judefrågan inte bara för Tyskland utan också för Europa och världen”.⁹⁷ Under Hitlerregimens första år kunde den sionistiska rörelsen organisera sig fritt i Tyskland och regeringen ville påskynda judisk utvandring och utvisning, däribland till Palestina.⁹⁸ Regeringens linje var under hela 1930-talet att judarna skulle lämna Tyskland. Hitler hade emellertid farhågor om att statsbildning skulle föda judarnas makt-hunger,⁹⁹ vilket bidrog till att utrikesdepartementet förespråkade ett ”judiskt reservat” utanför Europa, där Palestina var mindre lämpat eftersom landytan inte var tillräckligt stor.¹⁰⁰ Valet av deportationsplats kom alltmer att splittra de nationalsocialistiska tänkarna,¹⁰¹ men idén om massförflyttning kvarstod – så sent som våren 1940 skrev SS-chefen Heinrich Himmler (1900–1945), ansvarig för den nationalsocialistiska regimen koncentrationsoch förintelseläger, i ett brev till Hitler att ”en storskalig emigration av samtliga judar” vore att föredra.¹⁰²

När den nationalsocialistiska regimen lanserade utrotningsprojektet som slutgiltig lösning på judefrågan stod Pethrus emellertid fast i övertygelsen om att det

bästa vore judarnas utvandring till Palestina. Utifrån sin dispensationalistiska förståelse av det judiska folkets eskatologiska funktion uttryckte han dock tveksamhet inför att öppet fördöma de pågående judeföljelserna i det nationalsocialistiska Tyskland. Den judiska minoriteten i Sverige drev vid denna tid välorganiserade stödkampanjer för tyska judar.¹⁰³ Även kristna ledare organiserade sig över samfundsgränserna i protest mot judeföljelserna. Några månader innan Pethrus undervisning om judarnas eskatologiska funktion hade *Dagens Nyheter* publicerat ett ekumeniskt upprop mot det judefientliga våldet i Tyskland. Uppropet var en del i arbetet mot antisemitismen som drevs av Svenska ekumeniska nämnden under 1930-talet.¹⁰⁴ Eftersom pingströrelsen vid denna tid inte ingick i den ekumeniska sammanlutningen fick Lewi Pethrus en personlig förfrågan att ”stödja uttalandet med Edert värderade namn”. Initiativtagarna vädjade till Pethrus stöd för att bättre kunna ”representera det kristet-religiösa livet i Sverige i dess olika förgreningar”.¹⁰⁵ Svaret på förfrågan står inte att finna och i det ekumeniska uppropet mot antisemitismen, som bland annat signerades av ledare för Svenska Missionsförbundet, Baptistsamfundet, Metodistkyrkan och Svenska kyrkan, lyste pingstledarens namn med sin frånvaro. ”Den som ej tar avstånd från antisemitismen förnekar sin Mästare” löd rub-

riken på det kristna upprop som Lewi Pethrus aldrig undertecknade.¹⁰⁶

En annan underskrift som saknades i uppropet var Svenska kyrkans ärkebiskop Erling Eidem (1880–1972). I ett brev till en svensk kyrkoherde i Berlin menade Eidem att ”’protester’ synas mig i detta fall mest tjäna till att slita sönder förbindelser”.¹⁰⁷ Ärkebiskopen reste i stället till Berlin för att i en privat audiens hos Rikskanslern diskutera frågorna.¹⁰⁸ Eidems medarbetare Nils Karlström, sekreteraren för Svenska ekumeniska nämnden, var emellertid en drivande person i den kyrkliga protesten mot antisemitismen. I kontrast till Eidems tysta diplomati kritiserade Karlström öppet den antisemitiska arierparagrafen för dess ”djupt okristliga anda” som gör ”människor till en andra klass med begränsade rättigheter, helt i strid med både kyrkornas och prästämbetets väsen”.¹⁰⁹ Tyska legationen i Stockholm, som noggrant följde den kyrkliga utvecklingen i Sverige, rapporterade till Berlin att ärkebiskopen inte riktat någon öppen kritik mot den tyska regeringen,¹¹⁰ inte ens när han i ett offentligt tal beskrivit hur ”rashatets primitiva instinkter gå fram som en farsot”.¹¹¹ Men efter Karlströms kritiska uttalande om arierparagrafen – en förlängning av det ekumeniska upprop som Pethrus inte signerat – bedömdes de kyrkliga protesterna riskera ”en för de tyska intressena skadlig inverkan på den svenska offentligheten”.¹¹²

Pethrus gjorde emellertid inga kritiska uttalanden och angav inte heller några taktiska skäl för sin offentliga tystnad. I stället uttryckte han skepsis till det kristna motstånd som organiserades för att stoppa det antisemitiska våldet. I sin eskatologiska predikan frågade han sig ”om icke världen skall kunna göra motstånd, så att tyskarna lugna sig och det icke blir något slaktande av judarna?” Med Bibeln som auktoritet besvarade Pethrus den retoriska frågan från predikstolen i Filadelfiakyrkan: ”Guds ord säger oss tydligt, att i den yttersta tiden skola stora slaktningar komma att ske”.¹¹³

Våren 1934 företog Lewi Pethrus en Europaresa tillsammans med en grupp ledande pingstvännar.¹¹⁴ I Filadelfiaförsamlingens veckotidning *Evangelii Härold* bidrog Pethrus med ett resereportage från pingstbrödernas färd genom det nya Tyskland. ”Vi förnummo att vi kommit närmare våren. Hakkorset såg man över allt på flaggstänger utanför och inne i husen och i butiksfönster”. Särskilt intryck gjorde ett ”intressant” möte i Bremen med ett par män från de så kallade brunskjortorna, *Sturmabteilung*, som hjälpsamt visade de nyanlända pingstvännarna vägen till natthärbärg: ”Vi stodo något handfallna inför denna vänlighet från ordningsmaktens sida, och därtill inför en sådan ordningsmakt som Tysklands SAMän [sic], om vilka man ofta gjort sig en helt annan

föreställning, än vad vi här fingo bevittna.”¹¹⁵ I Pethrus positiva reseskildring nämns ingenting om de antisemitiska förföljelser och den systematiska diskriminering som vid denna tid präglade Hitlers Tredje rike.¹¹⁶

Samtidigt avfärdade Pethrus den organiserade politiska antisemitismen. Han kände till dess svenska gren och hade själv sparat ett traktat av Einar Åberg (1890–1970), grundaren av Sveriges antijudiska kampförbund, som deklarerat att “det judiska folket är svenska nationens farligaste inre fiende”.¹¹⁷ Under pingstledarens redaktörskap av *Evangelisk tidskrift* publicerades flera texter med udden riktad mot just den politiska antisemitism som Åberg representerade. Pethrus delade antisemiternas problemformulering, men ställde sig avvaktande till deras metoder och lösningar. I en text beskrevs hur tyska nationalsocialister sökte “bryta judarnas maktställning och om möjligt utrota dem ur sitt land”, samtidigt som artikeln fastslog att *Sions vises protokoll* var ett falsarium.¹¹⁸ Självt betecknade Pethrus våldet mot judarna i termer av “vulgär-antisemitism”. Han meddelade att judarna inte låg bakom den ekonomiska krisen i Nordamerika och beklagade därför att “judarna få tjänstgöra som syndabockar”. Pethrus beskrev de antisemitiska våldskampanjerna med avsmak. Som alternativ till “denna andliga pest” framförde han återigen det han såg

som en bibeltrogen lösning på problemet: judarna till Palestina.¹¹⁹

Hösten 1938 gav Filadelfiaförlaget ut den norske pingstledaren T.B. Barratts (1862–1940) bok *År Jesu återkomst förestående?* Lewi Pethrus skrev i förordet att han önskade boken “största möjliga spridning”.¹²⁰ Barratts skrift var i första hand en utläggning kring frågor av eskatologisk karaktär, men den reproducerade också idén om judisk makt och konspirationsiver. Den av Pethrus varmt rekommenderade boken fastslog att “judarna ha en uthållighet som intet annat folk i världen och veta att taga sig fram på alla sätt. Det finnes icke den samhällsställning, där icke juden funnit en plats”. Den norska pingstledaren fortsatte resonemanget genom att påpeka hur också kommunismens företrädare “voro judar” som “glömt Gud” och därför blivit drivande för den moderna “ateismen”.¹²¹ I dialog med en citerad pastorskollega omkastade han sedan skuldbördan för samtidens antisemitiska våldsattacker.

”Tyskland har alltid varit en av de viktigaste utgångspunkterna för den antisemitiska rörelsen. Tyskarna ha instinktivt känt, att de måste värja sig mot judarna mer än mot något annat folk.” Om de ha rätt, är svårt att säga. Men ett är säkert, att det folk, som på grund av hela sin inställning har haft de största betingelserna att förstå judarna, det har med “den största energien avvisat dem”.¹²²

Senare samma höst uttrycktes den antisemitiska "energin" i de tyska Novemberpogromerna – ett förlopp som kulminerade den 9 november i det som för eftervärlden blivit känt som Kristallnatten. Hundratals synagogor sattes i brand och tusentals judiska butiker blev plundrade; judar misshandlades och mördades och närmare 30 000 fördes till koncentrationsläger. De våldsamma dygnen blev upptakten till det som kom att bli Hitlerregimens slutgiltiga lösning på det så kallade judeproblemet: Förintelsen.¹²³ Händelsen rapporterades och kommenterades flitigt i svensk press: pogromerna chockerade och den huvudsakliga reaktionen var avsmak och indignation.¹²⁴ Avståndstagandet märktes även inom den svenska radikalnationalismen;¹²⁵ det nationalsocialistiska partiet kritiserade tyskarnas "våldsamma antisemitiska uppträdanden",¹²⁶ medan Sveriges Nationella Förbund avfärdade "de fruktansvärda terroråden" som "simpelt rashat". I förbundsorganet *Nationell Tidning* klargjordes skillnaden mellan "denna rashatets lära och svensk nationell åskådning, som icke vill frikoppla nationella ideal från kristen kulturtradition". Sveriges Nationella Förbund tillstod att "Judeproblemet kan icke lösas med protester"; lösningen kunde först komma när "Europas regeringar konstatera detta faktum, att de stora judeminoriteterna måste få nya boplatser".¹²⁷

På mer framträdande plats framfördes ett liknande argument av litteraturhistorikern Fredrik Böök (1883–1961). Tidigare samma år hade professor Böök företagit en resa genom det nya Tyskland och rapporterat i *Svenska Dagbladet* att han "faktiskt inte sett annat än strålande ansikten på lyckliga människor".¹²⁸ I sin kommentar till Novemberpogromerna poängterade han att eftersom "explosionsrisken stegras av judarnas närvaro" behövde man "organisera judarnas utvandring ut ur Tyskland till ett nytt bosättningsområde, där de som ett slutet folk kan föra ett sunt och självständigt liv". Han manade till uppslutning bakom "sionisterna", för att judarna inte skulle förskingras ytterligare och därigenom "släpa med sig antisemitismens smittstoff". Slutsatsen var att "Judarna måste lämna Tyskland för sin egen skull, för tyskarnas skull och för hela mänsklighetens skull."¹²⁹ Bööks uttalanden mötte hård kritik av andra kommentatorer i svensk media.¹³⁰ Men Pethrus, som återkommande läste och refererade till Bööks texter,¹³¹ fortsatte sin bibelundervisning om Guds fiskare och jägare.

Pingstorganet *Evangelii Häröld* nämnde inte Novemberpogromerna 1938. Den enda text som i anslutning till händelsen berörde politiska frågor var en predikan av Lewi Pethrus, som meddelade att "Lidandet måste till, för att Gud skall få sin plan igenom":

När ödeläggelserna komma att gå över världen i den yttersta tiden, så sker det på grund av människornas synd. Eländet är så stort, att människorna icke kunna fortsätta att leva på detta sätt, och då kommer förödelsens kvast att sopa dem bort. Det är fruktansvärt, att det skall vara så, men vad kan göras?¹³²

En vecka efter Novemberpogromerna tog Pethrus i sin predikan ställning mot handling och bön för att lindra samtidens lidande: "Vi kunna icke säga 'Gud, vi önska, att Du skall hålla tillbaka dessa straffdomar över världen'". Samma dag publicerade det frikyrkliga Baptistsamfundets tidning *Veckoposten* tröst "till dem som lida", genom en inledande artikel som klargjorde att vi "äro alla utelämnade åt sorgen och smärtan i denna värld".¹³³ Därefter följde en serie artiklar om judarnas situation i Tyskland och delar av Europa, som bland annat meddelade att den "storm av judepogromer" som inneburit att "tusentals judar äro förda till koncentrationsläger" var en "skam för människosläktet".¹³⁴ Påföljande vecka publicerade *Veckoposten* en dikt med titeln "Pogromerna", som ställde en retorisk fråga: "Kan ingen hejda detta mörka hat, som frodas vilt i hägn av makt och stat?"¹³⁵ Mellan *Veckopostens* artiklar stod en uppmaning i fet stil: "Bed för de jagade judarna!"¹³⁶

Lewi Pethrus fortsatte emellertid sin eskatologiska undervisning om judarnas

nödtvungna lidande. Utan att uttryckligen nämna de dödliga Novemberpogromerna förklarade han några veckor senare, i en söndagspredikan inför Filadelfiaförsamlingen, att "omständigheterna i tiden har medverkat till att Palestina är nu en åtrådd plats för judarna."¹³⁷ I sviterna av den rasistiska våldskampanjen i det nationalsocialistiska grannlandet återvände Pethrus till idén om sionismens fiskare och antisemitismens jägare: "De skola jagas ner från alla höjder. Det står så. Och det är precis bokstavligen vad som sker. Alla judar på upphöjda platser ha jagats ner".¹³⁸ Likt Fredrik Böök, Sveriges Nationella Förbund och det svenska Nationalsocialistiska arbetarepartiet, uttryckte Pethrus att judarnas lidande var beklagligt men begripligt. I Pethrus eskatologiska schema var sådant våld sanktionerat av den Gud som "gör slut på den förfärliga syndens yra".¹³⁹

Pethrus identifierade sig med sionismens fiskare snarare än antisemitismens jägare. Han delade den kristna sionismens sedan länge utarbetade förståelse av det förskingrade judiska folket som "en nation utan land" där den avkrok av det Ottomanska riket som kallades Palestina ansågs utgöra det "land utan nation" som Gud reserverat för sitt förbundsfolk.¹⁴⁰ Här tycks Pethrus ha dragit samma slutsats som både Fredrik Böök och Sveriges Nationella Förbund: lösningen var uteslutning genom *repa-*

triering, påtvingad utvandring till ett föreställt hemland. Härigenom adresserades oron för oproporionerlig judisk makt i Sverige. Lewi Pethrus underströk att judarnas ekonomiska makt i stället kunde användas för att utvidga territoriet efter bosättningen:

Palestina är icke stort. Jag har varit där. [...] Men det gamla Palestina, som Bibeln talar om, är mycket större än det nuvarande, och ni kunna vara säkra på, att om det folket kommer tillbaka med sina ekonomiska resurser skola de få, som profeten säger, öken och ödemarken att blomstra. [...] Där det icke saknas penningar, kan man göra nästan vad som helst.¹⁴¹

Efter andra världskrigets utbrott 1939 uttryckte Pethrus oro över Hitlerregimens förföljelser – av den tyska pingstväckelsen.¹⁴² Det var den beskurna religionsfriheten för trossyskonen som väckte Pethrus förfäran, snarare än upptrappningen av det systematiska antisemitiska våldet. För sin äldste son, som under kriget var bosatt i USA, luftade Pethrus sin oro: ”tiderna ha mörknat”, rapporterade han och förklarade att om ”vi komma under våra mäktiga grannars regim, så veta vi ju på förhand, vad som blir vår lott”.¹⁴³

Hitlerregimen tycks emellertid ha varit ointresserad av den svenska pingströrelsen. Till Rikskansliet i Berlin rapporterade Tyska legationen i Stockholm

ingenting alls om de svenska pingstvännerna, inte heller nämndes den Europeiska pingstkonferens som i juni 1939 organiserades i Stockholm av Pethrus.¹⁴⁴ Förföljelsen av pingstfolket var en av konferensens huvudpunkter.¹⁴⁵ Efter att ämnet avhandlats av pingströrelsens tillresta delegater uppmanade den svenska pingstledaren sina utländska bröder att förena sig i ”en skrivelse, som från olika länder skickas in till regeringarna i de länder där svårigheter råda”.¹⁴⁶ Samtidigt fanns kritiska röster mot denna inställsamhet när det kom till den nationalsocialistiska diktaturen. När Pethrus närmsta medarbetare, författaren Sven Lidman (1882–1960), senare hamnade i konflikt med sin tidigare vän, noterade han i en personlig minnesanteckning hur Pethrus föreslagit att ”avskicka ett tack och hyllningstelegram till Adolf Hitler – i hoppet att därmed väcka Der Führers kärlek och välvilja mot pingstväckelsens folk”.¹⁴⁷ Lidman anklagade också offentligt Pethrus för att beundra Hitlers ledarskap men blev snart, likt andra kritiska pingstvännar, föremål för en av Filadelfiaförsamlingens uteslutningsprocesser.¹⁴⁸

1940-tal: Ogräsmänniskorna

Sommaren 1942 fördjupade sig Lewi Pethrus i Adolf Hitlers *Min kamp*. Vid sidan av rasläran och de hatiska utfallen mot judarna beskrev Hitler hur storstadskulturens ”smuts, orenlighet

och förfall” gjort människor till ”be-
klagansvärda offer” som inte insåg att
”vedergällningens stund förr eller senare
måste komma”.¹⁴⁹ I sitt självbiografiska
manifest propagerade han för en ”upp-
rensning i vår storstads’kulturs’ sedligt
förpestade ogräsflora”. Denna bild av
ogräsbekämpning blev återkommande
ett motiv för den tyska nationalsocialis-
mens sociala ingenjörskonst,¹⁵⁰ förstärkt
av forskare som medvetet transponerade
agronomins principer till raspolitiska
doktriner i syfte att ”skydda folket från
ett överflöd av ogräs”.¹⁵¹ I *Min kamp*
efterfrågade Hitler politiska krafter
för att undanröja kulturens ogräs från
”nästan alla områden”, däribland ”teater,
konst, litteratur, biograf, press, affischer
och skyltfönster” – annars skulle fol-
ket gå under. ”Överallt finner man frö
till ogräs som förr eller senare kommer
förkväva vår kultur. Överallt möter man
förruttnelsesymptomen. Ve det folk,
som inte längre kan bli herre över denna
farsot”.¹⁵²

Året efter lanseringen av Hitlers själv-
biografiska manifest i svensk nyöversätt-
ning gav Lewi Pethrus ut sitt eget mor-
alpolitiska program: *I dag lek, i morgon
tårar*. Det växande hotet mot Sverige
bestod i att ”nöjeslivets ogräs håller på
att taga överhanden”.¹⁵³ Han pekade
bland annat ut teatern, konsten, litte-
raturen, biograferna, pressen – och de
milda straff som riskerade att upphäva
”vedergällningens lag”. Samhället hade

”Kampf dem Unkraut” (*Kampen mot ogräset*),
illustration som föreställer en nationalsocia-
list vilken med jordbruksredskapet lie huggar
huvudet av politiska motståndare. Publicerad
i den nationalsocialistiska satirtidningen Die
Brennessel (*Brännässlan*) 13 juli 1932.

”fallit offer för en alltför långtgående hu-
manitet”.¹⁵⁴ För Pethrus äventyrade detta
förfall det svenska folkets existensberät-
tigande: ”Det folk, som skyr det sunda,
lyckobringande arbetet för att kasta
sig i armarna på nöjen och njutning, är
icke värt att leva och kommer att gå en
obeveklig undergång till mötes”. Därför
behövdes det politiska krafter för att
sanera den svenska kulturen – Pethrus
uttryckte tacksamhet till den Gud som
”sopar bort ogräsmänniskorna”.¹⁵⁵

I den memoarsvit Pethrus senare
skulle ge ut ägnade han stor möda åt

att motbevisa Sven Lidmans offentliga anklagelse om att han läst och inspirerats av Hitlers manifest – innan han skrev sitt eget. Trots likheten i resonemang, bildspråk och terminologi skiljde sig emellertid de båda manifesten åt på en viktig punkt: Lewi Pethrus hoppades på pingstväckelsen.¹⁵⁶ Genom massornas frälsning och omvändelse kunde nationens förintelse undgå att ”bli vårt svenska folks öde”.¹⁵⁷ Samtidigt framhöll Pethrus den franske militären Philippe Pétain (1856–1951) som ett politiskt föredöme i en sådan kamp. General Pétain ledde den franska lydregimen till Hitlertyskland som hade sitt säte i staden Vichy. Han hade 1940 lanserat det han kallade en ”nationell revolution” – en politisk nyordning som medförde omfattande förföljelse av judar.¹⁵⁸ Den kommunistiska *Arbetartidningen* menade att Pethrus med just skrivningarna om Pétain sökte ”anpassa sig inför Hitlers intåg”.¹⁵⁹

Både Norge och Danmark var ockuperade av Tyskland när Lewi Pethrus publicerade *I dag lek, i morgon tårar*. Över detta reflekterade Pethrus med flera passager om Hitlers seger över ”grusade välden” runtom Europa. Med apokalypsens bildspråk förklarade Pethrus hur de besegrade ländernas ”härs-kare” nu ”flytt från sina troner och sina privilegier som skrämde barn”.¹⁶⁰ Bytet av ”härs-karskruden mot fångdräkten” exemplifierade Pethrus med Hitlertysk-

lands ockupation av Danmark, vilken han själv bevittnat då han befunnit sig i Köpenhamn den 9 april 1940. ”Vid sådana tillfällen händer icke sällan”, förklarade Pethrus, ”att även högmodets narkåpa ryckes av”.¹⁶¹ Med förskönande omskrivningar förklarade han att ”dessa nya maktfaktorer i den politiska världen” i själva verket var ”unga lejon som ryta efter rov och begära sin föda av Gud”. Han vände sig mot de som tvivlade på att nationalsocialismens unga lejon skulle ha ”någonting med Gud att göra. Visst ha de det! De äro till för att stävja de övermodiga människor, som stigit upp till samhällets höjder”.¹⁶²

Pethrus formuleringar mottogs inte enbart med skepsis. Av radikalnationalistiska aktörer välkomnades pingstledarens omvärldsbeskrivning som en sällsynt och nödvändig motkraft till kristen antifascism. Den tyskfinansierade tidningen *Dagsposten*, språkrör för Sveriges Nationella Förbund, hyllade *I dag lek, i morgon tårar* för dess ”insikt i och överblick över de allmänna förhållanden, som bilda bakgrunden till dagens krisläge”.¹⁶³ Sveriges Nationella Förbund gladdes över att någon äntligen ”funnit den äktkristna linjen i dagens brännande frågor”.

Pethrus tecknade krigets vedermödor i termer av en nödvändig hälsoåtgärd, en motkraft till moraliskt förfall, och återspeglade därigenom den radikalnationalistiska föreställningen om den nya

människans resning ur den förintande eldens aska.¹⁶⁴ Pethrus moralpolitiska manifest underströk att samhället måste ”föda och fostra ett nytt människosläkte” för att inte gå undergången till mötes.¹⁶⁵ Med Hitlerkollaboratören Philippe Pétain som förebild presenterade han kampriktningen för att befästa den kristna sedlighetskultur han ansåg att det svenska folket höll på att förlora.

I sina predikningar till Filadelfiaförsamlingen höll han samma linje, om än med högre tonläge. Det moraliska förfallet, förklarade Pethrus, hade dödliga konsekvenser. Tidigare hade Pethrus framhållit Guds straffdom över Sodom och Gomorra som en ”förfärlig men lärorik och gripande skildring” av ett samhälle som inte var ”berättigat att få existera” – dessa människor utgjorde ”en fruktansvärd pestsmitta för var och en, som kom i beröring med dem, och det var en stor välgärning både mot dem själva och mot deras medmänniskor att de”, förklarade Pethrus, ”blevo bortspade från jorden”.¹⁶⁶ I en söndagspredikan vintern 1943 tog han det besegrade Frankrike som exempel när han skildrade konsekvenserna av att ett folk ”varit så förfallet och så underminerat”.¹⁶⁷ Hitlers invasion av Frankrike var ”en följd av det moraliska förfallet. Det är den konsekventa domen över folk, som sjunka på detta sätt, ty dessa människor, som sjunka i dessa laster och lustar, de

äro odugliga att leva”. Som delförklaring till Guds straffdom återgav Pethrus hur han träffat en läkare ”i en av Europas huvudstäder” som ställt samhällsdiagnosen att hela befolkningen snart skulle bestå av ”sinnessjuka”. Det ”for en fasans känsla genom mig”, sade Pethrus, men ”det gav mig ljus över straffdomarna, som gå över folken”. Därefter klargjorde han förfallets innebörd: ”Det är väl bättre, att ett sådant folk plånas ut från jorden, än att det skall fortsätta och degenerera i all denna rutenhet, i detta ohejdade syndaliv”. Med vrede beskrev Pethrus de människor som även i Sverige förlorat sig i nöjeslivets lustar:

Vilket förfall! Vilket fruktansvärt förfall!
[...] Tvi för ett sådant släkte! Man talar om svin, att de äro ruskiga, ja, man säger, att människor äro svinaktiga. [...] Men då det gäller omoral, så är svinen helgon jämförda med stockholmarna.¹⁶⁸

Alla i pingstledningen delade dock inte Pethrus analys av vad som var samtidens huvudsakliga problem. 1941 skrev en av hans medarbetare en upprörd text i *Evangelii Härold* om de ”fasor, som Europas judar nu genomleva” och uttryckte samtidigt självkritik mot den egna rörelsen:

Här i Sverige sitter vi i all bekvämlighet i våra kyrkor och lyssnar till en predikan.
[...] Man borde veta skäms! En värld

faller i spillror. Millioner svälter. Hem skövlas. Det känns allt annat än gott.¹⁶⁹

Evangelii Härolds andreredaktör, Zander Åberg (1903–1957), kritiserade också öppet Förintelseprojektet. I maj 1942 skickade Åberg ett brev till Pethrus och bad denne läsa ett bokmanus med titeln *Europas nya religion*. Boken skulle presentera en väckelsekristen kritik av nationalsocialismen. Eftersom Tyska legationen vid denna tid noggrant bevakade Sveriges neutralitetsanspråk rädde viss vaksamhet hos media och bokförlag.¹⁷⁰ I följebrevet noterade Åberg därför att detta rörde ”en ytterst ömtålig sak” men garanterade samtidigt att han enbart byggt sin framställning på andrahandskällor som redan publicerats utan att konfiskeras av myndigheterna: ”Från neutralitetssynpunkt finns det alltså icke något att angripa i min skrift”.

Trots att Pethrus inte var förlagschef hade han ändå betydande inflytande över Filadelfias utgivning. Zander Åberg skrev därför direkt till Pethrus för att be honom stödja publiceringen: ”Om Du alltså vänligen ger Ditt utlåtande i saken, så är den ju avgjord”.¹⁷¹ Men genom sin sekreterare meddelade Pethrus att förlaget aldrig kunde acceptera manus eftersom det var ”alltför ensidigt och icke tillräckligt objektivt”. För Filadelfia var det nämligen viktigt ”att man icke endast skulle framhålla den ena sidan av saken”, fortsatte sekreteraren. ”Pas-

tor Pethrus kan därför icke tillmötesgå Broder Åbergs önskan om rekommendation”.¹⁷² Filadelfiaförlaget stod fast i sin bedömning. I stället publicerades *Europas nya religion*, samt uppföljaren *Hatet mot judarna*, på det konkurrerande pingstförlaget Evangeliipress.¹⁷³

1943, när Evangeliipress gav ut den andra boken med Zander Åbergs kritik av nationalsocialismen, skärptes Filadelfiaförlagets hållning genom tillsättningen av förlagschefen Lennart Hielte (1916–2009). Hielte var medlem i ett av de svenska nationalsocialistiska partierna och publicerade återkommande jul- och nyårshälsningar i dess tidskrift.¹⁷⁴ I *Evangelii Härold* motiverade Pethrus sin rekrytering med att Hielte bland annat hade viktig erfarenhet inhämtad från ”studieresor till Tyskland, Finland och Norge”.¹⁷⁵ Läsarna fick emellertid inte veta något om Hieltes intresse för samtida nationalsocialism, vilket skulle ha påverkat betydelsen av att söka lärdomar från länder som lydde under denna regim. Pethrus refuserade således Åbergs kritiska genomlysning av nationalsocialismen som alltför ensidig och tillsatte därefter en förlagschef som tillhörde den organiserade nationalsocialistiska rörelsen i Sverige.

Samma år blev Karl-Erik Svedlund (1906–1974) medlem i Riksföreningen Sverige-Tyskland, en lobbyorganisation betecknad av den Allmänna säkerhetstjänsten som nazistisk.¹⁷⁶ Svedlund var

Filadelfiaförsamlingens musikkdirektör och en av Pethrus närmaste medarbetare. Tillsammans hade de rest till såväl Tyskland som USA.¹⁷⁷ I början av 1930-talet hade de färdigställt det redaktionella arbetet med den svenska pingströrelsens sångbok *Segertoner*. Därefter hade kompositören Svedlund skrivit musik för Nationalsocialistiska arbetarepartiet. Efter kriget blev Svedlunds nationalsocialistiska engagemang en medieskandal, då församlingsmedlemmen Adrian Holmberg avslöjade hans samröre till kvällspressen.¹⁷⁸ Till sitt försvar anförde Svedlund att han inte kunnat ”motstå frestelsen” att tonsätta det sånghäfte som getts ut av Nationalsocialistisk press.¹⁷⁹ Lewi Pethrus tonade ner Svedlunds nationalsocialistiska förbindelser genom att avfärda de politiska kompositionerna som ”ungdomligt oförstånd”.¹⁸⁰ Vad Pethrus underlät att meddela var att Karl-Erik Svedlund år 1941, kort efter det att kompositionerna färdigställts, trettiofem år fyllda hade gått med i Per Engdahls nystartade förening Svensk Opposition,¹⁸¹ en radikalnationalistisk tankesmedja som under kriget bevakades intensivt av Allmänna säkerhetstjänsten.¹⁸² Svensk Opposition drev den antisemitiska idén om att kommunismen var en del av den judiska världskonspirationen,¹⁸³ i sin korrespondens hyllade organisationsledningen ”kamraterna” i Hitlerregimens norska lydparti Nasjonal Samling

för deras kamp mot ”bolsjevism och judendom”.¹⁸⁴ Svedlund sökte sig därefter till en av dåtidens mest omtvistade sammanslutningar, den politiska lobbyorganisation som formerats i syfte att ”verka för ett rättvist bedömande av det nya Tyskland”.¹⁸⁵

Riksföreningen Sverige-Tysklands tidskrift var genomgående antisemitisk och positivt inställd till den tyska nationalsocialismen.¹⁸⁶ I missionen att ”sprida sanningen om Tyskland”¹⁸⁷ publicerades en hyllningstext till Adolf Hitler på diktatorns femtioårsdag.¹⁸⁸ Vid krigsutbrottet tog organisationen tydligt ställning för Tyskland och stod fast vid denna hållning fram till Hitlers fall.¹⁸⁹ Ett halvår före krigsslutet varnade Rütger Essén (1890–1972), ordförande för Sveriges Nationella Förbund,¹⁹⁰ att ”ett elände utan like sprida sig över de ’befriade’ länderna”; hoppet var därför ”styrkan och hållfastheten i det tyska försvaret”.¹⁹¹ I december 1942 rapporterade svensk media om de allierades deklaration mot tyska ”arbetsläger och massakrer” som hade till syfte att ”utrota judarna”,¹⁹² genom uppgifter om att ”två miljoner hittills dödades [varav] hundratusentals direkt massakrerats”.¹⁹³ Samtidigt som offentliga röster uttryckte bestörtning över rapporterna från Förintelseprojektet,¹⁹⁴ ansökte Lewi Pethrus musikkdirektör alltså om medlemskap i Riksföreningen Sverige-Tyskland.¹⁹⁵ I organisationens tidskrift skrev

Per Engdahl (1909–1994) att ”Tyskland i en våldsam kraftansträngning” nu förhoppningsvis skulle vinna kriget.¹⁹⁶ Organisationens ställningstagande att-
raherade, förutom Pethrus musikaliska vapendragare, de mest framträdande le-
darfigurerna inom den svenska radikal-
nationalismen.¹⁹⁷

När Filadelfiaförsamlingen våren 1943 anordnade en insamlingskampanj till stöd för krigets offer skickades en reporter från den vid denna tid uttalat pronazistiska och av Nazityskland understödda *Folkets Dagblad* till Rörstrandsgatan för att bevaka ”hur denna rörelse ställde sig till dagens aktuella problem”.¹⁹⁸ I rapporteringen beskrevs att den humanitära verksamheten inramades av ”nyktert konstaterande av fakta” samt hur ”hets och lögner” motarbetades genom att en predikant vitsordat ”korrektheten i tyskarnas uppträdande [i Norge]”. Artikeln konstaterade att Filadelfiaförsamlingen därmed representerade ”en annan kristen anda” än den som förmedlats genom kyrkliga uttalanden mot den tyska ockupationen av Norge.¹⁹⁹ Efter det positiva intrycket från Filadelfiaförsamlingens ställningstaganden kontaktade *Folkets Dagblad* Lewi Pethrus med erbjudande om annonsplats i tidningen.²⁰⁰

Vid samma tid började den svenska regeringen göra avsteg från sin tidigare restriktiva flyktingpolitik, i takt med att Förintelsens fasor alltmer uppda-

des. Den migrationspolitiska omsvängningen fullbordades i oktober 1943 när en stor grupp danska judar fick asyl i Sverige.²⁰¹ I samstämmighet med denna politiska nyordning anordnade Filadelfiaförsamlingen ytterligare en insamling; ett ”sång- och musikmöte till förmån för de judiska flyktingarna”.²⁰² På uppdrag av församlingsstyrelsen hade Pethrus inbjudit den välkända överrabbinen Marcus Ehrenpreis (1869–1951) som huvudtalare. I svarsbrevet tackades Pethrus för ”det initiativ Ni tagit”.²⁰³ Ehrenpreis tvingades avböja medverkan av hälsoskäl, men i hans ställe fick en annan rabbin, Emil Kronheim (1890–1971), efter Pethrus inledande välkomsttal, berätta för församlingen om det pågående utrotningsprojektet.

Likväl förblev Pethrus ambivalent inför hur pingstfolket borde ställa sig i händelse av tysk ockupation av Sverige. Efter att den danske prästen Kaj Munk (1898–1944) mördats av Gestapo skrev en upprörd författare till Pethrus.²⁰⁴ Brevskrivaren ville att pingstpastorn skulle förklara sitt uttalande om att ”Munk icke dött som kristen martyr” och avkrävde pingstledaren ett ställningstagande gentemot Hitlertyskland.²⁰⁵ I sitt svar förklarade Pethrus att ”man måste ha aktning för en människa, som offerar sitt liv för en övertygelse, och jag menade då, vilken hennes övertygelse än är.” I brevet avstod han från att värdera den mördade prästens övertygelse och förör-

dade i stället ett öppet förhållningssätt till den expansiva Hitlerregimen:

Hur jag själv och den verksamhet, jag företräder, skulle ställa sig vid en för landet iråkad konflikt liknande den i Danmark, anser jag mig emellertid icke böra taga ställning på detta sätt. Kanske jag under sådana förhållanden komme att ta en annan ståndpunkt, som skulle skilja sig rätt mycket från den jag nu har. Nya erfarenheter kunna ju giva oss människor lärdomar, som vi icke kunna få på annat sätt.²⁰⁶

Trots att det systematiska utrotningsprojektet ingående skildrats av en rabbin inför Filadelfiaförsamlingen några månader tidigare svarade Pethrus tve tydligt på brevskrivarens direkta fråga. Han klargjorde inte sin ståndpunkt. Kanske var han positivt inställd till nationalsocialismens program men fundersam kring hur en eventuell ockupation skulle påverka väckelsens folk. Kanske var han negativt inställd men öppen för att ändra sig om det visade sig att Hitler gjorde något bra av Sverige. För att kunna ta ställning behövdes erfarenheter och lärdomar, resonerade Lewi Pethrus vintern 1944.

Senare samma år meddelade han emellertid Einar Åberg och dennes ökända organisation, Sveriges antijudiska kampförbund, att han inte var någon politisk antisemit. En pingstvän skrev

till Pethrus och beklagade sig över att ha "träffat Einar Åberg och av honom tagit del av Ditt meddelande, att du tar avstånd från antisemitismen". Han förklarade sedan för pingstledaren hur "judarna bära skulden; det är de, som utgöra de anonyma krafterna bakom pressen, bakom storfinansen, bakom regeringarna och samhällspartierna".²⁰⁷ Under pingströrelsens årliga konferens Kölingaredsveckan tidigare det året hade Pethrus initierat en offentlig diskussion om "det moraliska förfallet i vår samtid" där han berörde "de många och stora ekonomiska intressen" som fanns bakom nöjeslivet och påpekade att det "höjas röster, som säga: Vi behöva stödet av de kristna, och vi vänta, att de kristna sluta upp i kampen mot fördärvet".²⁰⁸

I Pethrus brevsamling återfinns inget svar på pingstvännens antijudiska och konspirationsteoretiska utläggning. Men på förlaget Filadelfia, som nu hade en nationalsocialistisk chef tillsatt av Pethrus, utgavs boken *Judarna – Ett mänsklighetens problemfolk*. Den uttryckte hur "assimilantjuden [...] på samma gång som han är en jude också är en typisk engelsman, fransman eller tysk". Faran med denna assimilering underströks med hjälp av rasismens särskiljande logik:

Därigenom gör juden våld på båda elementen, eftersom han utplånar icke bara sitt eget judiska väsen utan även det

specifikt nationella bland det folk, med vilket han sökt bli ett. Många judar av denna typ ha blivit förnekare och omstörtare – intellektuella proletärer – lösräckta ur sitt historiska sammanhang.²⁰⁹

Filadelfiaförlaget och pastor Pethrus blev nu allt intressantare för tongivande aktörer inom den radikalnationalistiska miljön. Enligt en telefonavlyssning utförd av Allmänna säkerhetstjänsten 1944 försökte Carl-Ernfrid Carlberg (1889–1962) värva Lewi Pethrus och Sven Lidman till sin frontorganisation Hjälpkommittén för Tysklands barn.²¹⁰ I slutet av 1940-talet uppmärksammades organisationen då en av ledarfigurerna i riksmidia hyllat "Mussolinis storartade uppbyggnadsarbete i Italien" och meddelat att Hitlers verk "kanske inte var så dumt" eftersom "koncentrationslägrens offer var slödder och pack som kom hit och ställde till illdåd".²¹¹ Tidningen *Dagen*, som Pethrus lanserade 1945, fortsatte emellertid att rapportera positivt om organisationens arbete, utan hänsyn till medias "obehagliga beskyllningar om nazistsympatier".²¹² När Carl-Ernfrid Carlberg fyllde 70-år gratulerades han i *Dagen* och prisades för sina insatser för svensk gymnastik och studier i "etik och pedagogik",²¹³ men utan att nämna hans inflytande som den svenska nationalsocialismens propagandist, finansierare och förläggare både före, under och efter andra världskriget.²¹⁴

En annan radikalnationalistisk aktör som intresserade sig för Lewi Pethrus var Sveriges Nationella Förbund. Under andra världskriget finansierades förbundet av tidningen *Dagsposten* med stöd från den tyska staten.²¹⁵ Tidigare hade förbundet haft en paramilitär gren kallad gråskjortorna, uppbyggd som de tyska nationalsocialisternas *Sturmabteilung* och de italienska fascisternas *squadristi*.²¹⁶ Tyska legationen i Stockholm bedömde vid denna tid att Sveriges Nationella Förbund, vid sidan av det nationalsocialistiska partiet Svensk Socialistisk Samling, var de mest sympatiskt inställda till det nya Tyskland bland Sveriges politiska organisationer.²¹⁷ När Högerpartiets ungdomsorganisation positionerade sig genom att i media diskreditera Sveriges Nationella Förbund som "det svenska Quislingpartiet",²¹⁸ såg Tyska legationen avståndstagandet som "kännetecknande för det starka motstånd som en tyskvänligt orienterad organisation inom det svenska konservativa partiet möter."²¹⁹

Allmänna Valmansförbundet bröt efter Hitlers maktövertagande med sin dåvarande ungdomsorganisation Sveriges Nationella Ungdomsförbund, som enligt moderpartiet hade en alltför positiv inställning till den nationalsocialistiska diktaturen.²²⁰ Ett par år efter det konservativa partiets offentliga avståndstagande hade Lewi Pethrus inbjudits att bidra till den förskjutna organisationens sångbok. Han hade tackat ja

varpå hans psalm *Löftena kunna ej svika* införts under rubriken Andliga sånger, efterföljt av fosterlandssånger och politiska kampsånger.²²¹ I förbundstidningen motiverades den religiösa sektionen med att ”den kristna etiken” var nödvändig i kampen för nationens moraliska återupprättelse. Urvalet av de fjorton andliga sångerna baserades på att de inte representerade ”en gråtmild, klagande, livsförnekande kristendomsförvanskning utan en optimistisk, kampglad, livsbejakande tro”.²²² Sveriges Nationella Förbund visade sin uppskattning för Lewi Pethrus bidrag genom att översända ett personligt exemplar av sångboken med en hälsning från redaktörerna som tacksamt noterade pingstledarens ”stora intresse och tillmötesgående”.²²³ Därefter tätnade samarbetet; när *Evangelii Härold* marknadsförde Pethrus böcker *Västerut* och *Framgångens hemlighet*, samt annan litteratur utgiven på Filadelfiaförlaget, var det med hjälp av recensioner i förbundets tidningar.²²⁴ Lewi Pethrus konsulterade även organisationens valpropaganda. ”Rösta med de nationella”, vädjade ett valtraktat från 1944 som Pethrus sparat, ”mot främlingsvälde men för ett svenskt Sverige befolkat av svenskar”.²²⁵

Till Berlin rapporterade Tyska legationen återkommande att svensk media dominerades av ”neutralitetsvidrig” journalistik. Det ”tyskvänliga” undantaget var Sveriges Nationella Förbunds *Dags-*

posten; den hade som enda dagstidning i Stockholmsområdet valt att inte publicera de svenska kvinnoföreningarnas gemensamma upprop den 4 december 1942 mot judeförföljelserna i det tysk-ockuperade Norge.²²⁶ Samma dag gick även företrädare för Missionsförbundet, Baptistsamfundet och Metodistkyrkan ut med ett gemensamt pressmeddelande. Det publicerades dagen därpå i tongivande dagstidningar, däribland *Aftonbladet* och *Dagens Nyheter*. Den ekumeniska deklarationen menade att ”Gud är allas fader. [...] Rasförföljelse är därför synd och uppror mot Gud. Juden är vår nästa och vi vilja älska honom som oss själva”.²²⁷ Pingströrelsens frontfigur, Lewi Pethrus, höll samma linje som vid det ekumeniska uppropet mot judeförföljelserna tio år tidigare: han gav inte sitt stöd till den frikyrkliga protesten. Inte heller *Dagsposten* gav det väckelsekristna uppropet någon uppmärksamhet. Däremot publicerade tidningen samma dag en hyllningsrecension av Lewi Pethrus *I dag lek, i morgon tårar*.²²⁸ Efter det varma mottagandet började Filadelfiaförlaget annonsera i *Dagsposten*.²²⁹ När Pethrus sökte efter ett tryckeri inför starten av sitt eget tidningsprojekt, tog han först kontakt med representanter från *Dagsposten* för ett eventuellt samarbete.²³⁰ Valet av tryckeri föll emellertid på en konkurrent och hösten 1945 kunde Lewi Pethrus lansera den väckelsekristna dagstidningen *Dagen*.

Kontaktyorna med företrädare för den svenska radikalnationalismen stannade emellertid inte där. 1945 lät Pethrus publicera ett antal texter av teologiprofessor Hugo Odeberg (1898–1973) i sin nystartade predikantinriktade tidskrift *Den Kristne*. Odeberg tog tidigt ställning för Hitlers ingripanden mot oppositionella röster inom den tyska kyrkan.²³¹ Snart blev han ordförande för Riksföreningen Sverige-Tyskland,²³² medlem i Svensk opposition,²³³ styrelseledamot för Institutet för forskning om och eliminering av judiskt inflytande i tyskt kyrkoliv,²³⁴ och utvecklade personlig kontakt med den nationalsocialistiska regimens representanter.²³⁵ Han vidhöll sin nationalsocialistiska övertygelse fram till Hitlerregimens fall.²³⁶ När *Expressen* rapporterade om Pethrus nyrekrytering beskrevs Odeberg som "nazistprofessorn" och "Hitlerrikets kanske ivrigaste anhängare inom den svenska universitetsvärlden".²³⁷

Odeberg odlade även sitt samarbete med kamraterna i Riksföreningen Sverige-Tyskland. En av dem var Oscar Haglund, pingstvännen som genom Pethrus bokförlag tidigare beskrivit hur judarna blivit "världens herrar" som "söker bygga sig nästen överallt bland nationerna".²³⁸ Pethrus och Haglund stod en period i konflikt med varandra men hade i början av 1940-talet försonats och återupptagit kontakten.²³⁹ Precis som Filadelfiaförsamlingens kapellmästare

Karl-Erik Svedlund var pingstteologen Oscar Haglund medlem i den fascistiska sammanslutningen Svensk Opposition.²⁴⁰ Därtill var han prenumerant på den ökänt antisemitiska tidskriften *Nationen*.²⁴¹ Själv arbetade Haglund som ansvarig utgivare för *Bibliskt Månadsäfte* (1930–1944).

Haglunds dispensationalistiska tidskrift lästes och spreds bland olika väckelsekristna i Sverige, men främst bland pingstvännen.²⁴² Pethrus bidrog med texter till tidskriften, som utgavs i samarbete med Filadelfiaförlaget under ett annat namn till och med 1929. I publikationen drevs en tydlig linje: judisk närvaro i Europa skapade problem som kunde lösas genom omflyttning till Palestina. Efter det nationalsocialistiska maktövertagandet kommenterade Haglund att "Judarna i Tyskland höllo på att glömma, att de voro judar. Hitler påminde dem därom". Liket Pethrus menade han att de judar "som icke godvilligt komma till fädernas land, lockade av sionismens 'fiskare', skola jagas dit av antisemitismens 'jägare'".²⁴³ Inte heller för Haglund ändrades tolkningen när det dödliga våldet eskalerade, tvärtom kantades kommentarerna av förståelse och omkastad skuldbörda. Efter Novemberpogromerna skrev Haglund att "världshandeln har genom den internationelle juden blivit så tilltrasslad, att folken börja må illa och känna, att denna osmältbara last måste skaffas undan".²⁴⁴

Inte heller med Förintelsen förändrades problembeskrivningen; i maj 1944 publicerade Haglund en artikel som kopplade ”judefrågan” till den konspiratoriska föreställningen om att judarna sökte ”behärska världen”.²⁴⁵

Odeberg skrev återkommande artiklar för Haglunds pingsttidskrift och vid frånfallet 1944 var det teologiprofessorn som författade redaktörens dödsruna.²⁴⁶ Efter Haglunds död vände sig hustrun till Odeberg och en annan bibellärare med förfrågan om att överta makens värv. När svaret blev nej gick frågan till Lewi Pethrus, som tackade ja.²⁴⁷ I ett brev till änkan beklagade Pethrus sorgen och konstaterade att Haglunds ”patos för Bibelns sanningar var alltigenom äkta” samt betygade att tidskriften nu skulle fortsätta ”leva och fullfölja den mission och det mål, den haft under broder Haglunds ledning”.²⁴⁸ Den dispensationalistiska publikationen *Biblskt Månadshäfte* uppgick därefter i Pethrus nya tidskrift *Den Kristne*,²⁴⁹ där Hugo Odeberg förblev en återkommande skribent.²⁵⁰

Våren 1945 lät Pethrus publicera en text i tidskriften av sin redaktionssekreterare som höll fast vid den lösning på ”judeproblemet” som pingstledaren först lanserat för Filadelfiaförsamlingen efter Hitlers maktövertagande och vidareutvecklat efter Novemberpogromerna. Artikeln deklarerade att ”judarna kunna svårligen tänkas få ett tillfredsställande livsrum i efterkrigstidens Europa. Det

återstående alternativet är Palestina”.²⁵¹ Senare skulle tidningen *Dagen*, i linje med svensk media över lag, rapportera alltmer ingående om Förintelsens fasor i takt med att de tydliggjordes genom Nürnberggrättegångarna. Också i *Den Kristne* gick det att läsa om de ”ohyggliga fakta” som framkommit.²⁵² Men på Rörstrandsgatan i Stockholm predikade Pethrus om hur Förintelsens ansvariga fyllt en viktig funktion i Guds plan för den yttersta tiden; nationalsocialismens ”jägare” hade varit sionisternas biträden i den historiskt nödvändiga förflyttningen av judar till Palestina. Med samma uttolkning – det budskap han predikat efter maktövertagandet 1933 och Novemberpogromerna 1938 – kunde Pethrus år 1945 redogöra för Förintelsens betydelse efter dess slut:

Det är en mycket märkvärdig sak, att det som skett under de sista årtionden, det har beskrivits av profeterna. Många ha sagt under årens lopp: Sionismen kommer aldrig slå igenom. Judarna vilja aldrig gå tillbaka till sitt land. Men så har det kommit fascismen och nazismen och vi ha ju alla sett och läst i dagspressen, vad dessa ideologier ha gjort för att lösa detta gamla förbundsfolk från sin hemvist bland nationerna.²⁵³

Pethrus identifierade sig med kristen sionism snarare än politisk antisemitism – med profetiornas ”fiskare” snarare än

”jägare” – men stod fast i sin eskatologiska tolkning av nationalsocialisternas utrotningsprojekt. Ända in på 1950-talet skulle Pethrus beskriva Förintelsen som en konsekvens av att judarna ”inte lyssnat till Guds röst”.²⁵⁴ Budskapet att judarna inte hörde hemma i det kristna Sverige verkar då ha slagit rot bland somliga av församlingens medlemmar; Pethrus kontaktades av en judinna som blivit uppsagd av sin hyresvärd, en av Filadelfiaförsamlingens medlemmar, med motivet att “Palestina nu öppnats för Guds egendomsfolk” och att man därför “inte längre har någon skyldighet att upplåta bostad åt dem”.²⁵⁵ Som enda svar på brevskrivarens vädjan om upprättelse deklarerade Pethrus att “alla torde veta att vi inte är antisemiter”.²⁵⁶ Antisemitismen var vid denna tid fortfarande en benämning på en politisk rörelse, vanligtvis associerad med det nationalsocialistiska Förintelseprojektet, och denna rörelse identifierade sig inte Pethrus med. För Pethrus var pingstvännerna inga människojägare utan människofiskare – den kristna sionismen innebar en mer human lösning på judeproblemet än Hitlers ”vulgärantisemitism”.²⁵⁷

Samtidigt bestod Pethrus kontaktytor med den radikalnationalistiska miljön. I Svensk oppositions tidskrift, under Per Engdahls redaktörskap, publicerades efter Hitlers nederlag hösten 1945 en förhoppning om att Lewi Pethrus skulle inta den partipolitiska scenen:

”Väljer Lewi Pethrus den rätta vägen – och mycket talar för att han gör det – så kommer han göra en betydelsefull insats i morgondagens svenska politik!”²⁵⁸ Med anledning av texten skrev en medlem ur samma fascistiska organisation, och tillika pingstvän, ett brev till Pethrus för att understryka att ”ett kristligt parti finge många tusen nationella röster”. Pethrus svarade att församlingen inte skulle beblanda sig med partipolitik men däremot ”i kristen anda söka påverka samhällsförhållandena och därmed sammanhängande frågors lösning”.²⁵⁹

Bland männen i pingströrelsens ledarskikt växte emellertid kritiken mot Pethrus ledarskap och mot slutet av 1940-talet utmanades han av kollegorna. Den strid som utbröt färgades av anklagelser om pingströrelsens kommersialisering och auktoritära ledarskap.²⁶⁰ Konflikten blev offentlig när författaren Sven Lidman, Pethrus närmaste medarbetare, skrev om Filadelfiaföreståndarens ekonomiska affärer och auktoritära drag i sin avskedsansökan. Lidman tillade att Pethrus blivit ”imponerad och påverkad” av Adolf Hitler.²⁶¹ Församlingsdiakon Adrian Holmberg skrev senare i sin självbiografi att Lidman i sin kritik förkroppsligade ”en mycket utbredd opposition”²⁶² och att denna ”revolution mot Pethrus kom för alla, som känner förhållandena inifrån, såsom en logisk följd av utvecklingen inom Filadelfiaförsamlingen”.²⁶³ Även predikanten

C.G. Hjelm (1903–1965) mindes i sina memoarer hur framträdande pingstpastorer hade träffats för att samtala om hur Lewi Pethrus skulle kunna avsättas och därigenom ”skaffa en annan tingens ordning inom pingstväckelsen”.²⁶⁴ En av skiljelinjerna gällde militarism kontra pacifism, där Filadelfiaförsamlingens äldstebroder, under ledning av Pethrus, drivit en kampanj mot den pacifistiska falangen.²⁶⁵ Minst en person ur ledningen lämnade efter konflikten. ”Pingstväckelsens uppgift synes mig”, skrev styrelsemedlemmen i sitt avskedsbrev till de övriga, ”vara den att förkunna [...] en frälsning som tar oss ut från världen och de snäva nationalitetsgränser som människor så gärna sätta ut”.²⁶⁶

Spänningarna blev tydliggjorda i samband med att Sven Lidman uteslöts ur Filadelfiaförsamlingen 1948, efter att denne offentliggjort sitt svidande omdöme om Pethrus. Vid ett församlingsmöte ville Zander Åberg, som några år tidigare fått sin antifascistiska bok refuserad av Pethrus, uttrycka sin reservation mot förfarandet. Den kristna dagstidningen *Svenska Morgonbladet* rapporterade hur Åberg förbjöds att framföra sin ståndpunkt medan upprörda protester hördes i lokalen. ”Låt honom tala!” ropade kritikerna förgäves till mötets ordförande.²⁶⁷ I manuset för det anförande Åberg aldrig fick hålla hade han antecknat en fråga: ”Måste vi icke betrakta det som hänt som en följd av att något varit orätt och

galet ibland oss?”²⁶⁸ Zander Åberg lämnade snart såväl Filadelfiaförsamlingen som arbetet med *Evangelii Härold* och blev i stället pastor för en av Stockholms baptistkyrkor.²⁶⁹

Situationen upprörde också diakonen och styrelsemedlemmen Adrian Holmberg. Några månader efter Lidmans uteslutning berättade Holmberg för *Expressen* om musikdirektören Karl-Erik Svedlunds nationalsocialistiska engagemang. När medieskandalen var ett faktum bekräftade Lewi Pethrus att han mycket väl känt till kompositörens ideologiska hemvist. Svedlund bekräftade själv omständigheterna i *Dagen* men menade att han trots detta inte var någon ”anhängare av något slag av våldsmentalitet”.²⁷⁰ Ett snarlikt resonemang fördes även av det nationalsocialistiska parti som Svedlund tidigare samarbetat med: ”Vår uppfattning under kriget, att Tyskland var den enda makt som kunde hejda Europas bolsjevisering, står sig alltjämt – men att vi därför skulle godkänna några tyska våldshandlingar är uppenbar osanning!”²⁷¹

Medan Pethrus gav den nationalsocialistiska musikdirektören sitt fulla stöd blev uppgiftslämnaren Holmberg föremål för en uppsplitande uteslutningsprocess. Vid ett församlingsmöte den 28 februari 1949 antogs ett uttalande med budskapet att församlingen ”alltfort tar avstånd från nazismen och varje annan politisk ideologi” – samtidigt som man

beslutade att Holmbergs agerande skulle "behandlas" vid senare tillfälle. Tidningen *Dagen* publicerade yttrandet på sin förstasida, med rubriken "Filadelfiaprotest mot skandalskriverierna".²⁷² Holmbergs bild var en annan. Han skrädde inte orden när han i självbiografin senare beskrev hur det funnits "en nazistcell inom församlingen":

Pethrus försöker bortförklara detta med att det fanns en enda som hyllade nazisterna. Ånej, så enkelt är det inte. Det var ganska nazistinfekterat ända upp i toppen. Och en sak är jag fullkomligt övertygad om. Hade Hitler kommit in hos oss i Sverige, så hade han haft en anknäppningspunkt i Filadelfiaförsamlingen i Stockholm.²⁷³

Efter att ärendet behandlats vid församlingsmötet uteslöts Adrian Holmberg, tillsammans med sin hustru Ebba Holmberg, efter 36 års medlemskap. Enligt pastor Pethrus hade han "skandaliserat församlingen" genom att gå till *Expressen* med uppgifterna om kappellmästarens nationalsocialistiska engagemang.²⁷⁴ Karl-Erik Svedlund blev däremot inte föremål för något församlingsärende; som om inget hänt fick han behålla posten som Filadelfiaförsamlingens stora musikdirektör. Efter Hitlers fall blickade Svedlund tillbaka till sin resa genom det gryende Tredje riket, där han överväldigats av den tyska

sångens "glödande intensitet [...] och medryckande schvung".²⁷⁵ För Svedlund var musiken en kraft för nationell tillhörighet. Mot slutet av sitt liv beskrev han i ett SVT-program hur T.B. Barratt och Lewi Pethrus särskilde sig från pingströrelsens "anglosaxiska" sångtradition genom att det fanns "en skandinavisk ton i dem" som utgjorde "ett språkrör för vår folksjäl".²⁷⁶ När Svedlund beskrev musikens kraft återkom han till sin stora förebild, kompositören och antisemiten Richard Wagner, ett "nästan övermänskligt snille" med "någon slags profetisk gåva".²⁷⁷ För Svedlund måste Wagner haft en framsynt förmåga att tonsätta det som skulle bli slutet för Hitler:

Man kan föreställa sig, att när den tyske diktatorn de sista dagarna i april 1945 blickade ut över ruinerna av det så gott som fullständigt ödelagda Berlin och såg himlen färgas röd av de hundratals eldsvådor, som rasade som ett resultat av den fientliga beskjutningen – man kan föreställa sig, hur Hitler – wagnerianen – tänkte på slutscenen i Richard Wagners musikdrama: Ragnarök – världssundergång!²⁷⁸

När Adrian Holmberg i sin självbiografi mindes processen där Svedlund fick Pethrus stöd medan han själv blev *persona non grata*, konstaterade han sorgset att "min ungdoms församling med blicken riktad mot det himmelska

finns inte mer”.²⁷⁹ För denne pingstvän hade tonerna från väckelsens hemlandssånger, så populära bland Filadelfias medlemmar, börjat klinga falskt.²⁸⁰ Medan delar av rörelsen ville rikta blicken mot himmelriket stred Lewi Pethrus alltmer enträget mot de mörka krafter på jorden som han såg mobilisera för att omintetgöra det kristna Sverige.

1950-tal: Försvaret mot Bonnierpressen

Våren 1950 företog Lewi Pethrus en studieresa till det heliga landet för att med egna ögon bevittna hur ”tusenåriga profetior gå i bokstavlig uppfyllelse” till följd av ”den vandrande judens hemkomst”.²⁸¹ Genom sin expedition kunde pingstledaren meddela att judarna nåtts av en ”nationell väckelse” över att ”ha fått komma åter till Sion, sina faders land”.²⁸² I sin reserapport återkom Pethrus till hur judarnas utsatthet i Europa kunde hanteras genom utvandring till det land som nu kallades Israel. Några år tidigare hade Pethrus predikat om hur ”fascismen och nazismen” bidragit till att ”lösa detta gamla förbundsfolk från sin hemvist bland nationerna”.²⁸³ Som kontrast till reserapporten från judarnas löftesrika tillvaro i Israel skildrade han deras tidigare vedermödor i Tyskland:

Jag minns, när jag for genom München 1941, hur jag såg judar gå på gatorna

med Davidsstjärnan på bröstet. De voro tvingade att gå med detta märke synligt, för att alla skulle se, att de voro judar. Jag kommer ihåg, hur fasansfullt detta straff föreföll mig.²⁸⁴

Liknande ställningstaganden syntes också i pingströrelsens publikationer. Sommaren 1951 infördes en ledartext i tidningen *Dagen*, där Pethrus var chefredaktör, som tog avstånd från ”det ras-hat som bland annat varit riktat mot Europas judar och Sydafrikas färgade människor”. Den osignerade ledaren markerade även mot ”intolerans” och ”förakt för zigenare, tattare och vissa utlänningar”, eftersom detta var oförenligt med kristen moral: ”Kristendom river nämligen ner alla skrankor, även de rasbiologiska, och förklarar alla vara ett i Kristus Jesus”.²⁸⁵ Samtidigt predikade Lewi Pethrus om rasismens dödliga maskineri som ett Guds verktyg – han beskrev Förintelsen som en konsekvens av judarnas olydnad. Inför Europas största pingstförsamling meddelade pastor Pethrus att Jesus förutsett det historiska folkmordet som en del av Guds nödvändiga straff:

Tysklands gaskamrar, som har uppslukat millioner judar under de senaste årtiondena, är bara en liten del av de fruktansvärda lidanden, som gått över detta folk, som Jesus talar till här, som en del av de domar han talar om här, som skulle kom-

ma över dem, därför att de inte lyssnat till Guds röst.²⁸⁶

Utifrån dispensationalismen undervisade han om hur straffdomarna ingick i en gudomlig plan för judarnas återförande till det heliga landet och Guds slutgiltiga seger över ondskan. Pethrus framhöll därigenom sionismen som politisk lösning på problemet med judarnas närvaro i nationerna; han förespråkade ”ett planmässigt arbete för emigration och kolonisation i Palestina”.²⁸⁷ Under 1950-talet färgades emellertid Pethrus kristna sionism alltmer av den antisemitiska föreställningen om judarnas konspiration för att omintetgöra det kristna Sverige.

Bara veckor innan Pethrus reste till Israel bjöd han en antisemitisk agitator att besöka helandepredikanten William Freemans predikoserie i Filadelfiakyrkan. Den inbjudna gästen var Elof Eriksson (1883–1965), redaktör för tidskriften *Nationen*.²⁸⁸ I ett brev till en finsk nationalsocialist beskrev Eriksson välkommandet: ”Genom vänligt tillmötesgående av församlingens ledare, pastor Lewi Pethrus, bereddes jag möjlighet till inträde genom reserverad ingång och bevistade flertalet möten i Filadelfiakyrkan”.²⁸⁹ Eriksson var vid denna tid en ökad politisk antisemit.²⁹⁰ Som redaktör för tidskriften *Nationen* hade han utvecklat ett brett internationellt nätverk till nationalsocialistiska aktörer runtom i Europa, däribland till redaktionen för

de tyska nationalsocialisternas veckotidning *Der Stürmer*.²⁹¹ I Sverige betraktades Elof Eriksson som extremist; även nationalsocialistiska aktörer avfärdade hans ”vulgärentisemitism”.²⁹² Medan det svenska nationalsocialistiska partiet markerade distans till de tyska Novemberpogromerna hade *Nationen* utmärkt sig genom att framhålla våldet som exempel på hur ”hela folk efter långa och ohyggliga lidanden befria sig från den judiske parasiten”.²⁹³

Eriksson var tagen av att som hedersgäst få bevista Freemans medialt omskrivna framträdanden i Pethrus kyrka. Besöket fick honom att omvärdera pingströrelsen, som han tidigare kritiserat för ”andlig överspändhet” och för att representera ett av flera ”judevänliga samfund” i Sverige.²⁹⁴ Han skulle senare översända två av sina egna böcker till Pethrus, personligt signerade med tillropet ”Må Gud i nåd förlåna Eder kraft för verkets fortsättande”.²⁹⁵ Eriksson upprördes nu över att Freemanmötena fått negativa kommentarer i dagspressen. Exempelvis hade *Svenska Dagbladet* skrivit hur kampanjen frambringat ”religiöst illamående” och anklagat Pethrus för att ha ”vikit undan” ansvaret för människors uteblivna helande.²⁹⁶ En tidning som emellertid tagit parti för Pethrus och Filadelfiaförsamlingens kampanj var *Dagsposten*, som hoppades att politisk organisering skulle följa på ”angreppen” och ”pressagitationen” mot

pingstvännerna.²⁹⁷ Elof Eriksson intog samma linje som *Dagsposten* och skrev till Pethrus för att understryka hur attackerna hade en tydlig avsändare. Med blicken riktad mot ett enskilt mediehus ville han förklara för pingstledaren att judiska krafter egentligen stod bakom de smutsiga skrivierna.

När Bonnierkoncernens huvudorgan, Expressen och Dagens Nyheter, i synnerhet den förstnämnda, i samband med Freemanmötena i Stockholm gick till storms mot pingstväckelsen, gjorde de det utan tvivel i sin egenskap av språkrör för den Mosaiska församlingen.²⁹⁸

I den bevarade korrespondensen återfinns inget svar, men några veckor senare publicerade *Dagen* en ledare som återspeglade Erikssons resonemang. Pethrus använde emellertid ett dubbeltydigt språkbruk, karakteristiskt för den efterkrigstida antisemitismen i Sverige, när han presenterade motståndet till pingstväckelsens mäktiga fiende:

Den tidningspress som inte hållit sig för god att engagera sig i utrotningskriget mot pingstväckelsen har också djupa försänkningar inom de kretsar där man besitter den ekonomiska makten. Det är emellertid dessa förhållanden som kommit pingstvännerna att ta [steget] till ekonomisk självhjälp.²⁹⁹

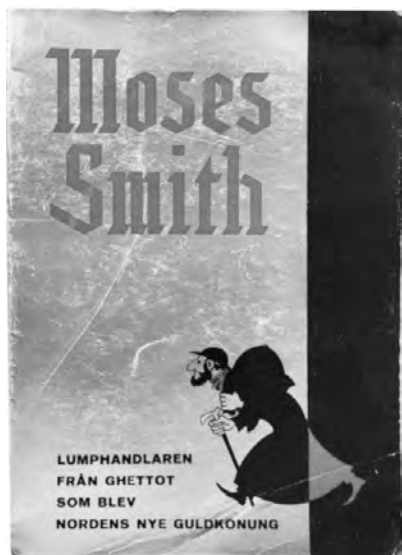
Försöket att skapa ekonomiskt oberoende genom en egen kreditkassa, återkommande kallad *Pingstbanken*, blev emellertid ett av Pethrus mindre framgångsrika projekt. Men i sin motivering till *Dagen*-läsarna förklarade pingstledaren att avkristningen av Sverige var orkestrerad av en dold maktparat som måste konfronteras på flera fronter. Försvaret mot Bonnierpressen blev bärande för denna kampriktning. Bonnierpressen, menade Pethrus flera år senare, representerade en "fiendskap mot allt kristet och i synnerhet pingstväckelsen"; de hade startat det ateistiska "skallet" mot pingstvännerna och de andra medierna "lät förleda sig att följa efter".³⁰⁰ Resonemanget gick i linje med föreställningar om familjen Bonnier som nyckelspelare i den judiska konspirationen mot det kristna Sverige.³⁰¹ Under andra världskriget hade den antisemitiska tidskriften *Hammaren*, där Einar Åberg var chefredaktör, meddelat hur "den Bonnierska folkförgiftningen" kunde bekämpas genom att avslöja den föregivna judiska maktparaten.³⁰² När Svenska Tidningsutgivareföreningen vägrade distribuera *Hammaren* i protest mot det pågående Förintelseprojektet,³⁰³ tolkade redaktionen detta som ett judiskt angrepp orkestrerat av familjen Bonnier.³⁰⁴

Pethrus uttryckte en liknande kampiver i försvaret mot Bonnierpressen och det föregivna "utrotningskriget mot

Antisemitisk agitation föreställande en karikerad jude med horn, stor näsa och en säck med pengar. Vykortet hittades i Lewi Petrus bibliotek, infogat i den nazityska propagandaskriften Boljesevismen i kamp mot Gud tillsammans med en kort hälsning: "Lite lektyr på 60-årsdagen".

Omslag till Moses Smith: Lumphandlaren från ghyttot som blev Nordens nya guldkonung, Lewi Petrus bibliotek. Boken, som Petrus citerade 1953, är en "vidräkning med den Bonnierska verksamheten", och "planerna på ett världsberravälde under den judiske Antikrists spira".

pingstväckelsen”.³⁰⁵ Han påvisade sin beläsenhet i frågan genom att i memoarerna referera en bok där Bonniergrundaren utpekades som

ett av de mest livslevande och talande bevisen för äktheten av de s. k. Sions vises protokoll. Det finns knappt en enda punkt, där [Bonnier] inte gjort allt vad som stått i hans förmåga, för att i sin mån bidra till förverkligandet av de judiska planerna på ett världsherravälde under den judiske Antikrists spira.³⁰⁶

Pethrus citerade inte detta avsnitt utan i stället en negativ skrivning om Sven Lidman, även om han utelämnade författarens misstankar om att Lidman skulle haft ”judiskt blod i ådrorna”.³⁰⁷ Pethrus angav vare sig författare eller titel utan hänvisade till boken som en ”skandalskrift” om ”det Bonnierska förlaget [...] som läsare av sådan litteratur visade mig på”.³⁰⁸

Lewi Pethrus fick också andra litteraturtips som avslöjade vilka mörka krafter väckelsens folk hade att strida mot. 1952 skrev en man och bad om att få tillbaka den bok Pethrus fått låna ”för att ni skulle få en inblick i den inre mekanismen av de mörka krafter som överallt och på alla plan dirigerar mänskligheten”. Oroad vädjade brevskrivaren till Pethrus försiktighet: ”Jag vill ej ha den översänd till mig per post p.g.a. bokens slag, då det finns ögon överallt nu för

tiden”.³⁰⁹ Bokens titel var *Världsfaran*, en väckelsekristen redogörelse för den föregivna judiska världskonspirationen skriven under pseudonym.³¹⁰ I brevets marginal antecknade sekreteraren ”Boken finns ej, enl. L.P.”, trots att två exemplar av *Världsfaran* återfinns i pingstledarens bevarade bibliotek.³¹¹

När Pethrus på samma sätt kontaktades av mer framträdande personer i den radikalnationalistiska miljön, vilket skedde återkommande under efterkrigstiden,³¹² besvarade han sällan breven mer än i artiga och undvikande ordalag. I den bevarade korrespondensen återfinns inga avståndstaganden gentemot de radikalnationalistiska brevskrivarna som uppdaterade Pethrus om idéutvecklingen genom sina ideologiska utläggningar och riktade litteraturtips. Det finns inte heller några spår av att han talade öppet om detta kontroversiella kontaktnät. Pingstledaren följde samma mönster som den övriga radikalnationalistiska rörelsen i efterkrigstidens Sverige; den antisemitiska världsbilden förmedlades genom en särskild kombination av i sig oskyldiga termer: smuts, herrar, avkristning, presen, penningar och intressen.³¹³

I den radikalnationalistiska litteraturen, där Pethrus hade beläsenhet, fungerade Bonnierpressen sedan länge som en hundvissla för illvillig judisk makt. När *Hammaren* mötte motstånd omgjorde sig redaktionen över attacken mot den antisemitiska tidningen medan

inget gjordes för att ”stoppa Bonniers stormflod av smutslitteratur över landet som hotar att förstöra den svenska ungdomens moral”.³¹⁴ När Pingströrelsens väckelsemöten mötte motstånd ondgjorde sig Pethrus över attacken mot Guds helande medan inget gjordes ”för att hindra den syndafloed som väljer från de Bonnierska förlagen”.³¹⁵ Pethrus uttalanden ingick på detta sätt i en tanketradition av att hålla Bonnierpressen ansvarig för ”den smutslitteratur, som går ut över vårt folk”.³¹⁶ Här fanns också en delad kamp mot den smuts som solkat ner kulturen och äventyrat det svenska folkets renhet.

Riksaktionen mot smutslitteraturen 1950 genomdrev Pethrus tillsammans med Ebbe Reuter Dahl (1887–1966), en av initiativtagarna till Riksföreningen Sverige-Tyskland och återkommande skribent för Sveriges Nationella Förbund.³¹⁷ Under kampanjen mot smutslitteraturen framhöll Pethrus romansviten *Utvandrarna* som ”ett fruktansvärt exempel på hur djupt vårt svenska folk har sjunkit i sedligt avseende”.³¹⁸ Hans vapenbroder Ebbe Reuter Dahl pekade, i en bok som hyllades i tidningen *Dagen*,³¹⁹ ut Bonniers som kraften bakom smutslitteraturens syndafloed; Vilhelm Moberg hade med sitt författarskap gått ”drängtjänst” hos det ”judiska förlaget”. Likt Pethrus distanserade sig Reuter Dahl från ”Hitlers judeförföljelser” och underströk att han inte var nazist utan

”svensk” och kristen.³²⁰ ”Jag hatar inte judarna”, menade Reuter Dahl, ”fast jag tycker icke om, att deras fäder ena dagen bröto palmkvistar från träden och ropade: ’Hosianna Davids son’ ... och så andra dagen skriade ’Korsfäst’”. Reuter Dahl drev i sin bok om kampanjen linjen att samma antikristliga beteende besjälade bolsjevismen: ”Dessa judars giftspindel-taktik är en fortsättning på Golgatadramat”.³²¹ I omvärldsförståelsen hos Reuter Dahl beskrevs judarna som inkräktare, i enlighet med den radikalnationalistiska devisen om Sverige åt svenskarna:

Jag gillar icke den moderna omvärderingen av gångna tiders eller nu levande svenskar, ofta influerad av främlingar och icke minst av det Bonnierska Husset och dess rasslande tryckpressar. [...] Förstå mig rätt: främlingar i landet skola icke skapa miljö. Äro de verksamma här i vårt land skola de verka i svensk anda, i svenska intressen positivt, om vi skola trivas med dem.³²²

Konspiratoriska föreställningar om familjen Bonniers mäktiga mediehus tog fart under 1930-talet i svenska national-socialistiska publikationer, men också genom texter i betydligt större tidningar som *Nya Dagligt Allehanda* och *Aftonbladet*.³²³ Begreppet smuts användes flitigt i det antisemitiska betecknandet av judarnas omoral och lastbarhet.³²⁴ Kampanjen mot Bonnierkoncernen och dess

”smutslitteratur” hade alltså en djupare innebörd för den som under 1950-talet, liksom Lewi Pethrus, följde utvecklingen i den radikalnationalistiska miljön. Sveriges Nationella Förbund hyllade också Pethrus politiska kampanj mot det organisationstidningen omskrev som ”smutsig trafik inriktad på vårt folks undergång”.³²⁵

I samband med Riksaktionen mot smutslitteraturen började Pethrus mobilisera för den partipolitiska kampen.³²⁶ Våren 1950 hade han deltagit i grundandet av Sällskapet för trosfrihet och kristen moral, med målsättningen att på valbara platser sätta sådana personer vilka ”kan gagna våra syften”.³²⁷ Initiativet beskrevs i *Aftonbladet* som ett uttryck för dubiös politisk organisering, där Pethrus organisatoriska kontaktyta med Reuter-dahl låg till grund för artikelrubriken ”Lewi Pethrus ledare för svensk Ku Klux Klan?”.³²⁸

Organisationen blev kortlivad, men gav Pethrus lärdomar. Under hösten 1955 sökte han upp biskop Sven Danell (1903–1969) för att initiera en ny organisation med samma målsättning: Kristet samhällsansvar.³²⁹ Liksom Pethrus och Reuter-dahl hade Danell bidragit till Sveriges Nationella Förbunds politiska kampanjer.³³⁰

Parallellt med Pethrus begynnande politiska organisering fortsatte pingstpastorn att bygga på rörelsens mediehus. År 1955 lanserade han IBRA Radio, en

väckelsekristen radiostation som utmanade det svenska radiomonopolet.³³¹ När *Expressen* granskade starten av verksamheten svarade Pethrus, via en annan kanal i sitt växande mediehus, med en ledartext i tidningen *Dagen*:

Det finns ett intresse inom bonnierpressen, som synes överskugga alla andra, och det är kristendomens utrotande [...] För att nå sitt trefaldiga mål, pengar, makt och avkristning, skyr man på det hållet inga medel [...] De vet att i de krafter, som står bakom IBRA Radio, har de en motståndare, som de trots dess ringhet ändå fruktar för. Att densamma inte är bunden av deras bank eller säljer sin övertygelse för annonser ur deras intresseområde har lärt dem, att de möjligen har något att frukta av IBRA:s radikalt kristna inställning [...] Det är tydligen detta, som oroar bonnierintressenterna och kommit dem att ge *Expressen* order att slå vakt om och gå till angrepp mot vår radiosak.³³²

Pingstväckelsen – och i förlängningen det kristna Sverige – stod enligt Pethrus under målmedveten attack från de mäktiga Bonnierintressena. Därför skulle organisationen Kristet samhällsansvar fungera som en politisk kraftsamling, understödd av pingströrelsens bank och mediehus, mot den konspirerande fienden. Kampanjen mot smutslitteraturen kunde nu leva vidare. I tidningen *Dagen*

lät chefredaktör Pethrus år 1957 publicera en artikel om hur den sydafrikanska apartheidregimen begränsat yttrandefriheten, med rubriken ”Moralkodex resultat av smutslitteraturen”. *Dagen*-redaktionen meddelade att apartheidregimens introduktion av ”sträng censur och hårda straff” var ”helt naturligt”. Det hela stod som en ”hälsosam påminnelse”, varnade de, om att de som i Sverige lät publicera litterärt ”snusk” riskerade att ”bli ställda under ett icke önskvärt förmyndarskap”.³³³

Pethrus politiska engagemang fick snart ringar på vattnet och sommaren 1957 anordnade Kristet samhällsansvar en demonstration i Stockholm som samlade 12 000 personer.³³⁴ Filadelfiakören och två blåsorkestrar tonsatte evenemanget under ledning av Karl-Erik Svedlund, som i *Evangelii Härold* beskrev insatsen som ”ett framtidshopp i en mörk och degenererad samtid” och citerade den nationalistiska psalmen Fädernas kyrka.³³⁵ Bland talarna fanns, förutom initiativtagaren Lewi Pethrus, major Ernst Killander (1882–1958). Han hade tidigare varit hedersmedlem i Gymniska förbundet,³³⁶ en organisation som under mellankrigstiden leddes av den profilerade antisemiten Carl-Enfrid Carlberg och under andra världskriget verkade för spridning av nationalsocialistisk propaganda i Sverige.³³⁷ Under demonstrationen med Pethrus talade Killander om ”de kristnas ansvar inför Gud och sitt folk”.³³⁸

När Pethrus hösten 1958 lämnade sin pastorstjänst vid Filadelfiaförsamlingen i Stockholm fick han tid att ytterligare bejaka sitt moralpolitiska engagemang.³³⁹ Under femtioalets sista år grundades Lewi Pethrus stiftelse för filantropisk verksamhet, inriktad på rehabilitering av drog- och alkoholmissbrukare.³⁴⁰ I samband med den sociala verksamhetens utveckling publicerade den 74-årige emerituspastorn *Valen och moralen*, en pamflett där han underströk att ”kristendomen står över andra ideologier och tankeströmningar, som befattar sig med samhällets utformning”.³⁴¹ Pethrus menade därför att ”de kristna måste skaffa sig ett handlingsprogram. [...] Det är på tiden, att också vi gör vår insats i det politiska livet”.³⁴²

Som svar på Pethrus upprop kontaktades han av skriftställaren och *Dagspostens* skribent Richard Hejll (1889–1963),³⁴³ en kristen nationalsocialist som redan hösten 1933 klargjort sina sympatier genom en självbiografisk följetong i Nationalsocialistiska arbetarepartiets tidning.³⁴⁴ Lewi Pethrus var bekant med Richard Hejlls författarskap sedan tidigare. I brevet bad nu Hejll om pingstledarens teologiska syn på det han senare skulle benämna ”den infernaliska Löggen om de sex miljoner ihjälgasade judarna”.³⁴⁵ ”Det är judarna själva, som genom sin otroliga andliga högfärd och blindhet ha frambesvurit dessa förföljelser”, förklarade Hejll i sitt brev till

Pethrus. Han framlade därefter idén om judarna som det kristna budskapets motståndare: "Jesus är den förste 'antisemiten' – och den störste av alla! [...] Judarna äro Hans eviga fiender och Judentomen ett Djävulens bländverk."³⁴⁶ I Pethrus personarkiv återfinns inget svar på brevet, som avslutades med en uppriktig fråga om "huruvida Ni har något att invända mot ovanstående samt edra skäl därför". Utifrån det bevarade källmaterialet går det alltså inte att fastslå om Pethrus besvarade Hejlls teologiska spörsmål per brev, via telefon, genom ett möte – eller helt undvek att svara. Men försändelsen illustrerar hur politiska antisemiter under 1950-talet kontakade Lewi Pethrus med förhoppning om brevledes idéutbyte. De organisatoriska kontaktytorna med den svenska radikalnationalismen vidgades ytterligare under 1960-talet, när Pethrus tog steget till att starta ett nytt politiskt parti.

1960-tal: Folkets renhet och nationens pånyttfödelse

Våren 1960 rapporterade svensk media om hur den sydafrikanska apartheidregimen utfört en massaker på demonstrationsdeltagare i bostadsområdet Sharpeville. Polisen hade skjutit tusentals kulor rakt in i den obeväpnade folkmassan. Hundratals människor skadades och nittio dödades; majoriteten blev skjutna bakifrån när de flydde från ordningsmaktens våldsamma attack.³⁴⁷

I tidningen *Dagen* konstaterade Pethrus att massakern tydde på en "djupgående desperation hos de sydafrikanska myndigheterna". Han menade att läget nu lett till en "farlig tillspetsning" som risikerade "beröva regimen alla återstående sympatier även på håll, som visst inte saknat förståelse för dess problem".³⁴⁸ Pethrus hade sedan länge uttryckt kritik mot apartheidregimens "rashat" och konstaterat att det är "förvånansvärt att den vita befolkningen i Sydafrika gör så stor skillnad mellan vita och svarta skolbarn".³⁴⁹ Samtidigt varnade han för en oönskad effekt av det han kallade rashat: "De färgade folkens uppvaknande, till medvetande om sitt människovärde och sin styrka är ett av de lätt antända elementen i den nuvarande världssituationen. Kinas, Indiens och Afrikas miljoner är väl förberedda för ett fälttåg mot den vita rasen".³⁵⁰

Pethrus betonade att Sydafrikas "raspolitik i längden är ohållbar",³⁵¹ men manade samtidigt till försiktighet i avkoloniseringen.³⁵² Han fördjupade detta resonemang i en ledartext rubricerad "De vitas insats för Afrikas frihet". Här klargjordes att de antikononiala befrielse-rörelserna var "för negerrasen en helt naturlig reaktion mot det slaveri som sedan årtusenden varit dessa stammars lott". Samtidigt fick man inte glömma den inhemska problematiken: "ingen [har] varit grymmare än många av landets ursprungliga ledare". I själva verket var

befrielsekampen, menade Pethrus, ”icke en frukt av afrikanernas egen insats, utan ett resultat av den vita rasens kamp för de mänskliga rättigheterna”. Det var nämligen den kristna missionen som ”givit Afrika den utbildning som är nödvändig för ett demokratiskt samhälle”.³⁵³

Pethrus eurocentriska förståelse av 1960-talets avkolonisering korresponderade med hans historiografiska framställning av pingströrelsens ursprung. Redan under mellankrigstiden hade han distanserat sig från sina afroamerikanska trossyskon.³⁵⁴ På vallfärd mot den globala pingstväckelsens vagga reste han till USA tillsammans med sin vän och medarbetare, nationalsocialisten Karl-Erik Svedlund. Därifrån kunde han rapportera till *Evangelii Härolds* läsare att rörelsens ursprung inte var den legendariska afrikanskamerikanska församlingen på Azusa Street i Los Angeles; väckelsens rena form hade ursprungligen förmedlats genom den vite predikanten Charles Fox Parham i staden Topeka. I samklang med Parhams rasifierande pingsteologi, som särskilde mellan rörelsens vita och svarta rötter,³⁵⁵ förklarade Pethrus för sina läsare att ”under pingstväckelsens första år, då denna rörelse förekom endast bland de vita, [fanns] inga av de våldsamma känslouttryckningar [...] som senare blevo så allmänna, då väckelsen kommit in bland negrerna”.³⁵⁶ Med dessa anti-svarta stereotyper varnade Pethrus för andlig extas inom de egna

leden: ”när vita lägga till sig med samma uppträdanden som negrerna, äro de inne på ett villospår, farligare än man i allmänhet anar”.³⁵⁷ Denna rasifiering av svarta pingstvännar, som Pethrus använde för att framhålla en mer städad pingstväckelse, avtog med tiden. Där emot gjorde han aldrig upp med den historiografiska *whitewashing* han förmedlat från sin resa genom rassegregationens USA.

Gällande det segregerade Sydafrika på 1960-talet skrev Pethrus att apartheidsystemet förvisso representerade en ”avskvärd raspolitik”, men nu hade kritiken gått för långt och snarare förbytts till ”opportunism”.³⁵⁸ Detta återspeglade den vaga hållning han förmedlat tjugo år tidigare, då han avfärdat pingstkollegan Zander Åbergs kritik mot Hitlerregimen som ”alltför ensidig”.³⁵⁹ I samma anda efterfrågade han nu ett mer förstående förhållningssätt till apartheidregimen: ”Om en regering för en felaktig politik på ett område, så är det väl inte sagt att det är gålet allt vad den gör”.³⁶⁰ Samma resonemang förmedlades genom den sydafrikanska regeringens propagandamaterial. I en traktat – som Pethrus sparat bland sina papper – lyftes regimen yrkeskurser för ”icke-vita”, universitetsutbildning till ”färgade” och planer för att möjliggöra skolgång för ”tre miljoner svarta barn”.³⁶¹ Pethrus sökte nyansera apartheidregimens raspolitik utifrån samma logik som när

han lyfte fram de tyska nationalsocialisternas arbete för att ”undanröja smutslitteratur”.³⁶² På detta sätt utvecklade han ett slags förstående hållning till såväl antijudisk rasism i nationalsocialismens Tyskland som till anti-svart rasism under Sydafrikas apartheid.

Det var också vid denna tid som den pensionerade pingstpastorn påbörjade sitt partipolitiska arbete i Sverige.³⁶³ Våren 1964 tog han initiativ till grundandet av Kristen demokratisk samling (KDS). Delar av pingströrelsen tog avstånd från Pethrus partipolitiska initiativ, däribland Filadelfiaförsamlingens dåvarande pastor,³⁶⁴ men Pethrus fullföljde planerna och blev snart partiets första medlem samt vice partiledare. Han ingick i partiets ursprungliga styrelse som bestod av åtta män – hälften med starka band till den organiserade radikalnationalismen.³⁶⁵

Harald Ljungström (1912–2010) var en av partibildarna. Han hade tidigare varit medlem i Riksföreningen Sverige-Tyskland och Svensk opposition samt styrelseledamot för Sveriges Nationella Förbund, där han också innehaft roller som riksungdomsledare, delägare av *Dagsposten* och ledarskrifent för kamptidningen *Ungdomsfronten*.³⁶⁶ Lewi Pethrus var bekant med Ljungströms politiska bakgrund när de tillsammans deltog i grundandet av KDS.³⁶⁷ De hade båda deltagit i Sveriges Nationella Förbunds politiska kampanj-

arbete genom varsitt bidrag i förbundets sångbok, Pethrus med *Löftena kunna ej svika*, Ljungström med kampsången *Svenska nationalen*.³⁶⁸ Från sin ledarposition i förbundet hade Ljungström deklarerat att eftersom ”judeinvasionen” hotade ”vår homogena nordiska rassammansättning” måste ”judarna bygga upp ett eget nationalhem”. Han sammanfattade lösningen på judefrågan i den programmatiska parollen ”Sverige åt svenskarna!”³⁶⁹

Våren 1964 skrev Harald Ljungström utkastet till KDS partiprogram.³⁷⁰ Därefter blev han uppsatt som partiets förstanamn på Stockholmsavdelningens riksdagslista. Andranamnet var Lewi Pethrus och tredjenamnet Eric Grönlund (1922–1976).³⁷¹ Den senare var kaplan i St. Michaelsorden, ett hemlighetsfullt radikalnationalistiskt och kristet sällskap bestående av medlemmar från 1940-talets fascistiska och nationalsocialistiska organisationer.³⁷² Grönlund var inte med på de nomineringslistor som styrelsen först tagit fram. Partiordförande hade emellertid fått mandat att revidera listorna,³⁷³ vilket han sedan gjorde – i enlighet med de krav som St. Michaelsordens stormästare ställde för att ge stöd till det nya partiet.³⁷⁴ En annan ordensmedlem utsågs som redaktör för publikationen *KDS-nyheterna*,³⁷⁵ och därtill var partiets organisationschef och pressombudsman dubbelanslutna till St. Michaelsorden.³⁷⁶

I det unga KDS varnade Ljungström vid ett styrelsemöte för att partiet risikerade bli "prickat som reaktionärt eller rent av fascistiskt" om partiledningen gjorde "okontrollerade uttalanden". Exempelvis hade styrelsemedlemmen Torsten Strömner sagt att "invandringen till Sverige av färgade är skadlig", vilket nu "förvrängts och angripits" i pressen. Därför förklarade Ljungström för kollegorna i partistyrelsen att "ingenting får förekomma som kan kallas nazism". Strömner svarade då att dessa uttalanden "lika gärna kunnat stått i Dagen". Sedan klargjorde han "skillnaden mellan nazistisk rasideologi och kristna, sociala synpunkter på befolkningsförflyttningar". Ljungström kommenterade inte sakfrågan men underströk att "tonen borde dämpas" och inflikade att han själv kanske inte borde synas "på allt för framträdande plats". Partiets medlem nummer 1 lyssnade till diskussionen och begärde sedan ordet. Visst skulle man vara försiktig, konstaterade Pethrus, men man fick "aldrig stoppa nitet".³⁷⁷

Därefter lät chefredaktör Pethrus publicera Torsten Strömners uttalanden i *Dagen*. På ledarplats meddelade den kristdemokratiska styrelsemedlemmen att regeringens invandringspolitik uppvisade en "häpnadsväckande kallsinnighet" mot det svenska folket. Strömners radikalnationalistiska resonemang – det föreställde svenska folkets rätt att för-

svara sin kulturella renhet – förstärktes av den rasifiering han tidigare uttryckt i KDS:s partistyrelse:

Beträffande den vita rasen bör vi tillmäta den *ätminstone* lika stor betydelse som de gula tillmäter sin, de svarta sin, de bruna sin, dvs vi bör ha rätt att med hederliga medel kämpa för dess intressen, dess fortbestånd, dess bevarande möjlighet och förmåga fylla sin icke föraktliga uppgift i världssammanhanget. Vad de immigrationssvärmande defaisterna i verkligheten säger med sin linje är: andra folk är mera värda än vi att ta det svenska landet i besittning – gradvis.³⁷⁸

Några veckor senare blev styrelsens kopplingar till medieskandal. "Naziliga inom KDS" var *Expressens* löpsedel den 28 augusti 1964.³⁷⁹ Avslöjandet rörde flera personer i partiets första valrörelse men fokuserade på toppkandidat Ljungströms ökända bakgrund som fascistledare. Lewi Pethrus tog emellertid sin partikollega i försvar.³⁸⁰ I *Dagen* meddelade han att den som visar "minsta tecken till nazism eller kommunism skall på denna grund snart befinna sig utanför KDS:s hank och stör". Därefter tonade han ned Ljungströms framträdande roll "i den nationella strömning som i viss mån hade likheter med den tyska nazismen". Rådman Ljungström, underströk Pethrus, "förnekar bestämt att han någonsin varit nazist".³⁸¹

Pethrus tydliggjorde sin egen position i en *Dagen*-ledare några veckor senare, där han tog avstånd från det han betecknade som Nazitysklands "våldsmentalitet, rashat och rashögfärd", samtidigt som han underströk att "nazisternas aktivitet för att undanröja smuts litteratur och moralupplösande film m.m. var det ju inte något ont uti".³⁸² Detta uttalande, där Pethrus under valåret 1964 lyfte fram positiva aspekter av Hitlers moralpolitiska åtgärdsprogram, bidrog till samtidens mediabild av Lewi Pethrus som nazistanstruken.³⁸³

Det undanglidande sättet att hantera historieskrivningen delade Pethrus med radikalnationalismens främsta företrädare i Sverige. En av dem var Per Engdahl, tidigare aktiv i Riksföreningen Sverige-Tyskland, initiativtagare till Svensk opposition och vid denna tid ledare för Nysvenska rörelsen.³⁸⁴ Engdahl var väl bekant med den svenska pingströrelsens ledarskikt; under 1940-talet hade han varit organisationskollega med Karl-Erik Svedlund och Oscar Haglund, föreläst tillsammans med Sven Lidman inför Sveriges Nationella Förbund och framfört åsikten att Lewi Pethrus borde starta politiskt parti.³⁸⁵ När Per Engdahl, som *Dagen* kallade "den kände nazistledaren",³⁸⁶ hösten 1963 intervjuades i SVT:s samhällsprogram *Fokus* deklarerade han att "jag är inte nazist. Jag har inte varit nazist och jag kommer inte att bli det".³⁸⁷ Samma TV-program sände

valåret 1964 en intervju med Lewi Pethrus där han, likt Engdahl, förklarade att han aldrig "varit nazist, är inte och kommer aldrig att bli det".³⁸⁸

Trots avståndstagande från det Pethrus betecknade som "nazism" vidhöll pingstledaren i intervjun att Hitlerregimens förbud mot "sedlighetssårande filmer och litteratur, det anser jag inte vara fel". På frågan om de positiva inslagen i den tyska nationalsocialismen övervägde de negativa, svarade Pethrus att "det kan jag inte yttra mig om, jag känner så lite till nazismen". Här nämnde Pethrus ingenting om den kunskap han inhämtat från sitt nära samarbete med organiserade nationalsocialister, däribland Filadelfiaförlagets redaktör och Filadelfiakyrkans musikediktör, eller att han själv både läst Hitler och sparat nationalsocialistiska propagandaskrifter från Tyskland.³⁸⁹ Inte heller nämnde han sin personliga brevkorrespondens och annat utbyte med en rad olika aktörer inom den svenska radikalnationalismen. När intervjuaren frågade om nazisterna använde demokratiska metoder i bekämpandet av smuts litteraturen, svarade Pethrus: "Det vet jag inte. Jag känner inte deras historia tillräckligt för att kunna yttra mig om det".³⁹⁰

Som svar på den mediala uppmärksamheten kring styrelsens förbindelser med svensk radikalnationalism hade partiets Stockholmsavdelning några veckor tidigare beslutat att tillsätta en

"Nazizmens aktivitet för att undanröja smutslitteratur och moralupplösande film m.m. var ju inte någont ont uti" Lewi Pethrus i Dagen 30/9 1964. Bilden föreställer ett offentligt bokbål utförd av SA-män och universitetsstudenter på Opernplatz, Berlin den 10 maj 1933. Ett av slagorden som ropades var: "Mot dekadens och moraliskt förfall! För disciplin och sedlighet i familj och stat!". Foto United States Holocaust Memorial Museum, med tillstånd av National Archives and Records Administration, College Park.

kommitté för att utreda sanningshalten i pressens "beskyllningar" angående förtroendevalda "vilka voro nazistorienterade".³⁹¹ I ett medlemsutskick meddelade partisekreteraren därpå att "tidningarna i hög grad överdriver" – men tillade samtidigt att det låg något i påståendena. "Det vore oärligt att förneka det. Vi är dock ännu mer angelägna än tidningarna, att få rensa ut sådana element".³⁹² Trots detta meddelade Pethrus i TV-in-

tervjun senare att "jag tror inte det finns någon nazist som varit i förbindelse med KDS".³⁹³ Uttalandet var inte sant. Till KDS arbetsutskott hade Pethrus några veckor tidigare meddelat att han begärt tillbaka medlemskortet från en tidigare styrelsemedlem, tillika partiets första pressombudsman, som bland annat er-tappats med att dela ut Förtroelseförne-kande propaganda utanför en teaterupp-sättning av *Anne Franks Dagbok*.³⁹⁴

Det intrikata ämnet avhandlades senare på ett internt partimöte. Någon föreslog att partiet kunde hålla studiecirkel om den nationalsocialistiska ideologin för att utröna skiljelinjerna, men detta avfärdades med enfaset: "Jag vill inte vara med och diskutera nazism", deklarerade en deltagare upprört. "Tänk om det kom fram att KDS vill studera nazism!!! Det får inte ske", meddelade en annan.³⁹⁵ När utredningskommittén senare presenterade sitt resultat fastslogs att sju personer med nämnda kopplingar hade varit aktiva i Stockholmsdistriktet. Två av dem uteslöts från partiet.³⁹⁶

På valdagen 1964 hölls en valvaka av partiledningen och en konkurrerande tillställning anordnad av Ljungström.³⁹⁷ Valresultatet blev dock en besvikelse för dem alla. I medlemstidningen för det nationalsocialistiska Nordiska rikspartiet, som också misslyckats i riksdagsvalet, konstaterade en skribent att "trots att så många nationella arbetade för KDS och gav sin röst till KDS" fick partiet "icke den valframgång som de nationellt sinnade hoppats på". Han manade därför de "nationellt sinnade" och "penningstarka nationalsocialister som stöder KDS" att överge det sjunkande skeppet och i stället engagera sig i Nordiska rikspartiet.³⁹⁸ Lewi Pethrus och Harald Ljungströms engagemang i KDS avtog efter 1964, men båda förblev medlemmar.³⁹⁹

Pethrus fortsatte sitt huvudsakliga

värv på annat håll och 1966 publicerade han boken *Ny mark* på sitt nystartade egna förlag. Här betonade han återigen nödvändigheten av det svenska folkets renhet. "Om samhället kommer under ett visst minimum av moralisk standard" förklarade Pethrus än en gång, har det "förlorat sin rätt att leva, ty det utgör en pestsmitta och måste rensas bort".⁴⁰⁰ På nytt lyfte han fram den mäktiga pressens sammansvärjning för att utrota kristendomen, påskynda det moraliska förfallet och därmed driva nationen mot undergången.⁴⁰¹ De Bonnierägda tidningarna *Dagens Nyheter* och *Expressen* utgjorde "kusliga exempel på hur denna slags press påverkar bedömningen av vissa rättsfall och på förhand bearbetar opinionen i en bestämd riktning".⁴⁰² Deras "hänsynslösa kristendomsfientlighet" och skrupellöshet gjorde att de inte tvekade att "misstolka, insinuera, förvränga och beljuga".

Pethrus hade också skrivit om Bonnierpressen när *Expressen* ett par år tidigare granskat KDS valrörelse utifrån en jämförelse med Nordiska rikspartiet.⁴⁰³ Som svar på den journalistiska granskningsartikeln – som gällde moralpolitik men ingenstans nämnde antisemitism – meddelade Pethrus att "antisemitismen måste ha gått Expressen på hjärnan". Pethrus såg nämligen att "man försöker camouflera den Bonnierska smuts- och ateistpropagandan bakom en slags uppjagad nazist- och antisemitskräck".

I sin *Dagen*-ledare bekräftade Pethrus att han uppskattade nationalsocialisternas kamp för att ”undanröja smutslitteratur” men tog samtidigt avstånd från regimen ”våldsmentalitet”.⁴⁰⁴ Därefter bemötte han det han såg som en judisk anklagelse om antisemitism:

Ingen människa här i landet, så långt vi förstår, angriper de Bonnierska pressföretagen därför att de är judiska företag och allra minst KDS. Här är således inte fråga om någon avoghet mot judarna som folk och ras. Vem som än ägde dessa företag skulle de bli föremål för samma kritik från vår sida. Man bör kunna utöva en berättigad kritik även mot ett judiskt företag utan att bli ansedd som antisemit och nazist.⁴⁰⁵

Pethrus betecknade Bonnierkoncernen som ett judiskt företag med hjälp av en rasifieringslogik: den föregivna intressesfären befäste sin maktställning genom att anklaga kritiker för antisemitism. Rasifiering av judar var bärande för Pethrus kritik av ”den Bonnierska smuts- och ateistpropagandan” men handlade inte om illvilja mot ”judarna som folk och ras”. Som bevis pekade Pethrus på tidningen *Dagens* uttalande stöd ”till staten Israel i dess kamp” och att ingen ”gjort mera reklam för dess sak”. I denna rasifieringsprocess knöts judar till både Bonnierkoncernen och staten Israel, vilket i Pethrus tankevärld

innebar att judarna som kollektiv representerade både hot och löfte. Den judiska maktapparaten hotade genom sin smuts den svenska kulturens renhet samtidigt som den judiska staten Israel bar på löftet om Guds plan för världens upprättelse. När Pethrus avslutade sin ledartext genom att varna Bonnierpressen för att ”provocera fram en antisemitism som nu inte finns” gjorde han det med avstamp i sin kristna sionism.⁴⁰⁶ Pethrus förståelse av judarna under 1960-talet återspeglade härigenom den teologi han återkommande predikat; mäktiga judar hotade genom pressen och smutslitteraturen det kristna Sverige och om det judiska folket inte lyssnade till Guds röst och hörsammade sionismens fiskare riskerade de att utsättas för antisemitismens jägare.⁴⁰⁷

I boken *Ny mark* fördjupade han sitt resonemang; frågan var större än oprofessionell medierapportering. ”Att komma till rätta med lögnen i *Expressen* är som att plocka vägglöss ur en gammal möbel. Lögnen tillhör dess väsen”.⁴⁰⁸ Pethrus rasifierande beskrivning av *Expressen* som judiskt företag förstärktes när han skildrade dess inneboende ohyrdlighet. Genom analogin med vägglöss underströk Pethrus problemet med den utbredda ohyran – ett bildspråk som på samma sätt användes av de radikalnationalistiska aktörer Pethrus korresponderade med.⁴⁰⁹ Här följde Pethrus den radikalnationalistiska idéutvecklingen

i efterkrigstidens Sverige, från öppen rasism mot judar till ett terminologiskt kodspråk som uppbar samma kommunikationslatens.⁴¹⁰ Mot bakgrund av Pethrus återkommande beskrivningar av judisk makt som problematisk – vid tidpunkterna för Hitlers maktövertagande, Novemberpogromerna och Förintelsen – framträder kontinuiteten i hans konspiratoriska föreställningar när han i boken *Ny mark* tecknade en bild av den ljusskygga motståndaren:

I första hand rustar sig de makter, mot vilka vi går till angrepp. I vårt land har de utomordentliga krafter till sitt förfogande. De har politisk makt genom de mäktiga massmedia, de har överlägsna intellektuella krafter i sin tjänst och framför allt har de pengar till sitt förfogande.⁴¹¹

Vilka *de* är förblir outtalat i det efterkrigstida citatet, helt i linje med den svenska radikalnationalismen efter Förintelsen.⁴¹² Pethrus backade emellertid aldrig i någon av sina många kommunikationskanaler från den formerande undervisningen om judarnas makt över bankerna, pressen och politiken. Fram till Hitlers fall predikade han att det antisemitiska våldet var beklagligt men begripligt och dessutom ett verktyg i Guds plan för den sista tiden. Efter kriget blev denna idé om judarnas ansvar för sin egen förföljelse mindre explicit, men Pethrus fortsatte att förfäkta idén

genom kodord som Bonnier, *Dagens Nyheter* och *Expressen* – i enlighet med den radikalnationalistiska miljöns förtäckta referenser till judisk makt.⁴¹³

Mot slutet av sitt liv mottog Pethrus ett brev från en upprörd *Dagen*-läsare. Brevskrivaren ondgjorde sig över fascismforskaren och pingstvännen Eric Wärenstams avslöjanden om författaren Sven Stolpes (1905–1996) förstående hållning till den tyska nationalsocialismen. Wärenstam hade i en *Dagen*-artikel 1971 konstaterat att Sven Stolpe aldrig uttryckt avståndstagande utan snarare beundran inför nationalsocialisternas ”moraliska kvalitet” – i kontrast till fransmännens ”löslighet, slapphet, bristande gemenskap och ärlighet”.⁴¹⁴ Brevskrivaren ansåg att Wärenstams artikel aldrig borde ha publicerats i *Dagen*. ”Den som nu tjugo år efteråt vill rota i dessa förhållanden borde lämpligen ha det för sig själv”, konstaterade brevskrivaren och framhöll att Stolpe i stället ”bör uppmuntras av de troende”.⁴¹⁵ Inget svar finns bevarat i arkivsamlingen, men följande år översände Pethrus en uppmuntrande hälsning till Stolpe – denne ”broder i Herren”: ”Det som jag tycker är så värdefullt hos dig är din självständighet att du kostar på dig arbete så du kan ha en egen ståndpunkt.”⁴¹⁶

Sina egna ståndpunkter formulerade Pethrus i ledartexter i *Dagen*. I en av dessa, publicerad under det tidiga 1970-talet, deklarerade han att Sverige

behöver ”en folkstam som är fysiskt, moraliskt och andligen stark”. Han varnade för risken att det svenska folket kunde ”utrotas” eftersom födelseunderskottet och aborterna medvetet kompenseras av ”en exceptionellt stor invandring av utlänningar”.⁴¹⁷ Pethrus hade örat mot marken; även Sveriges Nationella Förbund blev under detta årtionde alltmer upptagna av frågan om det föreställda hotet från invandringen.⁴¹⁸ Några år senare talade Pethrus vid grundandet av antiabortorganisationen *Rätt till liv* och knöt då, i linje med andra radikalnationalister, frågan om reproduktiv hälsa till det svenska folkets fortbestånd.⁴¹⁹ Hans varning från 1940-talet om att det sjunkande antalet födslar riskerade bli ”vårt folks fysiska undergång”⁴²⁰ intensifierades när han trettio år senare bevitnade framväxten av en liberaliserad abortlagstiftning. Återigen slog han larm om det växande hotet mot Sverige och svenskheten: ”Vi begår självmord som nation, genom fri abort utplånar vi oss själva”.⁴²¹

I en intervju med *Svenska Dagbladet* våren 1974 uttryckte Pethrus besvikelse över den politiska utvecklingen i KDS. Han menade att partiet ”i viss mån fallit undan för vänstervridningen”.⁴²² En KDS-medlem bemötte kort därpå Pethrus uttalanden med en upprörd insändare i samma tidning. ”En kristen kan väl knappast acceptera i-ländernas utsugning av de fattiga råvaruproduce-

rande staterna”, poängterade partimedlemmen. ”Vi borde känna skam över den fruktansvärda orättvisan i fördelningen av världens goda”, förmanade kristdemokraten den 90-årige partigrundaren.⁴²³

Tidigare den vintern hade Pethrus meddelat en journalist att han ”aldrig haft något bestämt politiskt ideal”. I stället underströk han hur ”mitt ärende har varit kristendomens påverkan på samhället. Det är därför jag sökt mig fram på olika håll”.⁴²⁴ Pethrus påverkanskampanj var rotad i den väckelsekristna tron på människans frälsning, där omvändelsen innebar en nyorientering mot ett liv i renhet. För Pethrus gällde pånyttfödelsen inte bara individen, utan också nationen – det svenska folkets renhet var avgörande för att kulturen inte skulle gå under, dränkas i smutslitteraturens syndafloed, kvävas av nöjeslivets ogräs. Lewi Pethrus blickade fram mot en ny tid med den kristna nationen återupprättad. ”Det har förr i historien förekommit stora avgörande epoker”, förklarade Pethrus i sitt livsverks *inclusio*, ”då hela kulturer har gått under och det har blivit något nytt. Om detta är den sista kulturen på jorden, det vet man inte – det skulle kunna hända att det blir en ny födelse.”⁴²⁵ Det svenska folkets renhet var nyckeln till nationens pånyttfödelse i den väckelsekristna radikalnationalism som förmedlades genom Lewi Pethrus liv och verk.

Epilog: Väckelsekristen radikalnationalism

Hösten 1974 avled Lewi Pethrus. Han efterlämnade en bok- och tidningssamling med tusentals titlar.⁴²⁶ Under sitt liv hade pingstledaren undervisat om hur de ”böcker och tidningar du släpper in i ditt hem, kommer att bli bestämmande för de åsikter och den tro som skall råda där”.⁴²⁷ Pethrus eget bibliotek innehöll till största delen frikyrklig teologi och väckelsekristen uppbyggelselitteratur, däribland utgåvorna från förlaget Filadelfia. Där fanns även enstaka böcker av Pethrus meningsmotståndare, som Socialdemokraternas partiledare och *Dagens Nyheter*s chefredaktör. Men gällande den politiska litteraturen var överrepresentationen tydlig: i bokhyllan stod radikalnationalismens portalverk, propagandaskrifter från Nazityskland samt antijudisk och antisemitisk litteratur. Dessa texter refererade Pethrus till i 1930-talets predikningar; de utgjorde förlagan till 1940-talets moralpolitiska manifest, informerade Pethrus under 1950-talet om krafterna bakom den mäktiga Bonnierpressen och besjälade, enligt samtidens radikalnationalistiska bedömare, Pethrus politiska organisering under 1960-talet. De idémässiga kontaktytorna med radikalnationalismen pekar på att de böcker och tidningar Lewi Pethrus släppt in i sitt hem också påverkade hans åsikter och tro.

De organisatoriska kontaktytorna med radikalnationalismens aktörer var signifikanta för denna idéutveckling. Redan under mellankrigstiden initierades kontakterna mellan pingstledaren och Sveriges Nationella Förbund, som i samtiden utmärkte sig för sin positiva hållning till nationalsocialismens Tyskland. Medan Förintelsen pågick lät han Filadelfiaförlaget annonsera i förbundstidningen *Dagsposten* samtidigt som han lät organiserade nationalsocialister inneha ledningspositioner i Filadelfiaförsamlingen och övertog en tidskrift som hyllat Hitler och vars redaktör varit öppet engagerad för Tysklands sak samt hade rekommenderat politisk antisemitism till läsarna. Därefter intensifierades samarbetet med den radikalnationalistiska miljön i utformandet av en serie politiska lobbyorganisationer och partibildningen av Kristen Demokratisk Samling.⁴²⁸ Lewi Pethrus idémässiga och organisatoriska kontaktytor uppmärksammades i samtiden av såväl pingstvännen som andra kristna, politiska meningsmotståndare och samarbetspartners. I ljuset av kontaktytorna med den svenska radikalnationalismen framträder en tydligare bild av pingstledarens väckelsekristna bidrag till denna miljö.

Utifrån sin teologiska övertygelse gick Pethrus till strid mot krafterna som genom avkristningen hotade medföra den svenska nationens undergång. I pingst-

pastorns världsuppfattning var detta i första hand en andlig strid – men också politisk eftersom det föregivna problemet bestod i att den judiska avkristningsagendan hotade den svenska nationens moraliska och andliga renhet. Genom dispensationalismen, där Guds plan för världen indelades i historiska tidsåldrar, såg han lösningen på det så kallade judeproblemet: kollektiv massutvandring till Palestina. Pastor Pethrus stod stadigt i den tradition av kristen sionism som under hela 1900-talet varit ett bärande inslag i den globala pingströrelsen.⁴²⁹ Men redan under 1920-talet började Pethrus tala om profetiornas uppfyllelse genom både sionismens fiskare och antisemitismens jägare. Hans medarbetare Oscar Haglund beskrev Adolf Hitler som ”den störste nu levande sionisten” i den tidskrift som Lewi Pethrus sedermera övertog. I en av sina sista böcker, *Brytningstider, Segertider* från 1969, vidhöll Pethrus samma tankelinje då han betygade att ”Hitlers mord på sex millioner judar gav säkerligen ett stort bidrag till dess målsättnings förverkligande”.⁴³⁰

Den kristna sionismen hade utarbetat förstäelsen av det förskingrade judiska folket som ett folk utan land,⁴³¹ och med radikalnationalismens imperativ kom detta att betyda förbindelse mellan folk och territorium. Inom judiskt tänkande finns emellertid en tradition av att se den diasporiska identiteten som ett folk *utan* stat, en möjlighet till

olika nationers samexistens på samma landområde.⁴³² Här finns en överlappning med den frikyrkliga pilgrimstanke som var genomgående i pingströrelsens tongivande hemlandssånger, en psalmdimension där det nomadiska väckelsefolket skildrades som gäster i de världsliga nationerna, på resa mot de frälstas faktiska fädernesland.⁴³³ Men i stället för att ta fasta på teologin bakom hemlandssångerna, och därigenom utveckla en andlig och världslig samexistens med diasporiska nationaliteter, tog Pethrus intryck av den svenska radikalnationalismens idé om att renodla folket och befästa dess territoriella anspråk. På detta sätt harmoniserade Pethrus undervisning och verksamhet med radikalnationalismens kamp för att återupprätta det föreställda folkets förbindelse till det avgränsade territoriet. Från detta perspektiv kunde det judiska folkets utvandring bidra till det svenska folkets renhet, enligt logiken *judarna till Palestina och Sverige åt svenskarna*.

Lewi Pethrus väckelsekristna politik handlade om att Guds folk måste föra en renhjärtad kamp mot de mörka krafter som stod bakom avkristningen av Sverige, annars skulle väckelsens vindar mojna och nationen gå undergången till mötes. Livet ut framhöll han den kristna moralpolitikens betydelse för det svenska folkets existensberättigande. Pingströrelsen utgjorde en motkraft till förfallet och kunde på detta sätt bidra till den

svenska nationens pånyttfödelse. Med denna övertygelse startade Pethrus välgörenhetsverksamhet, lobbyorganisationer, en fristående bank samt ett fullskalligt mediehus med tidskrifter, bokförlag, radiostation och dagstidning. Han sätts slutligen ett politiskt parti för att söka lagfästa den moralpolitik han ansåg nödvändig för nationens överlevnad.

Lewi Pethrus kontaktytor med den svenska radikalnationalismen – som i denna artikel avtecknats genom hans predikningar, uttalanden, böcker, artiklar, bokutgivning och brevkorrespondens – pekar mot att pingstledaren genom sitt livsverk blev en del av denna miljö. I samklang med radikalnationalismen blev det svenska folkets moraliska och andliga renhet en hjärtefråga för Lewi Pethrus. Renhetsidealet handlade om folkets existensberättigande; med hjälp av ett bildspråk om kulturens ogräs, som också användes av de tyska nationalsocialisterna, hoppades Pethrus på den Gud som ”sopar bort ogräsmänniskorna”.⁴³⁴ Han fortsatte proklamera denna renhetens moralpolitik i en samtid präglad av nationalsocialismens storskaliga utrensningssprojekt. Även om Pethrus likt andra menade sig ta avstånd från Förintelsens dödsmaskineri delade han nationalsocialismens diagnos om kulturell dekadens och det åtgärdsprogram mot nöjeslivet som Hitler genomdrev för att motverka samhällets degenerering. Pethrus förmedlade själv denna politiska

grundförståelse, även om han inte, som Filadelfiaförsamlingens musikdirektör, gick med i någon av de tämligen marginella fascistorganisationerna i Sverige. Men genom Filadelfiaförlaget motarbetades pingstledare som kritiserade Hitlertyskland och under andra världskrigets sista år tillsatte Pethrus i stället en förlagschef som var organiserad nationalsocialist.

I en *Dagen*-ledare tjugo år senare mindes Pethrus nationalsocialismens förmåga att ”undanröja smutslitteratur och moralupplösande film” i samband med att han beskrev problemet med ”den Bonnierska smuts- och ateistpropagandan”. Ledartexten var ett svar på den journalistiska granskningen av Pethrus samarbete med svenska radikalnationalister vid bildandet av KDS. Pethrus läste detta som en anklagelse om antisemitism, vilket han besvarade med hänvisning till den kristna sionism han drivit genom tidningen *Dagen*: ”Det finns väl ingen tidning i detta land som stått mera förstående till staten Israel i dess kamp och gjort mera reklam för dess sak”. Pethrus gjorde gällande att han inte var antisemit, eftersom han stödde det sionistiska projektet. Samtidigt beskylldes han ett ”judiskt företag” för den kulturella nedsmutsning som riskerade det svenska folkets renhet.⁴³⁵ Detta ambivalenta förhållningssätt till det judiska folket var ett bärande element i Lewi Pethrus väckelsekristna radikalnationa-

lism – där judar rasifierades genom att kollektivt utgöra både hot och löfte.

Hotbilden handlade om judarnas närvaro i Sverige. Inom antisemitismforskningen finns en användbar typologi för att identifiera olika nivåer av antijudisk rasism: bagatellisering av antijudiska attacker, omvänd skuldbörda, konspiratoriska föreställningar och öppen rasism mot judar.⁴³⁶ Med hjälp av denna typologi går det att urskilja Lewi Pethrus syn på det så kallade judeproblemet. Pethrus förteg inte omfattningen av det antisemitiska våldet i Tyskland – tvärtom gjorde han sina läsare och församlingsmedlemmar uppmärksamma på förföljelser redan under det tidiga 1930-talet. Men när han anmärkte på Hitlerregimen gällde det begränsandet av pingstväckelsen, trossyskonens beskurna religionsfrihet, snarare än nationalsocialismens storskaliga utrotningsprojekt. Denna bagatellisering förstärktes av att Pethrus återkommande beskrev det pågående folkmordet som en del av ett eskatologiskt schema. Pogromerna och Förintelsen skildrades med ett avhumaniserande bildspråk, där judar blev till villebråd som måste jagas och fiskas för profetiornas uppfyllelse.⁴³⁷ Även andra pingstledare gav vid samma tid uttryck för en liknande dispensationalistisk fatalism, men Pethrus bevarade sina idémässiga och organisatoriska kontaktytor med den svenska radikalnationalismen långt efter Förintelsen. När han i sina

predikningar talade om det systematiska våldet återkom han till judarnas egen skuldbörda: de hade förkastat Gud och korsfäst Kristus; nu hotade judisk makt även det kristna Sverige. Det var utifrån denna konspirationsteoretiska föreställningsvärld som pingstledaren gick till angrepp mot Bonnierkoncernen med anklagelsen om att målmedvetet sprida smuts och intrigera mot pingstfolket för att utrota kristendomen i Sverige.

Samtidigt bar judarna på Guds löfte om världens upprättelse. Pethrus bibelläsning ledde härigenom till filosemitiska ställningstaganden. Men där efterkrigstida filosemitism vanligtvis kännetecknas av en uppgörelse med Förintelsen, i kombination med en förståelse av judarna som Guds utvalda folk,⁴³⁸ präglades Pethrus hållning mer av radikalnationalismens konspirationsteoretiska världsbild och den schematiska dispensationalismens reducering av judar till en eskatologisk funktion. Utifrån denna fatalistiska omvärldsförståelse blev antisemitismens våldskampanjer inte bara begripliga utan också historiskt nödvändiga. Sådan teologiskt grundad acceptans för antisemitiskt våld var inte ovanlig inom den internationella dispensationalismen,⁴³⁹ men i Sverige avvek Pethrus från den väckelsekristna mittfåran genom att avstå från ekumeniska protester mot Hitlerregimens explicita våldskampanjer – i stället bagatelliserade han Förintelsen genom

sin teologi och argumenterade för att judarna själva bar skulden för det de utsattes för. På samma gång var Pethrus en tidig förespråkare för den kristna sionismens politik för en judisk nationalstat i det land som kallades Palestina.⁴⁴⁰ Han besökte själv området och framställde den judiska befolkningens seder positivt i sina reseskildringar.⁴⁴¹ Pethrus förespråkade judarnas territoriella arvsrätt till Palestina och föreställde sig att de kunde använda sina "rikedomar" till att utöka bosättningsområdet och därigenom få "öknen och ödemarken att blomstra".⁴⁴²

Med sina filosemitiska ställningstaganden och antisemitiska närmanden framstår Pethrus som ambivalent i relationen till det judiska folket.⁴⁴³ Judarna exotifierades som Guds "gamla förbundsfolk" och klandrades för sin otrohet mot Gud; de var berättigade till statsbildning i Palestina samtidigt som "Tysklands gaskamrar" var en dom över dem "därför att de inte lyssnat till Guds röst".⁴⁴⁴ Internationell forskning har pekat på hur just sådan ambivalens kan känneteckna antijudisk rasism; i fokus i rasifieringsprocessen står ett särskiljande av judar som annorlunda – de är och förblir *den Andre*. Judarna är i detta tänkande därför antingen unikt mäktiga eller unikt smutsiga, en avvikelse som måste hanteras, ett instrument att använda.⁴⁴⁵ Teologiskt rotad i den dispensationalistiska traditionen, där judar görs till

ett annorlunda folk med särskild funktion,⁴⁴⁶ kunde Pethrus stödja sionistisk och sedermera pro-Israelisk politik, samtidigt som han – likt de svenska radikalnationalister han korresponderade och samarbetade med – mobiliserade försvaret mot de mäktiga judiska intressen som han ansåg försökte förrinta det kristna Sverige.

Pethrus förhållningsätt till judarna var kontroversiellt i relation till samtidens offentliga samtal. Under 1930-talet var debatten om judeförföljelserna mångfasetterad och nyhetsmedia rapporterade kontinuerligt om det eskalerande antisemitiska våldet i Tyskland.⁴⁴⁷ Pethrus stod samtidigt i en väckelsekristen tradition som under slutet av 1800-talet härbärgerat idéer om hur judarna hotade det fromma Sverige genom sin antikristliga agenda.⁴⁴⁸ Tidigare forskning har påpekat att Pethrus ändrade teologisk betoning under livets gång, inte minst genom att han över tid kom att tona ner sitt intresse för eskatologiska frågor samtidigt som han kom att intressera sig alltmer för frågor som rörde samhällsodaning.⁴⁴⁹ Men Pethrus fortsatte predika och agera utifrån sina föreställningar om judar långt efter att antijudiska uttryck förkastats inom såväl frikyrkan som offentligheten. När Pethrus startade bankverksamhet, mediehus och politiskt parti beskrev han det som motstånd mot de mörka krafter som hade den ekonomiska, kulturella och

politiska makten. Här följde han samma utveckling som andra radikalnationalister vilka efter Hitlers fall menade sig ta avstånd från politisk antisemitism. Idéerna kvarstod men kommunicerades i ny språkdräkt. Tidigare forskning har visat hur talet om judiskt mediemonopol ersattes med "vissa intressen" och judisk konspiration omskrevs som "dolda krafter" – vilket erbjöd en mer skyddad politisk idéutveckling.⁴⁵⁰

Pethrus tog jämna steg med utvecklingen inom den svenska radikalnationalismen, där *judeproblemet* efter nationalsocialismens stora nederlag alltmer gav plats åt invandringsproblemet. Här fanns förbindelsen mellan rasismens olika former; radikalnationalismens föreställning om folkets renhet förstärktes genom rasifiering av den problematiska Andre.⁴⁵¹ Pethrus byggde vidare på den rasistiska föreställningen om kulturell homogenitet när han beskrev hur ökad invandring och abort hotade den svenska "folkstammen". Denna särskiljande logik i Pethrus radikalnationalism framträdde även i den antisvarsta rasism han gav uttryck för i sina rapporter från Amerikaresan på 1930-talet samt i relativiseringen av apartheidregimen under 1950- och 1960-talen. Hans försök att nyansera bilden av den vita raspolitiken i Sydafrika var även den samstämmig med den svenska radikalnationalismen under efterkrigstiden.⁴⁵² Pethrus höll sig uppdaterad om denna idéutveck-

ling med hjälp av de litteraturtips han mottog i korrespondens med andra radikalnationalister. Det var detta kontroversiella läsintresse som skulle föranleda broder Lidmans historiska anklagelse om att "pingstdiktatorn" inspirerats av Hitler.

I *Resan till domen* beskrev Sven Lidman hur läsningen av *Min kamp* "avslöjade och fastslog för [Pethrus] själva arten av hans begåvning och hans livsmöjligheter".⁴⁵³ Med karikatyrens färger citerade han fritt ur minnet om Pethrus syn på Hitler:

"Du skulle läsa Hitlers min kamp – tänk att du inte läst den – åh det är en bok – vilket geni – åh vilken bok – du förstår den mannen, det är verkligen ett snille – det finns ingen som har förstått som han, hur man skall leda massorna – han må du tro – han är en folkledare".⁴⁵⁴

Försvarstalet till Lidmans anklagelseakt fick inleda Lewi Pethrus memoarer: "skulle nu detta vara så märkvärdigt, att jag läste Hitlers självbiografi?"⁴⁵⁵ Bortförklaringen var symptomatisk för Pethrus avvaktande hållning till nationalsocialismen: en försiktig affinitet, en dörr på glänt. Han gick aldrig med i någon fascistisk, nationalsocialistisk eller antisemitisk organisation,⁴⁵⁶ men kontaktnätet med den radikalnationalistiska miljön bestod från 1930-talet och livet ut. Detta påtalades av den uteslutna

medlemmen och tidigare församlingsdiakonen Adrian Holmberg, förlagan till protagonisten Efraim i P.O. Enkvists roman *Lewis resa*. Att anklagelsen kom från Pethrus parhäst och närmaste medarbetare, författaren Sven Lidman, betraktade Holmberg som ödets ironi: ”det är mycket intressant att Lidman som pingstpredikant rör sig i precis samma miljöer, som han gjorde som världslig författare”.⁴⁵⁷

Sven Lidman hade vid tiden för första världskriget varit drivande i den akademiska militarism som insisterat på svenskt ingripande i kriget på Tysklands sida. För den radikalnationalistiska idékretsen i det tidiga 1900-talet, som då kallades Unghögern, stod Tyskland för ordning och hållfasthet mot kulturellt förfall.⁴⁵⁸ De såg första världskriget som en strid mellan två motsatta världsåskådningar – mellan ordning och frihet – och för att befästa Sverige åt svenskarna krävde de förstärkning av nationens yttre och inre försvar. Denna opinionsbildning drevs under kriget av tidskriften *Svensk Lösen*, med Sven Lidman som redaktör. I öppningsnumret förklarades att männen bakom tidskriften ”vänta och hoppas på ledare, som våga tänka svenskt”.⁴⁵⁹ Tidskriften präglades av fascination för den tidiga radikalnationalismens idégivare,⁴⁶⁰ vilka Lidman senare skulle fortsätta att citera utifrån sin centrala position inom pingströrelsen.⁴⁶¹ *Svensk Lösen* skulle ge röst åt ”alla de vaknande eller

vaknade sträfvanden [...] till ett större och starkare Sverige”.⁴⁶²

När Pethrus i början av 1920-talet rekryterade Lidman till redaktörskapet för pingströrelsens huvudorgan *Evangelii Härold*, som hade avsevärt större läsekrets än *Svensk lösen*,⁴⁶³ fick Lidman möjlighet att vidareutveckla teologin om den Gud vars ”fred han har att erbjuda är segerherrens efter den vunna folkslaktningen”.⁴⁶⁴ Han närde sina personliga kontakter med den svenska radikalnationalismens pionjärer och inbjöds på 1940-talet som talare hos Sveriges Nationella Förbund.⁴⁶⁵ Samtidigt påminde den antifascistiska tidskriften *Trots allt!* sina läsare om ”hans ungdoms fanatiska unghögerpropaganda”,⁴⁶⁶ och den socialdemokratiska *Tiden* klargjorde att Sven Lidman varit Unghögerns ”främsta litterära talesperson”.⁴⁶⁷ *Dagsposten* hyllade våren 1942 predikanten Lidmans förmåga att ”skilja på falskt och äkta i religion och fosterlandskärlek”.⁴⁶⁸ Själv påpekade Lidman att pingströrelsen vädjat till ”grundtonen och grundströmmen i den svenska folksjälén”, till den ”världserövrarande” som inspirerat vikingar, korsriddare och andra soldater ”av vår stora nordiska ras”.⁴⁶⁹ För Lidman fanns inga vattentäta skott mellan den andliga och nationella väckelsen. När den sedermera vingklippta rikspredikanten i sin dagbok reflekterade över kontinuiteten i sin ideologiska världsåskådning, mindes han sin politiska

tillblivelse genom *Svensk Lösen* som ”en renhjärtad idékamp för höga och heliga värden”.⁴⁷⁰

I denna kamp förenades Sven Lidman och Lewi Pethrus. Under mellankrigstiden utarbetade de tillsammans den moralpolitiska linje som Pethrus lanserat i samband med nationalsocialismens segertåg och förkroppsligade med sin egen partibildning tjugo år senare. Moralfrågorna var hela tiden bekämpningsmedlet mot det ogräs som riskerade kväva den svenska kulturen och förorsaka nationens undergång.

Det var på detta sätt Lidman och Pethrus hörsammade radikalnationalismens kall när de tog upp kampen för den kristna nationens pånyttfödelse. Trots sin såriga konflikt stod de båda bröderna i Herren fasta i sin väckelsekristna radikalnationalism, fram tills de lämnade jordelivet för att resa till domen, i förhoppning att skåda de frälstas faktiska fädernesland.

Denna text har genomgått vetenskaplig granskning av externa bedömare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 Lewi Pethrus, *Den anständiga sanningen: En början på historien om vallpojken som blev herde*, Stockholm 1953, s. 288; jfr Ivar Lundgren, *Lewi Petrus i närbild: Ett intervjusamtal och en bildkrönika*, Stockholm 1973, s. 51.
- 2 Joseph R Colletti, "Lewi Pethrus: His Influence Upon Scandinavian-American Pentecostalism", *Pneuma* 5:1, 1983, s. 18; Ulrik Josefsson, *Liv och över nog: Den tidiga pingströrelsens spiritualitet*, Lund 2005, s. 49–52. Se även Gastón Espinosa & Harvey Cox, *William J. Seymour and the Origins of Global Pentecostalism: A Biography and Documentary History*, Durham 2014.
- 3 Rhode Struble, *Den samfundsfria församlingen och de karismatiska gåvorna och tjänsterna: Den svenska pingströrelsens församlingssyn 1907–1947*, Stockholm 2009, s. 26–27.
- 4 Torbjörn Aronson, "Spirit and Church in the Ecclesiology of Lewi Pethrus", *PentecoStudies* 11:2, 2012, s. 192.
- 5 Julia Kuhlin, "Swedish Pentecostal Churches' Use of the Concept of Mission", *Pneuma* 46:1, 2024, s. 27–32; Walter Hollenweger, *The Pentecostals*, Peabody 1988, s. 75–79.
- 6 Allan Anderson, *An Introduction to Pentecostalism: Global Charismatic Christianity*, Cambridge 2014, s. 129; William Kay, *Pentecostalism: A Very Short Introduction*, Oxford 2011, s. 52–64.
- 7 Ett exempel på hans offentliga ställning är den 30-minuterskrönika över pingstledaren som SVT producerade och sände hösten 1984: "Lewi Petrus 100 år 3/11 1984", Sveriges Television, YA_TV184-1775, *Svensk mediedatabas*, Kungliga biblioteket. Inbjudningar till nämnda tillställningar, med oanvända drinkbiljetter, finns arkiverade i volymen benämnd Korrespondens, E1 A:123, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 8 Enligt den internationellt erkände pentekostalismforskaren Allan Anderson blev Pethrus under sin livstid "troligen den mest inflytelserika personen" inom den europeiska pingstväckelsen, se Allan Anderson, *To the Ends of the Earth: Pentecostalism and the Transformation of World Christianity*, Oxford 2013, s. 56. Det huvudsakliga inflytandet i USA fick Pethrus genom det samfund som idag kallas Independent Assemblies of God. På andra håll i världen fick hans undervisning inflytande genom den svenska missionsverksamhet som grundade pingstsamfund i Asien, Afrika och Sydamerika, däribland brasilianska Assembleia de Deus som idag har omkring tolv miljoner medlemmar. Se Colletti 1983; Hollenweger, 1988, s. 75–79.
- 9 För mer om tillblivelsen och idéarvet för denna politiska ideologi i Sverige, se Markus Lundström, "Den svenska radikalnationalismens genesis", *Historisk Tidskrift* 145:2, 2025. För mer om det kristna inslaget i denna idéutveckling utifrån Svenska kyrkans unglyrkörörelse, se Tomas Poletti Lundström, *Nation, Race, Religion: A Story of Sweden's Spiritual Vikings*, Abingdon 2025.
- 10 För tematisk-biografisk metodik, se Ingmar Lundkvist, "Med tematik som berör", i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats: Biografien som humanistisk genre*, Lund 2007, s. 93–95; jfr Dick Harrison, "Att skriva biografier", *Personhistorisk tidskrift*: 2023:2, s. 126.
- 11 Se exempelvis Iain MacRobert, *The Black Roots and White Racism of Early Pentecostalism in the USA*, Basingstoke 1988; Allan Anderson & Walter Hollenweger (red.), *Pentecostals after a Century: Global Perspectives on a Movement in Transition*, Sheffield 1999. Pentekostalism är den akademiska beteckningen på den idémässiga och teologiska miljö som på svenska omväxlande betecknats som pingstväckelsen eller pingströrelsen.
- 12 Mookgo Solomon Kgatle & Moses Hobe, "Racism and the Development of Pentecostalism in South Africa: A Socio-Historical Analysis", *Studia Historiae Ecclesiae* online first, 2024; Allan Anderson, "The Struggle for Unity in Pentecostal Mission Churches", *Journal of Theology for Southern Africa* 82, 1993.
- 13 Keri Day, *Azusa Reimagined: A Radical Vision of Religious and Democratic Belonging*, Stanford 2022, s. 48–60; Gabriel Apata, "How Pentecostalism Emerged as a form of Resistance

- to Racial Oppression in the US”, *Culture and Religion* 22:1, 2021; Ashon T. Crawley, *Black-pentecostal Breath: The Aesthetics of Possibility*, New York 2016.
- 14 Allan Anderson, “The Dubious Legacy of Charles Parham: Racism and Cultural Insensitivities among Pentecostals”, *Pneuma* 27:1, 2005; Leslie Callahan, “Redeemed or Destroyed: Re-evaluating the Social Dimensions of Bodily Destiny in the Thought of Charles Parham”, *Pneuma* 28:2, 2006; jfr Chris Green, “The Spirit that Makes Us (Number) One: Racism, Tongues, and the Evidences of Spirit Baptism”, *Pneuma* 41:3-4, 2019.
- 15 För en teologisk uppgörelse med rasism inom pingströrelsen, se Clifton Clarke & Wayne Solomon (red.), *Skin Deep: Pentecostalism, Racism and the Church*, Lanham 2021; jfr Elizabeth Phillips, “The Problem of Race in Christianity”, i Lucinda Mosher (red.), *A World of Inequalities: Christian and Muslim Perspectives*, Washington 2021. För en utarbetad politisk teologi av pentekostal antirasism, se David Daniels, “Engaging Racial Equity: Toward a Pentecostal Political Theology of Race”, *Pneuma* 44:3-4, 2022.
- 16 Ett undantag är empirisk forskning kring samtidens pingstförsamlingar som huvudsakligen består av migranter från det globala syd: Emir Mahieddin, “Believing in Non-Places and Counter-Places: Pentecostalism and Migration in Stockholm’s Cityscape”, *PentecoStudies* 22:1, 2023.
- 17 Se exempelvis Andreas Thörn, *En framgångsrik främling: Filadelfiaförsamlingen i Stockholm – Självbild i historieskrivning och verksamhet 1910–1980*, Örebro 2014; Kuhlin 2024; Ulrik Josefsson, “Pingströrelsen—the Swedish Pentecostal Movement: An Analysis of Classical Pentecostalism in Sweden”, *Journal of Pentecostal and Charismatic Christianity* 43:1, 2023; Nils-Olov Nilsson, *The Swedish Pentecostal Movement 1913–2000: The Tension Between Radical Congregationalism, Restorationism, and Denominationalism*, Stockholm 2024.
- 18 Emanuel Linderholm, *Pingströrelsen i Sverige: Ekstas, under och apokalyptik i nutida svensk folkreligiositet*, Stockholm 1925; Efraim Briem, *Den moderna pingströrelsen*, Stockholm 1924.
- 19 Joel Halldorf, *Biskop Lewi Petrus: Biografi över ett ledarskap. Religion och mångfald i det svenska folkhemmet*, Skellefteå 2017; Marianne Gäreskog & Roland Gäreskog, *Lewi Petrus i konflikt: Om några konflikter år 1929 mellan Lewi Petrus och kända personer inom pingströrelsen*, Stockholm 2006; Colletti 1983.
- 20 Jan-Åke Alvarsson (red.), *Varför reste Lewi Petrus just till Chicago? Relationer mellan Sverige och USA inom ramen för pentekostalismen*, Skellefteå 2019; David Bundy, “Social Ethics in the Church of the Poor: The Cases of TB Barratt and Lewi Pethrus”, *Journal of the European Pentecostal Theological Association* 22:1, 2002; Carl-Erik Sahlberg, *Pingströrelsen och tidningen Dagen: Från sekt till kristet sambäl 1907–1963*, Stockholm 2009.
- 21 Carl-Gustav Carlsson, *Människan, sambället och Gud: Grunddrag i Lewi Petrus kristendomsuppfattning*, Stockholm 2013; Aronson, 2012; Tommy Davidsson, *Lewi Petrus’ Ecclesiological Thought 1911–1974: A Transdenominational Pentecostal Ecclesiology*, Leiden 2015; Joel Halldorf, “Lewi Pethrus romantiska ecklesiologi”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 91:3, 2015.
- 22 Joel Halldorf, *Pentecostal Politics in a Secular World*, Cham 2020; Halldorf 2017; Joel Halldorf, “Lewi Pethrus and the Creation of a Christian Counterculture”, *Pneuma* 32:3, 2010.
- 23 Carl-Erik Sahlberg, *Pingströrelsen, kyrkorna och sambället: En studie kring tidningen Dagen 1964–1974*, Stockholm 2009.
- 24 Carlsson 2013.
- 25 Thörn 2014.
- 26 Frågan om Pethrus syn på nationalism har berörts hos Halldorf 2020; Carlsson 2013; Thörn 2014. Pethrus syn på ras i samband med dennes amerikaresa 1936 har analyserats i Jan-Åke Alvarsson, “Rapporter från USA på 1930-talet - främst Lewi Pethrus USA-resa 1936–1937”, i Jan-Åke Alvarsson (red.), *Varför reste Lewi Petrus just till Chicago? Relationer mellan Sverige och USA inom ramen för pentekostalismen*, Skellefteå 2019.

- 27 Se Göran Johansson, *Kristen demokrati på svenska: Studier om KDS tillkomst och utveckling 1964–1982*, Lund 1985, s. 115–116.
- 28 Undersökningen av källmaterialet följer vedertagen metodik för historisk-sociologisk arkivforskning, se exempelvis William Sewell, *Logics of History: Social Theory and Social Transformation*, Chicago 2005; Doug McAdam, Sidney Tarrow & Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Cambridge 2001; jfr Jonas Ahlskog, "Testimony Stops Where History Begins": Understanding and Ethics in Relation to Historical and Practical Pasts", *History and Theory* 63:4, 2024.
- 29 För en introduktion till utvalda brevväxlingar, se Joel Halldorf, *Lewis brev: Urval ur Lewi Pethrus korrespondens*, Örebro 2007.
- 30 Delar av Tyska legationens dokumentation förstördes vid krigsslutet. Det bevarade material som konsulterats i denna studie återfinns i Berlin på *Das Bundesarchiv* och *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes* samt delvis i kopierad form under Utrikesdepartementets samlingar vid Riksarkivet. Svenskt under rättelsematerial återfinns i Säkerhetspolisen (SÄPO) med föregångare vid Riksarkivet.
- 31 Här finns en avgränsning gentemot muntlig historia; minnen traderade av individer med personlig erfarenhet av Pethrus har bedömts empiriskt överflödiga med tanke på det skriftliga källmaterialets omfattning. De skriftliga källorna som utgör studiens huvudsakliga empiriska grund är i stor utsträckning antingen författade av Pethrus själv eller nedtecknade i omedelbar anslutning till de aktuella händelserna. Denna närhet i tid och ursprung stärker källornas reliabilitet i enlighet med etablerade principer inom historisk metod.
- 32 De teoretiska grundvalarna utgörs av Reinhart Kosellecks *Begriffsgeschichte* som spårar idéer såväl diakront som synkront, Bruno Latours aktör-nätverksteori som belyser hur idéer formas i samspel mellan olika aktörer, samt Quentin Skinners talaktsteoretiska förståelse av idémässiga utspel som politiska handlingar. Med dessa utgångspunkter undersöks Pethrus personliga nätverk i ljuset av hans terminologiska och idémässiga beröringspunkter med den svenska radikalnationalismens textuella uttryck. Se Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York 2004; Bruno Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford 2005; Quentin Skinner, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and theory* 8:1, 1969.
- 33 Beteckningen korresponderar med Roger Griffins inflytelserika definition av generisk fascism, där "ultranationalism" är den övergripande kategori som omfattar olika organisatoriska varianter, däribland Mussolinis fascism och Hitlers nationalsocialism. Förledet radikal betecknar rikningen mot nationalismens ideologiska rotsystem, med åsyftning till det latinska ordet för rot [radix]. Förståelsen av radikalnationalism som politisk ideologi möjliggör en samlad analys av det idékomplex som kretsar kring föreställningen om folkets nedärvda essens och dess territoriella anspråk. Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, London 1993, s. 26; en fördjupad teoretisering återfinns i Markus Lundström & Tomas Poletti Lundström, "Radical Nationalism", *Journal of Political Ideologies* 30:1, 2023.
- 34 Tomas Poletti Lundström, *Trons försvarare: Idéer om religion i svensk radikalnationalism 1988–2020*, Uppsala 2022, s. 9–11; 78; jfr Gustaf Forsell, *Blodet och korset: Tankefigurer i kristen nationalsocialism i Sverige 1925–45*, Uppsala 2024, s. 35–38; Benjamin Teitelbaum, *Lions of the North: Sounds of the New Nordic Radical Nationalism*, New York 2017, s. 1–9; Mattias Gardell, *Lone Wolf Race Warriors and White Genocide*, Cambridge 2021, s. 7–11; Nicola Karcher & Markus Lundström, "The Nature of Nordic Fascism", i Nicola Karcher & Markus Lundström (red.), *Nordic Fascism: Fragments of an Entangled History*, London 2022, s. 1–2. I dagens säkerhetspolitiska rapporter utesluts emellertid rörelsens parlamentariska gren utan vetenskaplig motivering, se exempelvis Magnus Ranstop & Filip Ahlin, *Från Nordiska motståndsrörelsen till alternativhögern: En studie om den svenska radikalnationalistiska miljön*, Stockholm 2020; Lisa Kaati et al., *Digitalt slagfält: En studie av radikalnationalistiska digitala miljöer*, Stockholm 2019.

- 35 Nationalismens förbindelse till rasifiering och andra rangordnande processer teoretiseras i Floya Anthias & Nira Yuval-Davis, *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*, London 1992, s. 15–42; George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, Madison 1988, s. 133–152; Andra tongivande bidrag till rasifieringsteorin inbegriper Michael Banton, *The Idea of Race*, London 1977; Robert Miles & Malcolm Brown, *Racism*, London 1989.
- 36 Rasifieringens plasticitet och intensitetsvariationer teoretiseras i Nira Yuval-Davis, "Antisemitism is a Form of Racism—or is it?", *Sociology* 58:4, 2024, s. 780–782; jfr George L. Mosse, *Toward the Final Solution: A History of European Racism*, Madison 1978, s. 232–237.
- 37 Se Eduardo Bonilla-Silva, *Racism without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*, Lanham 2017. I denna forskningstradition betecknas mer subtil rasifiering vanligtvis i termer av *vardagsrasism*, se Philomena Essed, *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*, London 1991; jfr Markus Lundström, "Barns perspektiv på svensk vardagsrasism", *Sociologisk forskning* 58, 2022.
- 38 Den moderna rasismens olika grader av uteslutning teoretiseras i Zygmunt Bauman, *Auschwitz och det moderna samhället*, Göteborg 1994, s. 98–103; Zygmunt Bauman, "Allosemitism: Premodern, Modern, Postmodern", i Bryan Cheyette & Laura Marcus (red.), *Modernity, Culture and 'The Jew'*, Cambridge 1998, s. 143–144.
- 39 Lundström, 2025; jfr Celestine Kunkeler, *Making Fascism in Sweden and the Netherlands: Myth-Creation and Respectability, 1931–40*, London 2021, s. 163–165; Eric Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940*, Stockholm 1970, s. 71–72.
- 40 För en introduktion till sambandet mellan nationalism och rasism i det moderna samhället, se Mosse 1978; jfr Robert Chazan, *Medieval Stereotypes and Modern Antisemitism*, Berkeley 1997.
- 41 I denna studie betecknar antijudisk rasism de idéer och praktiker som bidrar till rasifiering av judar. Definitionen utgår från den gren av antisemitismforskningen som studerar samspelet mellan olika former av rasism. Se exempelvis Yuval-Davis 2024, s. 788; Jonathan Judaken, *Critical Theories of Anti-Semitism*, New York 2024, s. 6–15; Bryan Cheyette, *Diasporas of the Mind: Jewish and Postcolonial Writing and the Nightmare of History*, New Haven 2014, s. 6–18; jfr Hansalbin Sältenberg, *Anti-jewish Racism: Exploring The Swedish Racial Regime*, Lund 2022, s. 31–48; Poletti Lundström 2022, s. 27–29.
- 42 Paula Fredriksen, "The Birth of Christianity and the Origins of Christian Anti-judaism", i Paula Fredriksen & Adele Reinhartz (red.), *Jesus, Judaism, and Christian Anti-Judaism: Reading the New Testament after the Holocaust*, Loiseville 2002; Heiko Oberman, *The Roots of Anti-semitism in the Age of Renaissance and Reformation*, Philadelphia 1984; jfr Jesper Svartvik, *Bibeltolkningens bakgator: Synen på judar, slavar och homosexuella i historia och nutid*, Stockholm 2019.
- 43 Steven Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, Oxford 2015, s. 18–20; jfr Judaken 2024, s. 4–18; för en genomgång av antisemitismbegreppets genealogi, se David Engel, "Away from a Definition of Antisemitism: An Essay in the Semantics of Historical Description", i Jeremy Cohen & Moshe Rosman (red.), *Rethinking European Jewish History*, Liverpool 2009; David Feldman, "Toward a History of the Term 'Anti-Semitism'", *The American Historical Review* 123:4, 2018; David Engel, "Thinking about 'Antisemitism'", i Scott Ury & Guy Miron (red.), *Antisemitism and the Politics of History*, Chicago 2023, s. 36–37.
- 44 David Engel, *Zionism*, New York 2013, s. 13–24.
- 45 Beller 2015, s. 113–116; Chazan 1997, s. 134–135; Mosse 1978, s. ix–xxiii. Antisemitismbegreppet är idag under omarbetning; vissa forskare menar att dess allomfattande karaktär gör det analytiskt oanvändbart medan andra använder begreppet i enlighet med den aktuella studiens

- källmaterial. För en introduktion till detta inomvetenskapliga samtal, se Scott Ury & Guy Miron, "Antisemitism: On the Meanings and Uses of a Contested Term", i Scott Ury & Guy Miron (red.), *Antisemitism and the Politics of History*, Chicago 2023. För att på engelska understryka det historiska sambandet mellan rasism mot judar och muslimer används ibland ett bindestreck som markör (anti-semitism). På svenska används uteslutande den sammanslagna termen. I denna studie betecknar antisemitism den politiska rörelse som grundlades kring sekelskiftet 1900, medan antijudisk rasism avser rasifiering av judar i generisk bemärkelse. För mer om bindestreckmarkören, se Judaken 2024, s. 4–6.
- 46 James Renton, *The Zionist Masquerade: The Birth of the Anglo-Zionist Alliance, 1914–1918*, Cham 2007, s. 13–19; Beller, 2015, s. 72–75.
- 47 Shulamit Volkov, "Modern Antisemitism in Western Europe: Romantic Nationalism, Racism and Racial Fantasies", i Steven Katz (red.), *The Cambridge Companion to Antisemitism*, Cambridge 2022; Nicola Karcher & Kjetil Braut Simonsen, "The Rise and Impact of Conspiracist Antisemitism", *Nordisk judaistik* 35:1, 2024; Beller 2015, s. 72–85. För en jämförande analys mellan konspiratoriska element inom antijudisk och anti-muslimsk rasism, se Reza Zia-Ebrahimi, "When the Elders of Zion Relocated to Eurabia: Conspiratorial Racialization in Antisemitism and Islamophobia", *Patterns of Prejudice* 52:4, 2018.
- 48 Henrik Bachner, *'Judefrågan': Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige*, Stockholm 2009, s. 39–42.
- 49 David Engel, *The Holocaust: The Third Reich and the Jews*, London 2021, s. 36–41; jfr Guy Miron, "A National Movement under Persecution: Zionism in Nazi Germany", i Colin Shindler (red.), *Routledge Handbook on Zionism*, New York 2024.
- 50 Paul Charles Merkley, *The Politics of Christian Zionism 1891–1948*, London 1998, s. 48–53; Lewis Donald, *A Short History of Christian Zionism: From the Reformation to the Twenty-First Century*, London 2021, s. 179–201.
- 51 Bauman, 1994, s. 73–91; Paul Boyer, *When Time Shall Be No More: Prophecy Belief in Modern American Culture*, Cambridge 1994, s. 217–224.
- 52 Heléne Lööw, *Naziserna i Sverige 1924–1979: Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm 2004, s. 316–372; se även Lena Berggren, *Blodets renhet: En historisk studie av svensk antisemitism*, Malmö 2014.
- 53 Begreppet antijudisk rasism fångar på detta sätt såväl kontinuitet som förändring i svensk rasifiering av judar. För mer om denna rasismform som en del av "the Swedish racial regime", se Sältenberg 2022, s. 253–263.
- 54 Henrik Bachner, *Återkomsten: Antisemitism i Sverige efter 1945*, Stockholm 1999, s. 461–462; jfr Kjetil Braut Simonsen, *I skyggen av Holocaust: Antisemitism i norsk historie 1945–2023*, Oslo 2023, s. 14–15.
- 55 Werner Bergmann & Rainer Erb, "Kommunikationslatenz, Moral und öffentliche Meinung", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 38:2, 1986; Werner Bergmann & Rainer Erb, *Antisemitismus in der Bundesrepublik Deutschland: Ergebnisse der empirischen Forschung von 1946–1989*, Opladen 1991, s. 275–298; jfr Heiko Beyer & Ivar Krumpal, "The Communication Latency of Antisemitic Attitudes: An Experimental Study", i Charles Asher Small (red.), *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity*, Leiden 2013.
- 56 Helene Lööw, "Det förflutnas skuggor", i Mats Deland & Charles Westin (red.), *Brunt! Nationalistisk och nazistisk mobilisering i vår närmaste omvärld under efterkrigstiden*, Stockholm 2007, s. 81–95; Mattias Gardell, *Islamofobi*, Stockholm 2011, s. 73–105; Ryan Switzer, *The Politics of Place and Emotion in the Swedish Far Right Social Movement*, Stockholm 2024, s. 126–128; jfr Nasar Meer, "Racialization and Religion: Race, Culture and Difference in the Study of Antisemitism and Islamophobia", *Ethnic and Racial Studies* 36:3, 2013.
- 57 Forsell 2024, s. 135–180; Svartvik 2019, s. 120–127.

- 58 Ett svenskyrkligt exempel på denna teologiska hållning är biskop Bo Giertz (1905–1998) uttalande hösten 1933: ”Det finns en judefråga (vilket antisemitismens motståndare ofta förbise). Men om också en kristen – efter att verkligen satt sig in i vad saken gäller! – finner sig stå som motståndare till judiskt inflytande på svensk kultur, skall han komma ihåg, att frågan måste lösas i kristen anda. Man har rätt att hindra skadegörelse, men man har inte rätt att skada.” Bachner 2009, s. 208.
- 59 Ofri Ilany, ”Feverish Preference’: Philosemitism, Anti-antisemitism and Their Critics”, i Scott Ury & Guy Miron (red.), *Antisemitism and the Politics of History*, Chicago 2023, s. 167–169; Adam Sutcliffe & Jonathan Karp, ”Introduction: A Brief History of Philosemitism”, i Adam Sutcliffe & Jonathan Karp (red.), *Philosemitism in History*, Cambridge 2011, s. 2–3.
- 60 Joseph Williams, ”The Pentecostalization of Christian Zionism”, *Church History* 84:1, 2015, s. 162–163, 182–183; jfr Manoela Carpenedo, ”Christian Zionist Religiouscapes in Brazil: Understanding Judaizing Practices and Zionist Inclinations in Brazilian Charismatic Evangelicalism”, *Social Compass* 68:2, 2021.
- 61 Roland Gäreskog, *Andrew Ek: Några skeden i hans liv som misionär, predikant och nödhjälpsarbetare*, Stockholm 2015, s. 55–62.
- 62 För en detaljerad beskrivning av Filadelfiakyrkan på Rörstrandsgatan och församlingens syn på lokalen, se Thörn 2014, s. 166–172.
- 63 ”Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933”, Manus, F3 A:9, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 64 Bachner 2009, s. 302; Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Sverige och förintelsen: Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945*, Stockholm 1997, s. 74–90.
- 65 ”Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933”, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 66 Anderson 2014, s. 295–299; Jan-Åke Alvarsson, ”The Bible, Pentecostalism, and ‘Magic’”, *Journal of the European Pentecostal Theological Association* 27:2, 2007, s. 185. För mer om synen på andlighet i den tidiga pingströrelsen, se Josefsson 2005.
- 67 Simo Frestadius, ”Pentecost with Signs’: Historical and Theological Reflections on Spirit Baptism from a British and Wider European Perspective”, *Journal of the European Pentecostal Theological Association* 40:2, 2020. Tungotalet kan äsyfta andligt behärskande av ett främmandes språk (*xenolalia*) men också att nå bortom jordiska språkbarriärer och tala himmelska tungomål (*glossolalia*). I den tidiga pingstväckelsen betonade Parham xenolalia som missionsverktyg medan Seymour såg glossolalia som antirasistisk praktik, se Crawley 2016, s. 197–220.
- 68 Peter Althouse, ”Eschatology: The Always Present Hope”, (red.), *The Routledge Handbook of Pentecostal Theology* 2020.
- 69 Inom *premillennialistisk dispensationalism*, som präglade Pethrus pentekostala teologi, återvänder Jesus före tusenårsriket och upprättar en fredens tidsålder efter en tidsålder av förfall, medan postmillennialistisk dispensationalism ser Jesu återkomst som kulmen på kyrkans arbete för att skapa fred på jorden. Se Marius Nel, ”Pentecostals and Premillennialist Dispensationalism: An Unhappy Marriage”, *Journal of Pentecostal Theology* 33:1, 2023, s. 40–50; Peter Althouse, ”The Landscape of Pentecostal and Charismatic Eschatology”, i Peter Althouse & Robby Waddell (red.), *Perspectives in Pentecostal Eschatologies: World without End*, Eugene 2010, s. 5–6. För mer om den premillennialistiska dispensationalism som formade Pethrus eskatologi, se George Marsden, *Fundamentalism and American Culture: The Shaping of Twentieth Century Evangelicalism, 1870–1925*, Oxford 2006; Donald Akenson, *Exporting the Rapture: John Nelson Darby and the Victorian Conquest of North-American Evangelicalism*, Oxford 2018.
- 70 Pethrus var inte Sveriges första dispensationalistiska författare men tveklöst den mest lästa, se Göran Gunner, *När tiden tar slut: Motivförskjutningar i frikyrklig apokalyptisk tolkning av det judiska folket och staten Israel*, Stockholm 1996, s. 55–77.

- 71 Pethrus gren av den svenska pingstväckelsen – de väckelsekristna församlingar som historiskt haft Filadelfiaförsamlingen i Stockholm som sitt centrum – har återkommande kallats pingströrelsen i både vardagligt tal och vetenskaplig forskning. Sociologiskt sett omfattade denna rörelse (*social movement*) dock ett bredare nätverk av individer, grupper och organisationer som identifierade sig med pingstväckelsens uttryck, inklusive exempelvis de grupper som kallades Örebrobaptisterna (sedermere Örebromissionen) och ”de pingstbetonade” inom Svenska Missionsförbundet. Inom svensk pingstforskning används ibland begreppen pentekostalism eller pingstväckelse för att skilja den bredare rörelsen från den samfundslänkande organisation under Pethrus ledarskap som då betecknas Pingströrelsen (med inledande versal). I denna studie saknar emellertid sådana gränsdragningar analytiskt värde. I stället används termerna pingstväckelse, pingströrelse och pentekostalism synonymt för att beskriva rörelsen i dess sociologiska bemärkelse, i enlighet med den vedertagna definition som återfinns hos Donatella Della Porta & Mario Diani, *Social Movements: An Introduction*, Hoboken 2020, s. 21–23.
- 72 Lewi Pethrus, *Jesus kommer*, Stockholm 1912. Denna predikosamling är såväl teologiskt som tematiskt överensstämmande med den kristna sionismens huvudsakliga portalverk: William Blackstone, *Jesus is coming*, The Bible House 1908; Merkley 1998, s. 62–68.
- 73 Lewi Pethrus, *Gå ut på gator och gränder*, Stockholm 1949, s. 21–22.
- 74 Oscar Haglund, *Kristi tillkommelse och världsfulländningen: Guds frälsningsväg med Israel, församlingen och folkvärlden*, Stockholm 1929, s. 130, 132.
- 75 Jfr Chazan 1997, s. 15.
- 76 Haglund 1929, s. 143.
- 77 Se även Naphtali Rudnitzky, *Antikrist i Frälsarens förklädning*, Stockholm 1936, s. 19–20; H. A. Ironside, *Tidsålderns slutakt: Profetia och förberedelser*, Stockholm 1931, s. 5–6. Själva antikristfiguren antogs också härstamma från ”Juda ätt”: Haglund 1929, s. 195; jfr C. G. Hjelm, *Judens roll i världsdramat: Föredrag hållet i Filadelfiakyrkan i Stockholm*, Stockholm 1939, s. 41.
- 78 För teoretisering av judiskhet som den västerländska idétraditionens motsats, se Bauman, 1998. Se också kapitlet om Jean-François Lyotard i Judaken 2024, s. 134–157. För teoretisering av ambivalensen i detta motsatsförhållande, se Bauman 1998, s. 143–148.
- 79 Några dagar innan Pethrus predikan hade två nationalsocialister brevledes begärt utträde eftersom de ”passa ju inte riktigt samman med församlingen”. Paret meddelade att de tänkt fortsätta gå på gudstjänsterna, men utan formella band. Pethrus eventuella svar återfinns inte, men omedelbart efter hans predikan om judisk makthunger som orsak till pogromerna publicerade *Den svenske nationalsocialisten* en artikel som klargjorde att det – trots vårens ekumeniska upprop mot antisemitism – fanns ”inom de frikyrkliga kretsarna starka sympatier för vår rörelse”. Artikeln nämnde inga namn utan hänvisade till de ”intellektuellt betonade medlemmarna” som sökte ”efter nyorientering och efter medel till ett mera aktivt deltagande i politiska strävanden för samhällets förbättrande”, se ”Brev till Lewi Pethrus 11/10 1939”, Korrespondens, Er A:23, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet; *Den svenske nationalsocialisten* 21/10 1933, ”Frikyrkorna och Nationalsocialismen”.
- 80 Judefrågan och dess metonym judeproblemet fungerade vid denna tid som rubricering för frågor gällande hur judarnas närvaro i Sverige borde hanteras. För en ingående studie av denna fråga i 1930-talets Sverige, se Bachner, 2009.
- 81 *Sions vises protokoll* användes flitigt under det tidiga 1900-talet av den antisemitiska rörelsen för att beskriva en påstådd global judisk konspiration riktad mot det kristna västerlandet, se Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth Of The Jewish World Conspiracy And The Protocols Of The Elders Of Zion*, London 1996. Mappen ”Judefrågan” återfinns i Lewi Pethrus bibliotek som i skrivande stund bevaras på Nya Slottet Bjärka-Säby. Pethrus uttryckte senare uppfattningen att protokollen var förfälskade, se ”Nytt om judarna”, *Evangelisk tidskrift* 9 (1934), s. 264.

- 82 Yaakov Ariel, *An Unusual Relationship: Evangelical Christians and Jews*, New York 2013, s. 142–152; Donald 2021, s. 217–225.
- 83 Boyer 1994, s. 218–221. Tongivande i denna ambivalenta hållning var den nordamerikanska teologen och pastorn James Martin Gray (1851–1935), som pendlade i frågan om protokollens äkthet men stod fast i föreställningen om den historiskt nödvändiga judeförföljelsen. I Pethrus bevarade bibliotek återfinns Grays *A Text-book on Prophecy*, Ada 1918. För mer om Grays syn på judarna, se Ariel 2013, s. 66–67; Donald 2021, s. 223–224.
- 84 ”Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933”, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 85 ”Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933”, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 86 ”Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933”, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet. I referatet till denna ”mycket uppmärksammade bok angående judeproblemet” förklarade Pethrus att Ford ”manar folket i de mest inträngande ordalag att i tid se till, att Palestina blir taget i besittning av judarna, att de i tid komme i väg, innan man är tvungen att bevittna blodsutgjutelse.”
- 87 I Sverige marknadsfördes och såldes boken av Svenska Antisemitiska Föreningen, se Forsell 2024, s. 101.
- 88 Henry Ford, *Den internationelle juden*, Uppsala 1924, s. 52.
- 89 Ford 1924, s. 124. Pethrus understrukna exemplar återfinns i hans bevarade bibliotek på Nya Slottet Bjärka-Säby.
- 90 Ford 1924, s. 9, 35.
- 91 ”Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933”, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 92 Svanberg & Tydén 1997, s. 75–90.
- 93 Se Markus Lundström & Tomas Poletti Lundström, ”Pentecostalism and Anti-Jewish Racism”, *Pneuma* online first, 2025; jfr Gershon Greenberg, ”The Rise of Hitler, Zion, and the Tribulation: Between Christian Zionism and Orthodox Judaism”, i Göran Gunner & Robert Smith (red.), *Comprehending Christian Zionism: Perspectives in Comparison*, Minneapolis 2014, s. 277, 284.
- 94 Per Hammarström, ”Israels omvändelse som jordens fulländning: Antijudiskhet och antisemitism i Missionstidning för Israel 1874–1885”, i Stefan Dalin (red.), *Makt, myter och historiebruk: Historiska problem i belysning*, Sundsvall 2014, s. 126–130; jfr Bachner 2009, s. 241–246.
- 95 Ford 1924, s. 14, 70.
- 96 ”Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933”, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 97 „Die Löfung der Judenfrage“, *Nationalsozialistische Monatshefte* 38 (1933), s. 196.
- 98 Miron 2024, s. 364–365.
- 99 Robert Melka, ”Nazi Germany and the Palestine Question”, *Middle Eastern Studies* 5:3, 1969.
- 100 ”German Foreign Ministry Memorandum on Policy Regarding Jews: Foreign Ministry Circular 25/1 1939”, i Yitzhak Arad, Yisrael Gutman & Abraham Margalio (red.), *Documents on the Holocaust: Selected Sources on the Destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union*, Oxford 1987.
- 101 Som alternativ till Palestina lyftes exempelvis Madagaskar som möjligt territorium: Eric Kurlander, ”Prelude to Genocide or Late-Stage ‘Territorialism’? The Nazi ‘Madagascar Plan’ in Comparative and Colonial Context, 1936–1940”, *Journal of Genocide Research* online first, 2023.
- 102 Himmler skrev till Hitler den 25/5 1940: ”Jag hoppas att begreppet judar helt ska utplånas genom möjligheten till storskalig emigration av samtliga judar till Afrika eller någon annan koloni”. ”Secret Memorandum to Hitler 25/5 1940”, i Yitzhak Arad, Yisrael Gutman & Abraham Margalio (red.), *Documents on the Holocaust: Selected Sources on the Destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union*, Oxford 1987, s. 198.
- 103 Pontus Rudberg, *The Swedish Jews and the Holocaust*, New York 2017, s. 49–110; 257–259.
- 104 Lars Gunnarsson, *Kyrkan, nazismen och demokratin: Åsiktsbildning kring svenskt kyrkligt 1919–1945*, Stockholm 1995, s. 131–146.

- 105 "Brev från Axel Andersson & Natanael Beskow m.fl. 1933", Korrespondens, E1 A:22, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 106 *Dagens Nyheter* 26/4 1933, "Den som ej tar avstånd från antisemitismen förnekar sin mästar". Vid denna tid uttryckte Pethrus visst motstånd mot ekumeniska initiativ, men bara några år senare undertecknade han ett annat upprop med flera av de kristna företrädare som protesterat mot antisemitismen. Detta ekumeniska upprop handlade emellertid om de kristnas uppgift att stärka "den inre beredskapen" och bistå "fosterlandet" under kriget, se "Den inre gemenskapens dag", *Evangelii Härold* 25 (1940), s. 504; jfr Ida Olenius, *Andlig beredskap: Svenska kyrkans arbete för folkets inre försvarskraft under andra världskriget, 1939-1945*, Uppsala 2025, s. 97-103.
- 107 Teologisk forskning har även visat hur Eidems taktiska skäl stärktes av tvåregementsläran, där kyrkan inte skulle beblanda sig med den världsliga makten. Birgitta Brodd, *Ärkebiskop Erling Eidem under kyrkostrid och världskrig: En studie i förhållningsättet till Tyskland under andra världskriget med beaktande av de svensk-engelska kyrkorelationerna 1933-1945 belyst genom tre utrikesdepartement*, Uppsala 2017, s. 411-414; jfr Nils Karlström, *Kyrkan och nazismen: Ekumeniska aktioner mot nazismen 1933-1934*, Uppsala 1976, s. 43.
- 108 Brodd 2017, s. 264-273; Karlström 1976, s. 42.
- 109 *Svenska Dagbladet* 27/9 1933, "Prästerlig arierparagraf kränkande för kyrkans väsen". De teologiska skiljelinjerna kring Arierparagrafen analyseras i David Robinson & Ryan Tafliowski, "Conflict and Concession: Nationality in the Pastorate for Althaus and Bonhoeffer", *Scottish Journal of Theology* 70:2, 2017.
- 110 „Rede des Erzbischofs Eidem auf der Allgemeinen Kirchlichen Konferenz Schwedens 9/5 1933“, Deutsches Kirchenwesen in Schweden RZ 509:67873, *Kultur: Geistliche Angelegenheiten*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin.
- 111 *Svenska Dagbladet* 9/5 1933, "Ärkebiskopen: Rashatets primitiva instinkter gå fram som en farsot".
- 112 „Deutsche Gesandtschaft 27/9 1933: Interview in ‚Svenska Dagbladet‘ zu den Vorgängen in der Deutschen Evangelischen Kirche“, Fremdes Kirchenwesen in Schweden, RZ 509:67870, *Deutsches Reich - Zentrale. Kultur: Geistliche Angelegenheiten*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin.
- 113 "Predikan av pastor Pethrus 15/10 1933", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 114 Följeslagare var Filadelfiaförsamlingens kapellmästare, Karl-Erik Svedlund, pingst-sångaren Einar Ekberg och Pethrus äldste son Oliver, enligt *Dagens Nyheter* 20/4 1934, "Lewi Pethrus hemma".
- 115 "Stockholm-Antwerpen", *Evangelii Härold* 19 (1934), s. 274-275.
- 116 De antisemitiska raslagarna växte fram successivt efter maktövertagandet, men redan varen 1934, när Pethrus reste till Tyskland, präglades samhället av iögonfallande diskriminering av judar, se Eric Johnson & Karl-Heinz Reuband, *What We Knew: Terror, Mass Murder and Everyday Life in Nazi Germany: An Oral History*, Cambridge 2005, s. 246-254; jfr David Theo Goldberg, *The Racial State*, Malden 2001, s. 116-122.
- 117 "Varje svensk är antisemit", traktat signerad Einar Åberg i februari 1934", Korrespondens, E1 A:26, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 118 "Nytt om judarna", *Evangelisk tidskrift* 9 (1934), s. 264.
- 119 "Palestina och judarna", *Evangelisk tidskrift* 5 (1935), s. 194-196. Det svenska Nationalsocialistiska arbetarepartiet uttryckte en liknande ambivalens. Partiorganet beskrev redan 1933 att hos "primitiva människor har 'judehatet' slagit ut i blom med dess fruktansvärda konsekvenser, pogromerna". Ställningstagandet mot antisemitiskt våld varvades med en problem-beskrivning som gällde "kristendomens vara eller icke vara", på grund av judarnas "demoraliserande inflytande i press, radio, litteratur och konst [och] deras makt inom det ekonomiska livet". Det svenska nazistpartiet underströk att försvarshandlingar mot judiskt inflytande inte "äro icke dikterade av 'rashat' utan av kärlek till det egna folket, kulturen

- och mänskligheten”, se *Den svenske nationalsocialisten* 21/5 1933, ”Rashat och antisemitism”.
- 120 Thomas Ball Barratt, *Är Jesu återkomst förestående? Tusenårsriket och de yttersta tingens*, Stockholm 1938, s. 4. Barratt var en nyckelperson i den skandinaviska och sedermera globala pingstväckelsen, se Terje Hegertun, ”Thomas Ball Barratt and ‘the Spirit of Unity’”, *Journal of the European Pentecostal Theological Association* 35:1, 2015.
- 121 Barratt 1938, s. 66.
- 122 Barratt 1938, s. 69. Den norske pingstledaren reproducerade härigenom myten om den judiska konspirationens förbindelse till ryska revolutionens bolsjeviker, se Håkan Blomqvist, *Myten om judebolsjevismen: Antisemitism och kontrarevolution i svenska ögon*, Stockholm 2013.
- 123 För mer om Novemberpogromernas utveckling och relation till Förintelsen, se Hermann Simon, ”1938: The Year of Fate”, i Beate Meyer, Hermann Simon & Chana Schütz (red.), *Jews in Nazi Berlin: From Kristallnacht to Liberation*, Chicago 2009; Saul Friedlander, *Nazi Germany and the Jews, 1933–1945: Abridged Edition*, New York 2009, s. 111–140.
- 124 Svanberg & Tydén 1997, s. 136–137; Göran Leth, *Kristallnatten i svenska dagstidningar*, Stockholm 2005, s. 11. Leths rapport pekar emellertid på att den initiala indignation som präglade svensk medierapportering om Novemberpogromerna i somliga tidningar ersattes av antisemitiska förklaringar och likgiltighet inför våldet.
- 125 Undantaget var Elof Erikssons tidskrift *Nationen*, som deklarerade att ”Folkförsvarets segrar gentemot den sataniska judiska världsimperialismen voro under 1938 till synes avgörande” och underströk, utan att nämna Novemberpogromerna, att ”Tyskland fullbordat sitt konsoliderings- och enhetsverk.” I samma nummer varnade Eriksson för ”Judeinvasionen” som riskerade drabba Sverige om judar erkändes asylrätt, se Elof Eriksson, ”I segertecknet”, *Nationen* 10 (1938), s. 2; Elof Eriksson, ”Judeinvasionen: En allvarlig fara”, *Nationen* 10 (1938), s. 3.
- 126 Partiet Svensk socialistisk samling, som 1938 officiellt distanserat sig från Hitlers nationalsocialism och markerat detta genom namnbytet från Nationalsocialistiska arbetarepartiet, klargjorde i sin partitidning att pogromerna ”ingalunda varit någon reklam precis för det vanligen så välordnade och utmärkt disciplinerade Tredje riket”. Man konstaterade att attackerna var begripliga men att ”en svensk måste stå främmande för de metoder som tillämpats i detta fall”. Samtidigt varnade tidningen för att ”beklagliga judeexcesser” skulle kunna ”utnyttjas till förevändning för ökad främlingsinvasion”. Det konkurrerande Svenska nationalsocialistiska partiet hade upplösts efter valmisslyckandet 1936, varpå ledaren Birger Furugård uppmanat partikamraterna att gå över till Sven Olov Lindholms Svensk Socialistisk Samling (och senare till Per Engdahls Svensk Opposition), se *Den svenske nationalsocialisten* 12/11 1938, ”Storpolitik bakom judeexcesserna”; *Den svenske nationalsocialisten* 19/11 1938, ”Tyskland skärper kampen mot judeväldet”; Wärenstam 1970, s. 96–102.
- 127 *Nationell Tidning* 19/11 1938, ”Tyskland isolerar sig”.
- 128 *Svenska Dagbladet* 17/3 1938, Fredrik Böök, ”Vardag i Wien efter jubelruset”.
- 129 *Svenska Dagbladet* 13/11 1938, Fredrik Böök, ”En utväg måste öppnas för Tysklands judar!”.
- 130 Se Johan Östling, *Nazismens sensmoral: Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm 2008, s. 119–127.
- 131 Pethrus exemplar av Bööks böcker, bland annat som gåva från Sven Lidman, återfinns på Nya Slottet Bjärka-Säby. För några av Pethrus hänvisningar till Böök, se exempelvis ”Sven Lidman sextio år”, *Evangelii Hårold* 26 (1942), s. 535; ”Till Amerika”, *Evangelii Hårold* 13 (1941), s. 264; Pethrus 1953, s. 51, 273.
- 132 Pethrus förklarade därefter varför straffdomarna inte borde hejdas: ”vi veta, att det som händer är det bästa, som kan hända, och vi ästunda att den tid skall komma, då Gud skall rensa upp på vår jord och att Han gör ett slut på den förfärliga syndens yra, som känne-

- tecknar vår tid." Lewi Pethrus, "Att påskynda Guds dags tillkommelse", *Evangelii Hårold* 46 (1938), s. 909.
- 133 Ernhard Gehlin, "Tröst: Ett ord till dem som lida", *Veckoposten* 41 (1938), s. 1.
- 134 "Synagogorna brinna", *Veckoposten* 41 (1938), s. 5.
- 135 Åke Lind, "Pogromer", *Veckoposten* 42 (1938), s. 7.
- 136 "Bed för de jagade judarna", *Veckoposten* 42 (1938), s. 3. För fler artiklar i baptisternas veckotidning som efter Novemberpogromerna fördömde förföljelsen av judar, se Ernhard Gehlin, "Hur Sverige behandlar sina flyktingar", *Veckoposten* 41 (1938), s. 5; "Pastor N. Rudnitzky lämnar Tjeckoslovakien", *Veckoposten* 41 (1938), s. 5; "Bland judar i Wien", *Veckoposten* 41 (1938), s. 7.
- 137 "Predikan av pastor Pethrus 25/1 1939", Manus, F3 B:4, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 138 "Predikan av pastor Pethrus 25/1 1939", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 139 Pethrus, "Att påskynda Guds dags tillkommelse", *Evangelii Hårold* 46 (1938), s. 909.
- 140 Den kristna sionismens vision om att föra judarna till Palestina utgick från Lord Shaftesburys föreställning om "ett land utan folk för ett folk utan land", se Lewis Donald, *The Origins of Christian Zionism: Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland*, Cambridge 2009, s. 145; jfr Engel 2013, s. 68.
- 141 "Predikan av pastor Pethrus 25/1 1939", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 142 För en översikt av Hitlerregimens åtgärder mot de kristna kyrkorna, se John Seymour Conway, *The Nazi Persecution of the Churches 1933–45*, London 1968, s. 370–374.
- 143 "Brev till Oliver Pethrus 4/12 1939", Korrespondens, E1 A:43, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 144 Tystnaden i arkiven avser Reichskanzlei: Auswärtige Angelegenheiten 1919–1944, i synnerhet arkivmappen R 43-II:1494 (Bd. 3), vid Das Bundesarchiv i Berlin-Lichterfelde. Tyska legationen hade tidigare rapporterat om andra svenska frikyrkor, men då i samband med protesterna mot den antisemitiska förföljelseväg som följde på maktövertagandet 1933. Pingströrelsen nämndes emellertid inte i dessa rapporter, se „Rede des Erzbischofs Eidem auf der Allgemeinen Kirchlichen Konferenz Schwedens“, Deutsches Kirchenwesen in Schweden RZ 509:67873, *Kultur: Geistliche Angelegenheiten*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin; „Schreiben des Schwedischen Ökumenischen Ausschusses an den Deutschen Evangelischen Kirchenausschuss“, Deutsches Kirchenwesen in Schweden RZ 509:67873, *Kultur: Geistliche Angelegenheiten*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin.
- 145 Joel Halldorf, "Pentecostals and Politics in Europe: Challenging the Narrative of Apolitical Quietism", i Wolfgang Vondey (red.), Leiden forthcoming.
- 146 *Europeiska pingstkonferensen i Stockholm den 5–12 juni 1939: Tal, samtal och predikningar*, Stockholm 1939, s. 205. Beslutet tycks ha sjö-satts: ett bekräftelsebrev från den jugoslaviska legationen återfinns i Pethrus personarkiv och *Evangelii Hårold* rapporterade att pingstdelegaterna fått kontakt med regeringsrepresentanter från Italien, Bulgarien och Ungern samt att Pethrus föreslagit att skicka ett "uttalande av tacksamhet [...] till samtliga deltagande länders regeringschefer". Se "Europeiska pingstkonferensens avslutning", *Evangelii Hårold* 25 (1939), s. 528–529; "Från Ministern Marjanović till Pastor Pethrus", Korrespondens, E1 A:43, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 147 Knut Ahnlund, *Sven Lidman: Ett livsdrama*, Stockholm 1996, s. 421. Skrivelsen till den tyska regeringen återfinns dock inte i Pethrus personarkiv, ej heller bland den korrespondens som överlevde kriget och nu bevaras vid Das Bundesarchiv och Politisches Archiv des Auswärtigen Amts i Berlin.
- 148 *Svenska Morgonbladet* 6/4 1948, "Sven Lidman stod fast, definitivt utesluten".
- 149 Adolf Hitler, *Min kamp*, Stockholm 1941, s. 33.
- 150 Se Bauman 1994, s. 42–43, 109–111.

- 151 Martin Staemmler, intervjuad i Charlotte Köhn-Behrens, *Was ist Rasse? Gespräche mit den grössten deutschen Forschern der Gegenwart*, München 1934, s. 134–135. Kopplingen mellan kreaturförädling och eugenik gjordes särskilt av botanikern Erwin Baur, föreståndare för Kaiser-Wilhelm-Institut für Züchtungsforschung, se Max Weinreich, *Hitler's Professors*, New Haven 1999 [1946], s. 30.
- 152 Hitler 1941, s. 227, 231.
- 153 Lewi Pethrus, *I dag lek, i morgon tårar: Tankar kring tidsläget*, Stockholm 1942, s. 16.
- 154 Pethrus 1942, s. 143.
- 155 Pethrus 1942, s. 91.
- 156 Pethrus 1953, s. 32. Han mottog Hitlers *Min kamp* som gåva från Helge Näsman, enligt anteckning i det exemplar som återfinns på Nya Slottet Bjärka-Säby. Näsman var själv pingstpastor, ursprungligen från Finland, som stridit i både finska inbördeskriget och Vinterkriget. Vintern 1942 vittnade han om sina ”personliga erfarenheter från fronten” inför Filadelfiaförsamlingen i Stockholm, se ”Stort Finlandsmöte”, *Evangelii Häröld* 7 (1942), s. 146. Omkring var fjärde person bland de svenskfrivilliga i Vinterkriget var organiserad fascist eller nationalsocialist, se Celestine Kunkeler, ”Finland and Military Volunteers in the Swedish Fascist Imaginary, 1809–1944”, *The Historical journal* 66:4, 2023, s. 814.
- 157 Pethrus 1942, s. 21–22.
- 158 Nicholas Atkin, *Pétain*, Abingdon 2014, s. 170–174. Se även Atkin 2014, s. 170–174; jfr Michael Marrus & Robert Paxton, *Vichy France and the Jews*, Stanford 2019, s. 269–284; Carolyn Dean, ”Bystanders, Jews, and Historical Interpretation”, *History and Theory* 63:4, 2024.
- 159 *Arbetartidningen* 17/5 1944, ”Krig för Adams-son”.
- 160 Pethrus 1942, s. 118.
- 161 Pethrus 1942, s. 120.
- 162 Pethrus 1942, s. 127.
- 163 *Dagsposten* 5/12 1942, ”En äktkristen linje”.
- 164 Se exempelvis Michelangelo Borri, ”Creating the ‘New Fascist Man’”, *Fascism* 12:1, 2023; Jorge Dagnino, Matthew Feldman & Paul Stocker, *The “New Man” in Radical Right Ideology and Practice, 1919–45*, London 2019.
- 165 Pethrus 1942, s. 70.
- 166 Lewi Pethrus, *Den goda vägen: Tankar och bilder*, Stockholm 1933, s. 53.
- 167 ”Predikan av pastor Pethrus 31/1 1943”, Manus, F3 B:5, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 168 ”Predikan av pastor Pethrus 31/1 1943”, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 169 ”Judenöden just nu”, *Evangelii Häröld* 50 (1941), s. 969.
- 170 Tyska legationens egen bedömning var att Sveriges största dagstidningar överlag präglades av ”Tysklandsfientlig” rapportering, se Deutschland unfreundliche Presse 1940–1943: Vol. 1–2, R 901:58410/58406, *Auswärtiges Amts: Nachrichten und Presseabteilung 1907–1945*, Das Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde. För mer om av den svenska pressens självensur under denna tidsperiod, se SOU 1946:86, *Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945*, Stockholm 1946, s. 39; Ester Pollack, ”As The Holocaust Escalated, The Swedish Press Fell Silent: Media And The Normalisation Of Passivity And Non-engagement In WWII Sweden”, *Social Semiotics* 30:4, 2020, s. 455.
- 171 ”Brev från Zander Åberg 11/5 1942”, Korrespondens, E1 A:52, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 172 ”Brev till Zander Åberg 22/5 1942”, Korrespondens, E1 A:52, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 173 Zander Åberg, *Europas nya religion: Nazismen, kommunismen och kristendomen*, Örebro 1942; Zander Åberg, *Hatet mot judarna*, Örebro 1943.
- 174 Tobias Hübinette, *Den svenska nationalsocialismen: Medlemmar och sympatisörer 1931–1945*, Stockholm 2002, s. 39, 107.
- 175 ”Bror Jacobsson övergår helt till barn- och ungdomsverksamheten”, *Evangelii Häröld* 1 (1943), s. 13.

- 176 "P.M. angående Odeberg 27/6 1942", Personakt P2871, *Säkerhetspolisen (SÄPO) med föregångare*, Riksarkivet.
- 177 "Minnen från en Englandsresa", *Sångens Härold* 3 (1934), s. 1; Lewi Pethrus, *Västerut: En resenärs erfarenheter*, Stockholm 1937.
- 178 *Expressen* 23/2 1949, "Pingstkörens ledare gjorde nazistmusik!"; *Expressen* 25/2 1949, "Pethrus körchef var Hitler själv med mustasch och allt i nazistfilm".
- 179 Sången hyllade den svenska stormvasen: spöknippet som återkommande symboliserat fascismen. Se *Dagen* 24/2 1949, "Schismen inom Filadelfiakören"; *Den svenske* 4/3 1949, "Sverige – jag älskar dig: Sång av 'nazistkaraktär'".
- 180 *Dagen* 26/2 1949, "Karl-Erik Svedlund".
- 181 "Medlemsregister 1941", volym 45–50, F 016:30624–30625, *Per Engdahls och Nysvenska rörelsens arkiv*, Riksarkivet. Se även Hübinette 2002, s. 440.
- 182 Se "Svensk opposition", Beslagtagna brev till och från särskilda personer eller politiska organisationer och fraktioner, F5 DC:10, *Allmänna säkerhetstjänsten 1939–1946*, Riksarkivet.
- 183 Lööw 2004, s. 49–55.
- 184 "Brev till SS-Germaneren Egil Holst Torkildsen 19/10 1944", Beslagtagna brev till och från särskilda personer eller politiska organisationer och fraktioner, F5 DC:10, *Allmänna säkerhetstjänsten 1939–1946*, Riksarkivet.
- 185 "Upprop för bildandet av en Riksförening Sverige-Tyskland", *Sverige-Tyskland: organ för riksföreningen med samma namn* April (1938), s. 1–4.
- 186 Wärenstam 1970, s. 149–156; Svartvik 2019, s. 108–118.
- 187 "Vår uppgift", *Sverige-Tyskland: organ för riksföreningen med samma namn* Juni (1938), s. 1–2.
- 188 "Adolf Hitler", *Sverige-Tyskland: organ för riksföreningen med samma namn* April (1939), s. 3–6.
- 189 Eric Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940: Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*, Stockholm 1970, s. 155; jfr Holger Carlsson, *Nazismen i Sverige: Ett varningsord*, Stockholm 1942, s. 106–111; Karl N. Alvar Nilsson, *Svensk överklass och högerextremism under 1900-talet*, Stockholm 2017, s. 154–168.
- 190 Eric Wärenstam, *Högern. Ungbögern. Nationalsocialismen: Sveriges nationella ungdomsförbund och Högerpartiet 1915–1935*. Stockholm 1960, s. 22.
- 191 Rutger Essén, "Mörk november", *Sverige-Tyskland: organ för riksföreningen med samma namn* 11 (1944), s. 353–372.
- 192 *Dagens Nyheter* 18/12 1942, "Allierad protest mot judeföljelserna".
- 193 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 31/12 1942, Hugo Valentin: "Världshistoriens största judepogrom".
- 194 Svanberg & Tydén 1997, s. 262–311.
- 195 "R.S.T. 1941–1943", Medlemsförteckning D1, *Riksföreningen Sverige-Tyskland 1941–1949*, Riksarkivet.
- 196 Per Engdahl, "Kan Tyskland vinna kriget?", *Sverige-Tyskland: organ för riksföreningen med samma namn* 6 (1943), s. 47–49.
- 197 Några andra som också blev medlemmar i Riksföreningen Sverige-Tyskland var Sven Olov Lindholm, C.E. Carlberg, Adrian Molin, Annie Åkerhielm, Gunnar Furugård, Fredrik Böök, Teodor Telander och Nora Torulf. Enligt *Expressen* stod Svedlund också nära Erik Walles (1903–1991), vice ordförande i det nationalsocialistiska partiet Svensk Socialistisk Samling. Efter Walles död påträffades detaljerade listor över svenska judar som han bevarat i sin bostad. I Pethrus bevarade bibliotek på Nya Slottet Bjärka-Säby återfinns nazistledarens bok *Jazzen anfaller*, som utkom 1946 och hyllades i *Dagen* genom en recension signerad Karl-Erik Svedlund, se Registerkort i alfabetisk ordning, 721492: 1–6, *Handlingar från Lisellska huset*, Riksarkivet; *Expressen* 24/2

- 1949, "Petrus körledare ledde kör hos nazisternas Manhem"; *Dagen* 11/2 1946, Karl-Erik Svedlund: "Du dansar, bleka ungdom".
- 198 *Folkets dagblad* 22/3 1943, "Sanningen om Norge – Filadelfiaförsamlingen vederlägger lögnaktigheter om tyskarna i landet"; jfr "Sång- och musikmöte", *Evangelii Hårold* 11 (1943), s. 222; "Stort Norge-möte i Filadelfiakyrkan, Stockholm", *Evangelii Hårold* 12 (1943), s. 242.
- 199 Skribenten åsyftade bland annat ett uttalande som gjorts av Sveriges biskopar till stöd för "vårt norska broderfolk" ett år tidigare, se *Svenska Dagbladet* 19/2 1942, "Kyrka och politik".
- 200 "Brev från/till Åke Traneus 27/3 & 6/4 1943", Korrespondens, E1 A:53, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet. I svaret avböjde Petrus erbjudandet med skälet att församlingen saknade ytterligare annonseringsbehov.
- 201 Karin Kvist Geverts, *Ett främmande element i nationen: Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna 1938-1944*, Uppsala 2008, s. 174-180; 271-273. För mer om den successiva förändringen i synen på de judiska flyktingarna, se Ola Larsmo, *Tio lektioner i svensk historia*, Stockholm 2021, s. 117-128.
- 202 "Fem miljoner judar avlivade i Europa", *Evangelii Hårold* 44 (1943), s. 891.
- 203 "Brev från Marcus Ehrenpreis 28/10 1943", Korrespondens, E1 A:53, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 204 För mer om Munks kristna antifascism, se Arne Munk, "Kaj Munk and Resistance", i Sören Zibrandt von Dosenrode-Lyng (red.), *Christianity and Resistance in the 20th Century: From Kaj Munk and Dietrich Bonhoeffer to Desmond Tutu*, Leiden 2009. Petrus hade tidigare beskrivit hur Munk satt äkta kristendom på undantag genom att förespråka öppenhet för nöjesliv och teater; han utgjorde "ett drastiskt exempel på hur långt modernerna kristna kunna gå i sitt åberopande av Kristus som ideal för sina strävanden att taga världsligheten i kristendomens tjänst", se Petrus, 1942, s. 44-45.
- 205 "Brev från Gunnar Skans 9/2 1944", Korrespondens, E1 A:59, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 206 "Brev till Gunnar Skans 14/2 1944", Korrespondens, E1 A:59, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 207 "Brev från Joh. Stålhammar 31/8 1944", Korrespondens, E1 A:60, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 208 "Eko från Kölingaredsveckan", *Evangelii Hårold* 26 (1944), s. 608-609.
- 209 Eric Lindblom, *Judarna: Ett mänsklighetens problemfolk*, Stockholm 1944, s. 17.
- 210 "Telefonavlyssning Samfundet Manhem - X, 23/5 1944", Personakt P398, *Säkerhetspolisen (SÄPO) med föregångare*, Riksarkivet; jfr Lööv 2004, s. 147-148.
- 211 *Dagens Nyheter* 31/5 1949, "Har inget emot att kallas nazist".
- 212 Se exempelvis *Dagen* 22/11 1946, "Dagens pressklipp"; *Dagen* 5/6 1947, "Hjälp Tysklands barn!"; *Dagen* 4/2 1960, "Över miljonen kr till Tysklands barn under föregående år".
- 213 *Dagen* 24/2 1959, "Familjenytt". Dagen hedrade även hans minne genom att uppmärksamma begravningen, medan andra dagstidningar vid samma tid rapporterade om att Carlberg dömts till dagsböter efter att han spridit antisemitisk propaganda till gymnasieelever, se *Dagen* 3/2 1962, "Begravning"; *Dagens Nyheter* 13/3 1958, "Gengångare"; *Svenska Dagbladet* 18/3 1960, "Skuggor av hakkorset".
- 214 Enligt en anteckning hos Allmänna säkerhetstjänsten vintern 1955 var Carlberg "känd för att vara fanatisk nazist". Rapporteringen pekade på att han tjänstgjort "som svensk förtroendeman åt den tyska nazismens internationella antisemitiska kamporganisation Deutscher Fichtebund, samt var ansvarig redaktör för den svenska upplagan av Waffen SS' och krigsmaktens bildtidning Signal. [...] Nu deltar C. med liv och själ i det internationella nynazistiska samarbetet." Se "Carlberg, Carl-Enfrid. Del A3", Personakt P398, *Säkerhetspolisen (SÄPO) med föregångare*, Riksarkivet; jfr *Morgon-Tidningen* 25/7 1947,

- "Sydamerikanska tyskgåvor går via nazistcentral i Stockholm: C.E. Carlbergs 'sekreterare' i barnhjälpen".
- 215 Lööw 2004, s. 216–217.
- 216 Wärenstam 1960, s. 337–340.
- 217 "Telegram (geh.Ch.V) 16/11 1939 – Büro Staatssekretärs akten betreffend Schweden", Kopior ur Auswärtiges Amts arkiv, 2212.21:62, *Utrikesdepartementet med föregångare*, Riksarkivet.
- 218 *Norrköpings Tidningar* 28/11 1940, "Se upp med de 'nationella'".
- 219 „Deutsche Gesandtschaft 28/11 1940: Propaganda der konservativen Partei gegen „Nationella Förbundet““, Parteiwesen und Politische Verbände in Schweden, RAV 250:476, *Deutsches Reich – Auslandsvertretungen: Gesandtschaft Stockholm*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin.
- 220 Eric Wärenstam, *Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928–1934*, Stockholm 1965, s. 233–237, 263–257.
- 221 Lewi Pethrus, "Löftena kunna ej svika", i Karl Lindman, Sven Dimander & Gardar Sahlberg (red.), *Sångbok: Sverige Nationella Förbund*, Stockholm 1936.
- 222 *Nationell Tidning* 20–26/6 1936, "Nu gäller det att sjunga!". Bland de 14 andliga sångerna fanns exempelvis också de nationalistiska psalmerna *Fädernas kyrka* och *Bevara Gud vårt fosterland*.
- 223 "Brev från Karl Lindman 6/6 1936", Korrespondens, Et A:32, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 224 "Oberörd lägger man den inte ifrån sig", *Evangeliä Härold* 4 (1939), s. 74; "Lewi Pethrus...", *Evangeliä Härold* 25 (1937), s. 530; "En bok som blivit uppmärksammat", *Evangeliä Härold* 27 (1945), s. 647; "Nu ha alla värnyheterna kommit!", *Evangeliä Härold* 24 (1942), s. 501.
- 225 "Med folket för riket – De nationella", valtraktat för Sveriges nationella förbund", Korrespondens, Et A:57, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 226 „Neutralitätswidrige und deutschfeindliche schwedische Pressestimmen vom 1/11 1942 – 25/3 1943“, Politische Angelegenheiten Schwedens, RZ 211:261196, *Politische Abteilung*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin.
- 227 *Dagens Nyheter* 5/12 1942, "Rasföljelse uppror mot Gud".
- 228 *Dagsposten* 5/12 1942, "En äktkristen linje".
- 229 *Dagsposten* 11/12 1943, Förlaget Filadelfia: "Om ock tusen falla..."; jfr *Trots allt!* 17/12 1943, "I Dagsposten".
- 230 Sahlberg 2009, s. 146.
- 231 Gunnarsson 1995, s. 17.
- 232 Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget: Motsättningar, debatter och hjälpsatser*, Lund 1996, s. 115.
- 233 "Telefonavlyssning 30/11 1943", Personakt P2871, *Säkerhetspolisen (SÄPO) med föregångare*, Riksarkivet.
- 234 Håkan Bengtsson, "Fariséer mellan svensk protestantism och Tredje riket: En bakgrundsteckning till Hugo Odebergs 'Fariséism och kristendom'", *Svensk teologisk kvartalskrift* 82:3, 2006, s. 99.
- 235 „Gutachten Odebergs über andere Personen 22/6 & 1/7 1942“, Hugo Odeberg, RAV 250:2430, *Deutsches Reich – Auslandsvertretungen: Gesandtschaft Stockholm*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin; „Deutsches Konsulat Malmö 24/12 1942“, Hugo Odeberg, RAV 250:2430, *Deutsches Reich – Auslandsvertretungen: Gesandtschaft Stockholm*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin.
- 236 Oredsson 1996, s. 114–117.
- 237 *Expressen* 20/1 1945, "Har nazistprofessorn blivit pingstvän?".
- 238 Haglund 1929, s. 132.
- 239 "Brev från/till Oscar Haglund 4/8 & 17/9 1940", Korrespondens, Et A:45, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 240 Haglunds medlemskap finns dokumenterat i Hübinette 2002, s. 220; Bengtsson 2006, s. 103–104.

- 241 "Prenumerationslistor", Elof Eriksson, F 035:31595, *Eric Wärenstams samling*, Riksarkivet; jfr Hübinette 2002, s. 351. *Nationen* drevs av Elof Eriksson och har av tidigare forskning betecknats som en av Sveriges mest högljudda antisemitiska röster, se Forsell 2024; Berggren 2014.
- 242 För mer om Haglunds roll i den svenska pingströrelsen, se Nilsson 2024, s. 75–78; Struble, 2009, s. 121; jfr Marianne Gäreskog & Roland Gäreskog, *De pingstbetonade: En pingströrelse inom Svenska Missionsförbundet*, Bromma 2020, s. 54–56. Kyrkohistorikern Carl-Erik Sahlberg har sammanfattat Haglunds tänkande som ett utslag av rörelsens "radikalt apolitiska syn", troligtvis utan kännedom om Haglunds politiska engagemang och positiva bedömning av nationalsocialismen i sin teologitidskrift. Se Sahlberg 2009, s. 64–66; jfr Oscar Haglund, "En ny färd till Tyskland", *Bibliskt månadshäfte* 2 (1939), s. 60–62.
- 243 Oscar Haglund, "Hitler den störste nu levande sionisten", *Bibliskt månadshäfte* 10 (1933), s. 321–322. Ett liknande resonemang återfinns även i Oscar Haglund, "Mussolini hyllas såsom en frälsare för Palestinas judar", *Bibliskt månadshäfte* 5 (1934), s. 129–132; Oscar Haglund, "Födslövanornas land och folk", *Bibliskt månadshäfte* 11 (1938), s. 358–360.
- 244 Oscar Haglund, "Jona och judarna", *Bibliskt månadshäfte* 11 (1938), s. 358–360.
- 245 Arnold Schalin, "Judefrågan – ett världsproblem", *Bibliskt månadshäfte* 5 (1944), s. 141–143.
- 246 Hugo Odeberg, "Oscar Haglund in memoriam", *Bibliskt månadshäfte* 8 (1944), s. 226–227.
- 247 Gäreskog & Gäreskog 2006, s. 226–228.
- 248 "Brev till Bera Haglund 1/9 1944", Korrespondens, E1 A:58, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 249 För att markera kontinuiteten med Haglunds tidskrift bar *Den Kristne* undertiteln "Bibliskt månadshäfte" fram till år 1950. För mer om denna utveckling, se Gäreskog & Gäreskog 2006, s. 173–174, 219–228.
- 250 Hugo Odeberg, "Den kamp vi hava", *Den Kristne* 3 (1945), s. 113; Hugo Odeberg, "Den nya tidsåldern, som icke kommit", *Den Kristne* 2 (1958), s. 51. Lundaprofessorns teologi uppmärksammades även av pingstprofilen Tage Sjöberg som uttryckte hur hans själ och hjärta, efter att ha läst Odeberg, blivit "så fyllt av tacksamhet, att jag måste gå ned på mina knän för att få en utlösning för mina känslor i bön och tacksägelse". Vid Odebergs bortgång infördes en dödsruna i *Dagen*, där "den gudabenådade läraren i Bibeln" prisades som "en av världens främsta experter på judendom". Nekrologen omnämnde dock inte Odebergs ökända arbete för Hitlerregimens sak i Sverige eller hans ledarposition vid Institutet för forskning om och eliminering av judiskt inflytande i tyskt kyrkoliv. Inte heller nämndes Odebergs argumentation för att Jesus inte var jude. Se Tage Sjöberg, "Tillbaka till Bibeln", *Den Kristne* 1 (1945), s. 32; *Dagen* 29/12 1973, "Hugo Odeberg död"; jfr Susannah Heschel, *The Aryan Jesus: Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany*, Princeton 2008, s. 64, 137–148.
- 251 "Ett svårlöst problem", *Den Kristne* 2 (1945), s. 145.
- 252 "Ohyggliga fakta", *Den Kristne* 4 (1946), s. 101. Pethrus redaktion uppskattade emellertid att de dödsdömda under Nürnberggrättegångarna deltagit i daglig andakt och frågade retoriskt hur det skulle varit "om dessa män haft daglig andakt under sin makts dagar". "Hur skulle det ha varit?", *Den Kristne* 11 (1946), s. 332.
- 253 "Predikan av pastor Pethrus 18/11 1945", Manus, F3 B:6, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 254 "Predikan av pastor Pethrus 3/6 1951", Manus, F3 B:2, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 255 "Brev från Dina Weintraub 1/9 1952", Korrespondens, E1 A:84, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 256 "Brev till Dina Weintraub 18/9 1952", Korrespondens, E1 A:84, *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 257 "Palestina och judarna", *Evangelisk tidskrift* 5 (1935), s. 194–196.

- 258 *Vägen framåt* 21/10 1945, "Kristligt folkparti även i Sverige? Lewi Pethrus vill göra anhängarna politiskt medvetna".
- 259 "Brev från/till Joh. Stålhammar 22–25/10 1945", Korrespondens, E1 A:64, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 260 Halldorf 2017, s. 136–138.
- 261 *Aftonbladet* 28/1 1948, "Sven Lidman avgår ur Filadelfia"; jfr Sven Lidman, *Resan till domen*, Stockholm 1949.
- 262 Adrian Holmberg, *Utstött: Minnen från Söders slum och Pethrus estrader*, Stockholm 1966, s. 115.
- 263 Holmberg 1966, s. 116.
- 264 C. G. Hjelm, *Sådant är livet: Del 3*, Örebro 1967, s. 63.
- 265 "Sammanträde med Filadelfiaförsamlingen i Stockholms äldste och diakoner 16/1 1940", Protokoll, A 2:3, *Filadelfiakyrkan i Stockholm*, Riksarkivet.
- 266 Harry Svanerud till äldste- och diakonkåren, 30/1 1941, Volym A 2.4, Filadelfiaförsamlingen i Stockholms arkiv, Riksarkivet. "Harry Svanerud till äldste- och diakonkåren 30/1 1941", Protokoll, A 2:4, *Filadelfiakyrkan i Stockholm*, Riksarkivet.
- 267 *Svenska Morgonbladet* 6/4 1948, "Sven Lidman stod fast, definitivt utesluten".
- 268 *Svenska Morgonbladet* 6/4 1948, "Pingstväckelsens prövningstimma".
- 269 Nils-Eije Ståvare, *Georg Gustafsson: Församlingsledare, predikant och förebedjare inom den svenska Pingströrelsen*, Stockholm 2011, s. 258.
- 270 *Dagen* 24/2 1949, "Schismen' inom Filadelfiakåren".
- 271 *Den svenske* 4/3 1949, "När skall 'Du gamla, du fria' bannlysas?".
- 272 *Dagen* 1/3 1949, "Stenkastning från glashus".
- 273 Holmberg 1966, s. 118.
- 274 *Dagen* 26/2 1949, "Karl-Erik Svedlund"; Holmberg 1966, s. 137, 139, 142–143.
- 275 Karl-Erik Svedlund, "Den unisona sången", *Den Kristne* 5 (1947), s. 176–177.
- 276 "Städe på Sion jag tänker 4/12 1971", R-VB: 006469, *SVT:s arkiv*, Sveriges Television.
- 277 Karl-Erik Svedlund, "Aftonrodnad eller morgonrodnad?", *Evangelii Hårld* 4 (1962), s. 9; jfr *Dagen* 8/10 1964, Karl-Erik Svedlund: "Brandes, Strindberg och Wagner – var de profeter?". För Wagners antisemitism, se Paul Lawrence Rose, *Wagner: Race and Revolution*, London & Boston 1992 & Marc A. Weiner, *Richard Wagner and the Anti-Semitic Imagination*, Lincoln (Nebr.) & London 1995.
- 278 Svedlund, "Aftonrodnad eller morgonrodnad?", *Evangelii Hårld* 4 (1962), s. 9.
- 279 Holmberg 1966, s. 152. Ett decennium senare, kort efter Pethrus död, publicerade Holmberg en bok där han helt utelämnade sin tidigare kritik mot pingstledningen. I boken hyllade han Pethrus livsverk och lyfte dennes arbetarbakgrund och engagemang för "social rättvisa". Tonändringen pekar mot en strategisk framställning av pingstledaren i linje med Holmbergs vänsterkristna författarskap. Som socialdemokrat och aktiv i Broderskapsrörelsen betonades pingst som de marginaliserades rörelse, vilket harmonierade med Holmbergs vision om kyrkans roll i kampen för ett jämlikt samhälle. Se Adrian Holmberg, *Lewi Pethrus: Rätt man på rätt plats i rätt tid*, Bromma 1976.
- 280 Illustrativ är mästernsångaren Einar Ekbergs inspelning från 1946 av *Jag är främling, jag är en pilgrim*, en klassisk hemlandssång som i denna version ackompanjeras av Filadelfiakyrkans nationalsocialistiske musikkdirektör Karl-Erik Svedlund.
- 281 "Veckans aktuella bild", *Evangelii Hårld* 18 (1950), s. 426; "Fikonträdet knoppas", *Evangelii Hårld* 46 (1950), s. 1070.
- 282 Lewi Pethrus, *I Jesu land: En resa i Israel och Transjordanien*, Stockholm 1950, s. 241, 281.
- 283 "Predikan av pastor Pethrus 18/11 1945", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 284 Pethrus, 1950, s. 311.
- 285 *Dagen* 6/7 1951.

- 286 "Predikan av pastor Pethrus 3/6 1951", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet. Denna uttolkning byggde på Luk 19:41-44, där Jesus gråter över Jerusalem för dess kommande lidanden, vilket enligt Pethrus inbegrep Tysklands gaskamrar, "den fruktansvärda dom som skulle gå över detta folk".
- 287 Pethrus 1950, s. 259.
- 288 För en ingående analys av Elof Erikssons kristna nationalsocialism och antisemitism genom tidskriften *Nationen*, se Forsell, 2024, s. 136-182.
- 289 "Brev från Elof Eriksson till Y.W. Jalander", Elof Eriksson, F 035:31593, *Eric Wärenstams samling*, Riksarkivet. Yrjö Wilhelm Jalander (1874-1955) var en farmaceutisk entreprenör som finansierade den nationalsocialistiska rörelsen i Finland. Han hade ett nära samarbete med Elof Eriksson då han skrev för *Nationen* och distribuerade den i Finland. Jalanders antisemitiska problemföreställning om den judiska världskonspirationen hade massutvandring från Europa som lösning, se Oula Silvennoinen, "For Freedom and Justice? The Vasara Circle as a Conduit of Conspiracist Antisemitism in Inter-War Finland", *Nordisk judaistik* 35:1, 2024, s. 61-61; Jari Hanski, *Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918-1944*, Helsingfors 2006, s. 229-230, 259-260.
- 290 Pingstvännen och fascismforskaren Eric Wärenstam sammanfattade år 1970 att "antisemitismens mest trågna apostel i Sverige från 1920-talet och ända fram till 1960-talet bär namnet Elof Eriksson. Han kan betraktas som en av fascismens och nazismens urfäder här i landet", se Wärenstam, 1970, s. 27.
- 291 Berggren, 2014, s. 116.
- 292 Heléne Lööv, *Hakkorset och Wasakärven: En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950*, Göteborg 1990, s. 216.
- 293 Eriksson, "Judeinvasionen: En allvarlig fara", *Nationen* 10 (1938), s. 3.
- 294 Elof Eriksson, "'Pingstvännerna' på fram-marsch, ha lysande ekonomi", *Nationen* 9 (1928), s. 3; Elof Eriksson, "Dagens Nyheter som pingströrelsens härold", *Nationen* 10 (1926), s. 2.
- 295 Handskriven hälsning och författarsignering från 6/2 1950 för Elof Eriksson, *Bonderörelsen: En historisk återblick*, Stockholm 1946. Bokens två volymer återfinns i Pethrus bevarade bibliotek på Nya Slottet Bjärka-Säby.
- 296 *Svenska Dagbladet* 1/2 1950, "Vad försiggår i Filadelfia?".
- 297 Se exempelvis *Dagsposten* 30/1 1950, "Lewi Pethrus introducerar Freeman: Ej trolleri och trick utan religion!"; *Dagsposten* 3/2 1950, "Andras mening och vår: Sensationsmakeriet kring 'helbrägdagörens'; *Dagsposten* 18/2 1950, "Andras mening och vår: Lewi Pethrus och Bertil Ohlin"; *Dagsposten* 20/2 1950, "Åtalet mot Törnberg återkallades av RÅ"; *Dagsposten* 28/2 1950, "Den farlige Pethrus".
- 298 "Brev från Elof Eriksson 8/4 1950", Korrespondens, E1 A:76, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 299 *Dagen* 10/6 1950, Lewi Pethrus: "Ett kusligt perspektiv".
- 300 Lewi Pethrus, *En säningsman gick ut*, Stockholm 1956, s. 84.
- 301 Lars M Andersson, "Until the Domination of the Jews Is Crushed, Sweden Is Not the Land of the Swedes!": Hammaren as an Example of Swedish Conspiracist Antisemitism, 1943-1945", *Nordisk judaistik* 35:1, 2024, s. 92; jfr *Den svenske nationalsocialisten* 21/5 1933, "Rashat och antisemitism".
- 302 Slagfinn, "Den Bonnierska folkförgiftningen", *Hammaren* 5 (1943), s. 1.
- 303 Lööv, 1990, s. 228.
- 304 "Bonnie till angrepp mot Hammaren", *Hammaren* 1 (1943), s. 1, 3. Även Pethrus konsulterade kartläggningar över svenska judar med ekonomisk och kulturell makt, med särskild tonvikt på familjen Bonnier. I Pethrus bevarade bibliotek på Nya Slottet Bjärka-Säby återfinns bland annat Paul Meijer-Granqvist, *Det svenska Israel: Från Aaron Isaac till Marcus Ehrenpreis*, Stockholm 1933; Gustaf Ericsson, *Moses Smith: Lumpbandlaren från ghettot som blev Nordens nye guldkonung / av Martin Brandt*, Stockholm 1937.

- 305 *Dagen* 10/6 1950, Pethrus: "Ett kusligt perspektiv".
- 306 Ericsson, 1937, s. 185.
- 307 Ericsson, 1937, s. 185.
- 308 Pethrus, 1953, s. 39–40. Boken återfinns i Pethrus bevarade bibliotek på Nya Slottet Bjärka-Säby. Författare till boken var skandalskrivaren Gustaf Ericsson, vars antisemitiska skrivelser finansierades av industrimannen Torsten Kreuger; Gunnar Pettersson, *Mannen som kom tillbaka från de döda*, Stockholm 2000, s. 206–207. Pethrus samarbetade i arbetet med memoärerna med CE Fritzes förläggare Stig Bergh (1904–1987), som var medlem i Riksföreningen Sverige-Tyskland och prenumerant på Elof Erikssons antisemitiska tidskrift *Nationen*. Bergh talade även vid en pingstkonferens i Norrköping, där han enligt *Dagen* "gick hårt åt den smutslitteratur som oansvariga bokförlag sprider ut i vårt land och som hotar att dränka vårt folk i vidrigheter", se *Dagen* 20/8 1958, «Månadslång väckelseserie på skolgård i Norrköping»; jfr Hübinette, 2002; «Prenumerationslistor», *Eric Wärenstams samling*, Riksarkivet.
- 309 "Brev från Arvid Ulrich 10/1 1952", Korrespondens, E1 A:84, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 310 G. Mart, *Världsfaran*, Stockholm 1940. Författaren Martin Bonde gick med i Svenska nationalsocialistiska partiet 1933 och hade ett samarbete med den nationalsocialistiske författaren Gustaf Ericsson, som Pethrus hänvisat till i memoärerna. Enligt Allmänna säkerhetstjänsten stod Bonde under kriget i kontakt med Tyska legationen i Oslo och i slutet av 1940-talet misstänktes han för passförfälskning då han sökte bistå tyska krigsbrottslingar att ta sig till Sydamerika, se "Bonde, Gunnar Martin", Personakt P6054 *Säkerhetspolisen (SÄPO) med föregångare*, Riksarkivet; jfr Gunnar Pettersson, *Mannen som kom tillbaka från de döda: En bok om skandalförfattaren Gustaf Ericsson*, Stockholm 2000, s. 228.
- 311 Filadelfiaförsamlingens tidigare diakon Oscar Haglund som beskrev *Världsfaran* som "ovanligt instruktiv och klarläggande" och författaren Martin Bonde bedrades på sin femtioårsdag i *tidningen Dagen*, se Oscar Haglund, *Krigets problem i bibeln och historiens ljus*, Malmö 1941, s. 198; *Dagen* 30/5 1951, "Familjenytt".
- 312 Se exempelvis "C. E. Carlberg 15/2 1958", Korrespondens, E1 A:106, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet; "K.B. Werner 30/3 1958", Korrespondens, E1 A:108, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet; "Emanuel Fornander 5/12 1963", Korrespondens, E1 A:115, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet; "Emanuel Fornander 3/4 1966", Korrespondens, E1 A:119, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet. Emanuel Fornander hade varit organiserad i Nationalsocialistiska Arbeta-repartiet, Svensk Socialistisk Samling, St. Michaelsorden samt Lewi Pethrus KSA-förening och KDS-distrikt, se Hübinette, 2002, s. 35, 96; Magnus Lundberg, "St. Michaelsorden", in press; *Dagen* 14/3 1963, Emanuel Fornander: "En andlig revolution".
- 313 Lööw, 2004, s. 347–355; jfr Henrik Bachner, *Återkomsten: Antisemitism i Sverige efter 1945*, Stockholm 2004, s. 111–112, 122–123, 148–150.
- 314 "Bonnie till angrepp mot Hammaren", *Hammaren* 1 (1943), s. 1, 3.
- 315 Pethrus 1956, s. 88.
- 316 Pethrus 1956, s. 88–89.
- 317 "Upprop för bildandet av en Riksförening Sverige-Tyskland", *Sverige-Tyskland: organ för riksföreningen med samma namn* April (1938), s. 1–4; Stävare 2011, s. 297–299. Se också *Arbetarbladet* 12/12, 1952. Reuter Dahl hade nära kontakt med pingströrelsen, inte minst genom sin turné bland svenska pingstkyrkor under kampanjen mot smutslitteraturen, se *Dagen* 11/1 1950, "Kristet protestmöte i Nora mot läseboken"; *Dagen* 13/3 1950, "Protestmöte i Ramsberg"; *Dagen* 30/5 1950, 4: "Protestmöte mot smutslitteraturen...".
- 318 *Dagen* 21/12 1950, "Kloak-litteratur".
- 319 *Dagen* 29/10 1951, "I litteraturfejden".
- 320 Ebbe Reuter Dahl, *Vem har rätt i litteraturfejden Moberg - Reuter Dahl? En väddjan till svenska folket som tarvar svar!*, Uppsala 1951, s. 134–135.

- 321 Reuter Dahl 1951, s. 59, 132–133. Inom den svenska litteraturkanon Reuter Dahl värnade har giftspindelns vidsträckta och osynliga nät återkommande använts som analogi för den internationella judens konspiration, se Blomqvist 2013, s. 124–126.
- 322 Reuter Dahl 1951, s. 135.
- 323 Per Gedin, *Litteraturens örtagårdsmästare: Karl Otto Bonnier och hans tid*, Stockholm 2003, s. 424; Lars M Andersson, *En jude är en jude är en jude... : Representationer av 'juden' i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund 2012, s. 350–370.
- 324 Andersson 2012, s. 99. I den svenska nyöversättningen av *Mein Kampf* som Pethrus läst hade Hitler ingående beskrivit judisk domans över press- och bokförlag som orsaken till "nio tiondelar av all litterär smuts", se Hitler 1941, s. 61.
- 325 *Fria ord* 14/5 1955.
- 326 Stävare 2011, s. 298.
- 327 *Dagen* 17/4 1950, "Kristendomen – Vår politik". Se även Stävare 2011, s. 298–299; Halldorf 2020, s. 228–229.
- 328 *Aftonbladet* 6/2 1950, "Lewi Pethrus ledare för svensk Ku Klux Klan?". Artikeln pekade på idémässiga överlappningar mellan Ku Klux Klan och Pethrus moralpolitik men inte på hur kopplingarna såg ut i USA. *Aftonbladet* nämnde inte att Klanen finansierade och ställde upp med ordningsvakter till väckelsemöten anordnade av pingstsamfundet Church of God. Inte heller nämndes det samarbete pingstledaren Aimee Semple McPherson (1890–1944) beskrivit som "the most hearty cooperation". Hösten 1932 rapporterade McPhersons tidskrift att över två tusen klanmedlemmar vid ett tillfälle besökt hennes pingstförsamling Angelus Temple i Kalifornien, för att lyssna till den biträdande pastor som gick under namnet Cowboyevangelisten: "garbed in their organization's uniforms, [the Klan] occupied a large front section in the Temple as guests of the cowboy evangelist, who is a Klansman", se "Good Revival at Pratt City, Ala", *The Church of God Evangel* 27 (1925), s. 2; "God Working in Michigan", *The Church of God Evangel* 1 (1930), s. 1; "Great Awakening in Kellogg Services, Crowds Testify", *Foursquare Crusader* 41 (1932), s. 1; Matthew Sutton, *Aimee Semple McPherson and the Resurrection of Christian America*, Cambridge 2009, s. 133; för ytterligare detaljer, se Lundström & Poletti Lundström 2025.
- 329 Lundgren 1973, s. 53.
- 330 När Danell bodde och arbetade i Estland lät han införa en hälsning i förbundstidningen och när han var tillbaka i Sverige 1941 medverkade han som talare vid ett offentligt arrangemang, se "Född", *Nationell tidning* 6 (1937), s. 2; *Dagsposten* 19/3 1942, "Nationella Förbundet i Stockholm"; jfr Johansson, 1985, s. 62.
- 331 Nils-Eije Stävare, "De gemensamma företagen", i Ulrik Josefsson & Magnus Wahlström (red.), *Pingstbevarelsens ekklesiologi i förändring: Studier av Pingst som församling, rörelse och samfund*, Stockholm 2023, s. 69.
- 332 *Dagen* 14/9 1955, "Bonnierska bekymmer".
- 333 *Dagen* 26/9 1957, "Moralkodex resultat av smutslitteratur".
- 334 "Upp till kamp för kristna värden", *Evangelii Härold* 15 (1957), s. 25.
- 335 "Med horn och trumpet", *Evangelii Härold* 15 (1957), s. 11. För mer om den roll psalmen *Fädernas kyrka* haft i svensk radikalnationalism, se Poletti Lundström 2022, s. 71–105.
- 336 "Stamgymner", *Gymn* 1 (1929), s. 31. I tidskriftens redaktion satt även professor Hugo Odeberg.
- 337 Wärenstam 1970, s. 140–145. Lewi Pethrus hade själv också mottagit och sparat propagandamaterial från den nationalsocialistiska tyska staten. Detta återfinns i hans bevarade bibliotek på Nya Slottet Bjärka-Säby.
- 338 *Svenska Dagbladet* 3/6 1957, "Demonstrations-tåg för kristet land".
- 339 Halldorf 2010, s. 356–357.
- 340 Jan-Åke Alvarsson, "Scandinavian Pentecostalism", i Kay William & Anne Dyer (red.), *European Pentecostalism*, Leiden 2011, s. 31.

- 341 Lewi Pethrus, *Valen och moralen*, Stockholm 1958, s. 8.
- 342 Pethrus 1958, s. 28.
- 343 *Dagsposten* 15/2 1950, Richard Hejll, "Emanuel Swedenborg och det ondas problem"; jfr Forsell 2024, s. 221–222; Conny Mithander, "Kärlek till en stor idé: Richard Hejlls väg till nazismen", i Johan Kärnfelt (red.), *I skuggan av samtiden: En vänbok till Sven-Eric Liedman och Amanda Peralta*, Göteborg 2006. Hejll hade även kontakt med Hugo Odeberg, som anmälde sin bok *Tillbaka till bibeln* (Stockholm 1944) för recension i Hejlls öppett antisemitiska tidskrift, se Richard Hejll, "Insänd litteratur", *Den Enskilde: Tidskrift för andlig upplysning och filosofisk kritik* 2 (1945), s. 64.
- 344 *Den svenske nationalsocialisten* 11/8, 21/8, 1/9, 11/9 1933, "Varför jag blivit nationalsocialist: En bekännelse av Richard Hejll".
- 345 Richard Hejll, "Det stora bedrägeriet", *Den Enskilde: Tidskrift för de ensamma* 1 (1961), s. 5. På Nya Slottet Bjärka-Säby återfinns Pethrus exemplar av Richard Hejll, *Sann och falsk religiositet: En kritisk studie öfver det moderna fritänkeriet*, Stockholm 1916.
- 346 "Brev från Richard Hejll 12/2 1960", Korrespondens, E1 A:III, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet. I brevet teologiska utläggning hänvisade Hejll till Johannes 8:44 och i den efterföljande tidskriftsartikeln utvecklades resonemang med kulmen i det antisemitiska varningsordet "Får Juden herraväldet i världen, då är det slut med allt vad Samvete och Moral vill säga", se Richard Hejll, "Judendom och kristendom", *Den Enskilde: Tidskrift för de ensamma* 1 (1960), s. 7.
- 347 Tom Lodge, *Sharpeville: An Apartheid Massacre and Its Consequences*, Oxford 2017, s. 105–106; se även Nancy Clark & William Worger, *Voices of Sharpeville: The Long History of Racial Injustice*, London 2023.
- 348 *Dagen* 23/3 1960, "Ny orosvåg i Sydafrika". Pethrus förstående hållning till apartheid låg i linje med den sydafrikanska pingströrelsen, som antingen förhöll sig apolitiskt eller teologiskt understödde den rasistiska segregationen, se Kgate & Hobe 2024; Anderson 1993.
- Några veckor efter massakern i Sharpeville skrev Pethrus en *Dagen*-ledare som argumenterade mot bojkott av sydafrikanska varor, se *Dagen* 6/4 1960, "Bojkotten mot Sydafrika".
- 349 *Dagen* 20/5 1949, "Rashat".
- 350 *Dagen* 27/6 1950, "Västerlandets framtid".
- 351 *Dagen* 23/3 1960, "Ny orosvåg i Sydafrika".
- 352 Exempelvis berättade Pethrus i en TV-debatt 1961 om en man i den brittiska kolonin Tanganyika som cyklat på höger sida och vid tillrättavising av "en av våra missionärer" deklarerat trafiköverträdelsen som en antikolonial motståndshandling. För Pethrus var underkastelse berättelsens poäng: "Vi måste ha normer. Hela världssalltet är ju inrättat efter stränga lagar, varför skulle vi inte följa?" "Utan streck 27/9 1962", Sveriges Television, ZA_R94-0302-0304, *Svensk mediedatabas*, Kungliga biblioteket.
- 353 *Dagen* 4/6 1960, "De vitas insats för Afrikas frihet".
- 354 Thörn 2014, s. 150–155; Alvarsson 2019, s. 307–309, 352, 367, 374.
- 355 MacRobert 1988, s. 60–62; Anderson 2005, s. 52–55; Green 2019, s. 403–405.
- 356 "Från Atlanten till Stilla Havet", *Evangelii Härold* 11 (1937), s. 233–234.
- 357 "Från Atlanten till Stilla Havet", *Evangelii Härold* 11 (1937), s. 233–234; jfr Josefssohn, 2023.
- 358 *Dagen* 9/7 1964, "Expressen och Alliansmissionen".
- 359 "Brev till Zander Åberg 22/5 1942", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 360 *Dagen* 9/7 1964, "Expressen och Alliansmissionen".
- 361 "South African Digest 27/5 1966", Tidskrifter och veckotidningar, L 3:2, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 362 *Dagen* 30/9 1964, "Expressen och antisemitismen".
- 363 För mer om upprinnelsen, se Halldorf 2020; Carlsson 2013; Johansson 1985.
- 364 Willis Säwe, "Pingstväckelsen är inte politiserad!", *Evangelii Härold* 38 (1964), s. 2.

- 365 Styrelsen bestod av Birger Ekstedt, Lars Uhrdin, Åke Boberg, Harald Ljungström, Torsten Strömner, Lennart Aae, Sune Lyxell och Lewi Pethrus. Utöver Pethrus var tre direkt kopplade till den radikalnationalistiska miljön på olika sätt. Ljungström var veteran från Sveriges Nationella Förbund och hade dessutom varit medlem i såväl Riksföreningen Sverige-Tyskland som Svensk opposition. Strömner och Aae var båda aktiva i St. Michaelsorden. Aae flyttade senare till Tyskland och blev en framträdande profil inom Nationaldemokratische Partei Deutschlands medan Sune Lyxell 1969 startade den radikalnationalistiska organisationen Operation Sverige. Se Hübinette 2002, s. 249, 392; "Sammanträde i KDS:s interimstyrelse 23/3 1964", Protokoll, A 2:1, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; "KDS styrelsesammanträde 24/3 1964", Protokoll, A 2:1, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; Verfassungsbeschwerde, 1 BvR 23/94, "Beschluss des Ersten Senats vom 13. April 1994", Bundesverfassungsgericht, Karlsruhe.
- 366 *Trots allt!* 11/2 1944, "Vem äger Dagsposten?"; Carlsson 1942, s. 137; Hübinette 2002, s. 519; Wärenstam 1970, s. 138. Den kortlivade tidskriften *Ungdomsfronten* tog öppet ställning för Tyskland under andra världskriget och bland de nationalsocialistiska texterna återfinns en hyllningsbiografi över Adolf Hitler, se Per Engdahl, "Adolf Hitler", *Ungdomsfronten* 1 (1943), s. 6.
- 367 "PM angående Kristen Demokratisk Samling i Stockholm (Harald Ljungström)", Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet.
- 368 Pethrus 1936; Harald Ljungström, "Svenska nationalen", i Karl Lindman, Sven Dimander & Gardar Sahlberg (red.), *Sångbok: Sverige nationella förbund*, Stockholm 1936. Till media meddelade Pethrus att Ljungström "inte gjort någon hemlighet av att han i sin ungdom tillhörde en radikal nationell organisation", se *Dagen* 21/8 1964, "Angreppen mot rådmän Ljungström"; jfr "Rikskommitténs sammanträde 22/8 1964", Protokoll, A 2:1, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet.
- 369 Harald Ljungström, "Ungdomen och Sveriges framtid", *Ungdomsfronten* 4 (1939), s. 7. Parollen var vid denna tid väletablerad inom den svenska radikalnationalismen. Hösten 1938 hade dåvarande Nationalsocialistiska arbetarepartiet, som ville distansera sig från den våldsamma antisemitismen i Hitlertyskland, beslutat att byta namn till Svensk Socialistisk Samling och i agitationen ersätta slagordet *Sieg Heil* med Sverige åt svenskarna! Se Wärenstam 1970, s. 100; Lundström 2025.
- 370 Utkastet diskuterades vid "KDS styrelsesammanträde 24/3 1964", *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet.
- 371 "Valsedlar för Kristen Demokratisk Samling vid Andrakammarvalet 1964", Primäruppgifter rörande kandidatnomineringen, H1 B:1, *Statistiska Centralbyrån*, Riksarkivet.
- 372 Nilsson 2017, s. 238–242; Lundberg, in press.
- 373 "Kommittén för Stockholmsavdelningen av Kristen Demokratisk Samling 25/7 1964", Protokoll från distriktsstyrelsen, A 2:1, *Kristdemokraterna i Stockholms län*, Riksarkivet.
- 374 "Brev från/till Ulf Hamacher 6/7 & 18/7 1964", Birger Ekstedts korrespondens, E2 A:1, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet.
- 375 KDS-nyheterna drevs av partimedlemmar i den fristående föreningen *KDS' intressenter*, bland andra de i den radikalnationalistiska miljön organiserade Werner Öhrn, Lennart Aae och Emanuel Fornander. Tidningen blev kortlivad och redaktör Öhrn utslöts senare tillsammans med Aae i samband med KDS internutredning om "vissa politiska förhållanden". Fornander blev emellertid inte utsluten trots att utredningen noterade samröret med St. Michaelsorden och hans särskilda intresse för "nationellt arbete". Se "Transumt av protokoll vid bildandet av ideella föreningen KDS' intressenter, 2/8 1964", Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; "Intervju av P. Ekblad med C.J.E. Fornander, 19/11 1964", Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; "Bildandet av ideella föreningen KDS intressenter 4/8 1964", Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; "Sammanträde för utredning om vissa politiska förhållanden inom KDS,

- 19/2 1965”, Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; jfr *Aftonbladet* 13/3 1965, ”Utremsning i KDS långt ifrån effektiv: Många av de mest komprometterade kvar”.
- 376 ”Sammanträde för utredning om vissa politiska förhållanden inom KDS, 19/2 1965”, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; Lundberg, in press; Nilsson 2017, s. 238; Allan Sandström, *KDS: Partiet bakom frombetsvalen*, Stockholm 1979, s. 96.
- 377 ”Sammanträde i KDS:s interimsstyrelse 23/3 1964”, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; jfr Johansson 1985, s. 115–116.
- 378 *Dagen* 9/7 1964, ”Vecko-Journalen vilsleder”.
- 379 *Expressen* 24/8 1964, ”Nazi-liga inom KDS”.
- 380 *Dagens Nyheter* 22/8 1964, ”Ett stöd för Ljungström”.
- 381 *Dagen* 25/8 1964, ”Folkpartiets tidsinställda smutsbomber”.
- 382 *Dagen* 30/9 1964, ”Expressen och antisemitismen”.
- 383 Illustrativt är en karikatyrbild av Pethrus i långrock gömmande en hakkorsbeklädd militär, se *Arbetartidningen* 8/10 1964, ”Den gode herden”.
- 384 Elisabeth Åsbrink, ”When Race Was Removed from Racism: Per Engdahl, the Networks that Saved Fascism and the Making of the Concept of Ethnopluralism”, *Journal of the History of Ideas* 82:1, 2021, s. 136–138.
- 385 *Trots allt!* 14/1 1941, ”Regeringspartierna bör hålla rent”; *Vägen framåt* 21/10 1945, ”Kristligt folkparti även i Sverige? Lewi Pethrus vill göra anhängarna politiskt medvetna”.
- 386 *Dagen* 16/9 1960, ”Vild kalabalik under möte igår i Medborgarhuset”.
- 387 ”Fokus: Aktuellt magasin 4/10 1963”, V00:001, *SVT:s arkiv*, Sveriges Television.
- 388 ”Fokus: Aktuellt magasin 2/10 1964”, V16:123, *SVT:s arkiv*, Sveriges Television.
- 389 På Nya Slottet Bjärka-Säby återfinns exempelvis de Berlintryckta traktaten *Europas korståg mot bolsjevismen*, Berlin 1942; *Om axelmakterna förlora...!*, Berlin 1942; *Vem fällde den första bomben?*, Berlin 1943.
- 390 ”Fokus: Aktuellt magasin 2/10 1964”, *SVT:s arkiv*, Sveriges Television.
- 391 ”Avskrift från Rikskommittén för Kristen Demokratisk Samling, 25/9 1964”, Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet.
- 392 ”Medlemsutskick från Bertil Carlsson 29/9 1964”, Protokoll från distriktsstyrelsen, A 2:1, *Kristdemokraterna i Stockholms län*, Riksarkivet.
- 393 ”Fokus: Aktuellt magasin 2/10 1964”, *SVT:s arkiv*, Sveriges Television.
- 394 ”Protokoll fört vid KDS arbetsutskottssammanträde den 25 september 1964”, Verkställande utskottets protokoll 1964–1971, A 3:1, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet. Harald Ljungström skulle senare i en intern skrivelse påpeka att Lennart Aae lämnade uppdraget som pressombudsman redan i maj 1964, då hans antisemitiska engagemang uppdagades för partiledningen, men utslöts inte förrän de radikalnationalistiska kopplingarna hamnade på löpsedlarna i augusti samma år. Själv hade Aae gått i offentlig svaromål, för KDS räkning, gällande medias ”stötande jämförelse med Hitler och nazismen”. I samtal med utredningskommitténs ordförande berättade Aae senare att han haft ”en överenskomst” med Lewi Pethrus om att ”före valet lämna partiet, för att sedan återinträda”, se ”Anteckning av Erik Larsson från telefonsamtal, 12/11 1964”, Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; ”Till KDS rikskommittés arbetsutskott: Inläga från Harald Ljungström”, Handlingar, F 2:5, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet; *Aftonbladet* 23/5 1964, ”KDS svarar på ’Demokrats’ anfall”; jfr *Aftonbladet* 28/5 1964, ”Klarläggande om KDS”.
- 395 ”KDS:s riksstyrelses- och representantskapsammanträde 6/10 1964”, Protokoll, A 2:1, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet.
- 396 ”Sammanträde för utredning om vissa politiska förhållanden inom KDS, 19/2 1965”, *Kristdemokraternas arkiv*, Riksarkivet. I sin självbiografi mindes emellertid KDS-medlemmen och sedermera partiledaren Alf Svensson hur ”enstaka skumma typer, som varit nazistanstrukna, försökte att influera”

- men att det turligt nog fanns "vakna och mycket uppmärksamma personer i partiets ledning", däribland partisekreteraren som drivit linjen att "alla som på något sätt visat nazistsympatier skulle ut ur partiet", se Alf Svensson, *Här kommer Alf Svensson*, Stockholm 2001, s. 33–34.
- 397 *Aftonbladet* 21/9 1964, "Så sa Lewi Pethrus: Tack gode Gud för alla röster!". Journalisten Allan Sandström menar i sin bok om KDS att Pethrus deltog i Ljungströms valvaka som "hedersgäst" men medierapporterna från tiden motsäger detta påstående, se Sandström 1979, s. 88.
- 398 "Val-extra", *Nordisk kamp* 4 (1964), s. 9. Se även Göran Assar Oredsson, "KDS: Så sprack den grund som borde varit fast", *Nordisk kamp* 4 (1964), s. 2.
- 399 Se exempelvis "Styrelsen för Stockholmsavdelningen av Kristen Demokratisk Samling 7/10 1965", Protokoll från distriktsstyrelsen, A 2:1, *Kristdemokraterna i Stockholms län*, Riksarkivet.
- 400 Lewi Pethrus, *Ny mark*, Bromma 1966, s. 118.
- 401 Pethrus 1966, s. 76.
- 402 Pethrus 1966, s. 77.
- 403 *Expressen* 27/9 1964, Karl Gustav Michanek, "Därför kommer nazisterna".
- 404 *Dagen* 30/9 1964, "Expressen och antisemitismen".
- 405 *Dagen* 30/9 1964, "Expressen och antisemitismen". Detta resonemang återspeglade Sveriges Nationella Förbundns notering 1936 att det varken "är något slags uppkonstruerad antisemitism eller en under realitetens mask dold konkurrensavund, som driver den nationella rörelsen att taga ställning mot dynastien Bonnier, utan herrarna Bonniers egna missgärningar emot svenskt kulturliv och sund svensk folkanda", se *Nationell Tidning* 18/7 1936, "Bonnier utmärker sig igen". För ytterligare uttalanden i samma anda, se *Nationell Tidning* 8/6 1935, "Utrota giftblandarna!"; *Nationell Tidning* 23/5 1936, "Judiskt geschäft som överstiger vettets gränser: Kolorerad ruslighet från Bonniers".
- 406 *Dagen* 30/9 1964, "Expressen och antisemitismen".
- 407 Pethrus hade redan tio år tidigare varnat Bonnierkoncernen för risken att framkalla antisemitism: "De bonnierska företagens nerbusnings-diktatur skulle med orätt kunna bli utgångspunkt för förföljelser mot de hederliga och högt förtjänta israeliter, som alltid varit aktade medborgare i detta land. Liknande saker har hänt i andra länder. Man bör därför inte leka med elden." Se *Dagen* 2/6 1954, "Bonnierföretagen".
- 408 Pethrus 1966, s. 78.
- 409 I det nationalsocialistiska Tyskland var löss en återkommande analogi för judar. Våren 1943 deklarerade en av Förintelsens främsta arkitekter, SS-chefen Heinrich Himmler, att "antisemitism är exakt samma sak om avlusning. Att göra sig av med löss är inte en ideologisk fråga. Det är en fråga om renlighet". Himmler (1943), citerad i Hugh Raffles, "Jews, Lice, and History", *Public Culture* 19:3, 2007, s. 521.
- 410 Lööw 2004, s. 317–318, 351, 362.
- 411 Pethrus 1966, s. 92.
- 412 Lööw 2004, s. 347–348; Berggren 2014, s. 94, 112–113, 131–139. Ett samtida exempel är förordet till Nordiska motståndsrörelsens nyöversättning av *Min kamp* från 2020, där rörelsens ledare på liknande manér deklarerade att "deras inflytande inom bland annat media, finansvärlden och underhållningsindustrin nu är i det närmaste fulltalig. [...] Bakom kulisserna är det samma utvalda elit som är ansvarig för hotet mot hela mänsklighetens folk." Förord av Simon Lindberg i Adolf Hitler, *Min kamp*, Grängesberg 2020, s. II.
- 413 Liknande antijudiska resonemang om Bonnier har förekommit också i andra svenska politiska miljöer under efterkrigstiden, se Bachner 1999, s. 232–303.
- 414 *Dagen* 18/2 1971, "Sven Stolpe och nazismen".
- 415 "Brev från Per Jämtning 20/2 1971", Korrespondens, E1 A:121, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.

- 416 "Brev till Sven Stolpe 126/12 1972", Korrespondens, E1 A:122, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 417 *Dagen* 11/8 1970, "Ett starkt samhälle". Se även Carlsson 2013, s. 229–231.
- 418 Lööw 2004, s. 431.
- 419 Under rubriken "Rätt till liv" kritiserade Nordiska rikspartiets ledarfigur förslaget om "lagligt fria aborter" och frågade sig om inte detta var "ännu ett led i kampen mot den vita rasen", se Vera Lindholm-Oredsson, "Rätt till liv", *Nordisk kamp* 1 (1965), s. 16–18.
- 420 Pethrus 1942, s. 22.
- 421 *Världen idag* 24/2 2021, "Rätt till Liv tog kampen för det ofödda barnet".
- 422 *Svenska Dagbladet* 8/3 1974, "Jag tror på en evig vår". Pethrus föreställning om vänster- vridning bestod delvis i den nyutträdde partiledarens reservationer mot USA:s krig i Vietnam, se Svensson 2001, s. 6–10.
- 423 *Svenska Dagbladet* 22/3 1974, "Lewi Pethrus – KDS".
- 424 Lundgren 1973, s. 53.
- 425 Lundgren 1973, s. 66.
- 426 Samlingen förvaras i skrivande på Nya Slottet Bjärka-Säby.
- 427 *Dagen* 9/1 1950, Lewi Pethrus: "Vad läser du?".
- 428 Samtidigt hade Pethrus undervisat om hur de väckelsekristna måste hålla avstånd till Världens människor. "Du får ej ha någon umgängelse med dem", anvisade Pethrus i en predikan 1931, eftersom Gud själv "skiljer sig från allt, som är orent". "Håll dig själv ren", var uppmaningen när han i *Dagen* 1955 kritiserade trossyskon som "på kompromissens väg [söker] åstadkomma något stort". Han påminde Dagenläsarna 1971 om vikten av att "du en gång för alla bryter din förbindelse med världen och dess väsen". Inget i Pethrus samlade publikationer eller i hans omfattande personarkiv klargör huruvida pingstledaren betraktade den radikalnationalistiska miljön som gudfruktig eller om han såg sitt eget liv undantaget från regeln om den kristnes renhet i förhållande till Världen, se Lewi Pethrus, "Gemenskap och isolering", i Lewi Pethrus (red.), *Gud med oss: Predikosamling*, Stockholm 1931; *Dagen* 23/4 1955, "Håll dig själv ren"; *Dagen* 5/6 1971, "Förening och isolering".
- 429 Williams 2015, s. 162–163, 182–183.
- 430 Lewi Pethrus, *Brytningstider, segertider*, Stockholm 1969, s. 195.
- 431 Den kristna sionismens vision om att föra judarna till Palestina utgick från Lord Shaftesburys föreställning om "ett land utan folk för ett folk utan land." Donald 2009, s. 145; jfr Engel 2013, s. 68.
- 432 Religionshistorisk forskning pekar på att sionistiska förgrundsgestalter som Leon Pinsker, Ahad Ha'am och Theodor Herzl inte föreställde sig en judisk nationalstat – utan en judisk nation inom en multinationell stat – där den diasporiska identiteten samtidigt möjliggjorde hemmavarande i vilket land som helst, se Daniel Boyarin, *The No-State Solution: A Jewish Manifesto*, New Haven 2023, s. 75–102.
- 433 En typisk sådan hemlandssång spelades in 1946 av pingstsångaren Einar Ekberg (med arrangemang av nationalsocialisten Karl-Erik Svedlund): "Med fötter skodda, ur trälombsbandet, jag går att finna det goda landet / Till det landet mitt öga blickar, evigt strålar, evigt strålar solen där / Där gråter ingen, där slutar nöden, där bor ej synden, dit när ej döden / Jag är främling, jag är en pilgrim, blott en afton, blott en afton bor jag här." För mer om Hemlandssångens prefigurativa politik, se Tomas Poletti Lundström, "Väckelserörelsen", i Jan Jämte, Måns Lundstedt & Magnus Wennerhag (red.), *Politisk aktivism från 1945 till idag*, Lund 2025.
- 434 Pethrus 1942, s. 91; jfr "Kulturens ogräs", *Den Kristne* 10 (1958), s. 290.
- 435 Resonemanget är ett analytiskt kondensat av Pethrus ledare i *Dagen* 30/9 1964, "Expressen och antisemitismen".

- 436 Typologin bygger på diskursteoretikern Ruth Wodaks analys av efterkrigstida antisemitism i Österrike men har också använts för att studera antisemitismen i Sverige, se Ruth Wodak, "Turning the Tables: Antisemitic Discourse in Post-War Austria", *Discourse & Society* 2:1, 1991, s. 370; jfr Bachner 2004, s. 28–30.
- 437 Jfr Gunner 1996, s. 323–332.
- 438 Ilany 2023, s. 180–181.
- 439 Boyer 1994, s. 217–224; Dwight Wilson, *Armageddon Now! The Premillenarian Response to Russia and Israel since 1917*, Tyler 1991, s. 16; 216–218.
- 440 Yaakov Ariel, "It's All in the Bible': Evangelical Christians, Biblical Literalism, and Philosemitism in Our Times", i Adam Sutcliffe & Jonathan Karp (red.), *Philosemitism in History*, Cambridge 2011, s. 261–267; Donald 2021, s. 132–145.
- 441 Se exempelvis Lewi Pethrus, *Resor och rön i Palestina*, Stockholm 1922; Lewi Pethrus, *I bibliska farvatten: En resa från Jaffa till Rom*, Stockholm 1927; Pethrus 1950.
- 442 "Predikan av pastor Pethrus 25/1 1939", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 443 Internationell forskning har pekat på liknande ambivalens bland kristna sionister som uttryckt både fascination och förakt för det judiska folket, se Ariel 2011, s. 250–261; Sutcliffe & Karp 2011, s. 3–5.
- 444 "Predikan av pastor Pethrus 3/6 1951", *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 445 Ambivalensens betydelse för antijudisk rasism bygger på Baumans (1998) teoretisering av allosemittism, en andrafiering som rymmer både filosemitism och antisemitism genom att judar essentialiseras som avvikande. För en fördjupad diskussion kring denna teori, se Judaken 2024, s. 16–18, 221–237.
- 446 Detta förhållningsätt har kärnfullt sammanfattats av historikern Paul Boyer: "at the heart of dispensationalism lies the assumption that Jews are essentially and eternally *different*. The view of 'the Jew' is not necessarily hostile, but he is always *separate*, a figure whose special traits and destiny arouse endless speculation", se Boyer 1994, s. 220.
- 447 Bachner 2009, s. 302; Svanberg & Tydén 1997, s. 74–90.
- 448 Hammarström 2014, s. 133–135.
- 449 Pethrus skiftningar över tid har diskuterats inom svensk pingstforskning, där exempelvis Sahlberg (2013) betonar Pethrus åsiktsförändring medan Carlsson (2009) pekar på kontinuitet, se Davidsson 2015, s. 53–55.
- 450 Lööw 2004, s. 317–318, 351, 362.
- 451 Vid samma tid utvecklade den banbrytande fascismforskaren George L. Mosse sin analys om hur "racism, whether aimed at blacks or Jews, was cut of the same cloth", se Mosse 1978, s. 236; jfr Mosse 1988, s. 133–152.
- 452 Poletti Lundström 2022, s. 57; Lööw 2004, s. 439–440.
- 453 Lidman 1949, s. 88.
- 454 Lidman 1949, s. 88.
- 455 Pethrus 1953, s. 32.
- 456 Lewi Pethrus namn återfinns inte bland de bevarade medlemsregistren och i hans personarkiv finns inga spår av medlemskap utanför Filadelfiaförsamlingen, med undantag för KSA, KDS samt den patriotiska Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, se Politiska handlingar, F 4:4, *Lewi Pethrus arkiv*, Riksarkivet.
- 457 Holmberg 1966, s. 103.
- 458 Lundström 2025.
- 459 Sven Lidman, "Svensk lösen", *Svensk lösen* 1:1, 1916.
- 460 Ahnlund 1996, s. 218; Tyrgils Saxlund, *1914 års idéer: En studie i svensk litteratur*, Stockholm 1975, s. 24; Halifax, "Vitalis Norström", *Svensk lösen* 2:2, 1916.
- 461 Sven Lidman, "En hälsning till Evangelii Härelds läsare", *Evangelii Häreld* 7:2, 1922, s. 6.
- 462 Lidman 1916.
- 463 När Lidman blev redaktör hade *Evangelii Häreld* en upplaga på omkring 14 000 exemplar och när han lämnade arbetet under 1940-talet hade upplagan stigit till cirka 60 000. *Svensk lösen* hade 285 prenumeranter.

- Se Mats Kihlberg, "Aktivistiska strömningar i Sverige", i Mats Kihlberg & Donald Söderlind (red.), *Två studier i svensk konservatism 1916–1922*, Stockholm 1961, s. 31; "Detaljer", *Evangelii häröld: Tidning för andlig väckelse och fri mission*, Kungliga biblioteket.
- 464 Sven Lidman, "Fridsfursten: Kristendomen och pacifismen", *Svensk lösen* 1:51–52, 1916.
- 465 Bland de tolv föredragshållarna fanns, förutom Sven Lidman, ledargestalterna Rütger Essén och Per Engdahl. Lidman brevväxlade även med Adrian Molin, den radikalnationalistiska portalfigur som rekryterat honom till *Svensk lösen* och som även han tog Hitlers parti under kriget. Till Lidmans tidskrift bidrog även antisemiten och den blivande nationalsocialisten Richard Hejll, som under 1960-talet tog kontakt med Pethrus för att
- berätta hur judarna hotade det kristna Sverige. *Trots allt!* 14/1 1941, "Regeringspartierna bör hålla rent"; "Brev till Adrian Molin", L46, *Adrian Molins efterlämnade papper*, Kungliga biblioteket; Richard Hejll, "Radikalismens förfall", *Svensk lösen* 1:43, 1916; "Brev från Richard Hejll 12/2 1960", *Lewi Petrus arkiv*, Riksarkivet.
- 466 *Trots allt!* 14/1 1941, "Regeringspartierna bör hålla rent".
- 467 Ingemar Wizelius, "Sven Lidman och unghögern", *Tiden* 32:4, 1940, s. 240.
- 468 *Dagsposten* 19/3 1942, "Andras mening – och vår".
- 469 Thörn 2014, s. 152.
- 470 Sven Lidmans dagbok 8/10 1957, citerat i Ahnlund 1996, s. 223.

När Hitler var Messias

– ett porträtt av ”överklassnazisten”

Fanny von Wilamowitz-Moellendorff¹

Ulf Hamilton

”Jag satt bredvid grevinnan Wilamowitz-Moellendorff en av de stockholmska Hitlerprästinorna och svägerska till Göring.”²

”Människorna härute känna det ju, som han [Hitler] sänts dem av Gud till tröst, befrielse och återupprättelse.”³

Baron Carl Fock (1854–1938) fick fem döttrar i sitt äktenskap med Huldine Beamish (1859–1931). Liksom systrarna Mitford⁴ från Storbritannien skulle flickorna Fock bli kända för sina nazistsympatier. Mest omtalad är Carin (1888–1932), som gifte sig med nazistledaren Hermann Göring (1893–1946), men även systemen Mary (1886–1967), gift med den nazismsvärmande Eric von Rosen (1879–1948)⁵ liksom äldsta systemen Fanny (1882–1956) var attraherade av Adolf Hitlers (1889–1945) och Görings budskap om nazismen och det nya Tyskland. Här fanns också systemen Lily (1890–1958) som gärna semestrade på Görings ”Carinhall” fram till

andra världskrigets slut och dessutom hade en svärson som verkade i Joseph Goebbels (1897–1945) propagandaministerium.

Det Fockska hemmet, där modern lät inrätta ett kapell, genomsyrades av en sträng religiositet. Detta kristna arv överfördes särskilt på dottern Mary, som senare i livet organiserade sig i den svenska högkyrkligheten, men även Fanny tog starka intryck.⁶

Kanske var det en upplevelse från barndomen som också gjorde Fanny starkt tyskorienterad, även om en sådan hållning var gängse inom hennes kretsar. Som flicka fick hon och systemen Elsa (1883–1932) iklädda folkdräkter tillsammans med några andra flickor överrätta blommor till den tyske kejsaren Vilhelm II (1859–1941) när denne 29 år gammal besökte Drottningholm 1888. Senare i livet gifte sig Fanny också med en tysk officer och kom att räkna Tyskland som ett av sina två hemländer.

Författaren Fanny von Wilamowitz-Moellendorff (1882–1958). Bilden sannolikt tagen 1903 i samband med hennes giftermål med Wichard von Wilamowitz-Moellendorff (1871–1916). Bildkälla: Wikimedia Commons

Äktenskapet ingicks 1903, då Fanny förenades med militärattachén vid tyska beskickningen i Stockholm, greve Wichard von Wilamowitz-Moellendorff (1871–1916). Hon blev nu grevinna von Wilamowitz-Moellendorff och efter några år i Potsdam slottsfru på godset Gadow. Då Gadow låg ganska nära Berlin kom Fanny att ofta återse den tyske kejsaren då hon och maken tog livlig del i hovlivet i Berlin.

Maken avled emellertid på diplomatiskt uppdrag i Bagdad 1916. Då Gadow var fideikommiss där man ärvde endast på manssidan och ”bara” en dotter fötts i Fannys äktenskap, övertogs godset nu av en yngre bror till maken. Fanny fick efter 13 år i Tyskland återvända till Sverige med sin dotter. Hon kom nu i en rätt brydsam ekonomisk situation och fick börja arbeta för att klara sitt uppehälle.

Detta var emellertid inget större problem. Fanny var språkligt, litterärt och socialt begävad och kunde snart försörja sig genom undervisning, föredrag med mera. Hon hade tidigare givit ut en diktsamling, *Dikter* (1910), och hon översatte nu verk av Verner von Heidenstam (1859–1940) till tyska.⁷ Senare i livet skulle Fanny också tillsammans med bland andra litteraturhistorikern Fredrik Böök (1883–1961), även han en vän av ”det nya Tyskland”⁸, ta verksam del i förvaltningen av det kulturella arvet efter Heidenstam.

1919 bildade Fanny, tillsammans med bland andra Elin Wägner (1882–1949), den svenska grenen av Rädda barnen. Detta ledde till en omfattande hjälpverksamhet i det krigsdrabbade Tyskland, men också till en föreläsningsturné i Storbritannien och USA med ”Rädda barnen” som tema.

I USA blev hon god vän med den indiske nobelpristagaren Rabindranath Tagore (1861–1941). Han hade fått litteraturpriset redan 1913 men planerade att ta emot det först 1921, kombinerat med en föreläsningsturné i Sverige. Här blev Fanny engagerad som assistent och översättare från engelska till svenska när Tagore framträdde på olika platser i landet.

I februari 1923 gifte sig lillasyster Carin med Hermann Göring; Fanny närvarade vid bröllopet. De nygifta bodde sedan en tid i Münchentrakten. Båda hade gått med i NSDAP, det tyska nazistpartiet, där Hermann avancerat till en av partiets ledande företrädare.⁹

På hösten samma år meddelade Carin att något stort var på gång inom NSDAP. Fanny reste då till München och fick uppleva en del av det nazistiska försöket till statskupp, den så kallade Ölkällarkuppen, då Hitler och Göring tillsammans med 3000 man marscherade genom stadens gator mot krigsdepartementet, som intagits av SA-ledaren Ernst Röhm's män, och hamnade i eldstrid med polisen. 16 nazister och tre poliser dödades. Svågern blev skottsgradad men

räddades till livet. Hitler flydde fältet medan Fanny försökte tränga sig fram till de sårade, men hindrades av polis.

Händelsen var uppskakande men Fanny tog kuppmaakarnas parti. Enligt henne hyste befolkningen i München starka sympatier för Hitler och hans rörelse och de marscherande männen "sie waren Helden" [de var hjältar], som hon uttryckte det.

Tillbaka i Sverige fortsatte Fanny sin litterära verksamhet. Från engelska översatte hon en biografi om sångerskan Jenny Lind (1820–1887) och från tyska en rad noveller av Stefan Zweig (1881–1942). Hon hade också fortsatt kontakt med systemen och svågern, som efter några svåra år i Stockholm, etablerat sig i Berlin sedan han fått amnesti. Som början på en ny karriär valdes Göring 1928 till riksdagsman.

Påskan 1930 fick Fanny lära känna ytterligare en av de kommande topparna i nazistpartiet, den blivande propagandaministern Joseph Goebbels (1897–1945). Som ungarl hade han lockats till Stockholm av Görings uppgift om "de vackra svenska kvinnorna". Dessa besågs också enskilt av Goebbels och Göring en kväll på Grand hotell. Men herrarna blev också bjudna till Fanny på påskdagen där det bland annat framfördes sång av Fannys väninna operasångerskan Marianne Mörner (1895–1977).

Goebbels gjorde ett mycket gott intryck på värdinnan som en intelligent,

verserad herre som också förstod sig på musik: "Seine rasche auffassung und sichere redekunst ebenso seine echte musikalität". Vad Fanny dock inte fick veta var att Goebbels, som beskriver besöket i sin dagbok, egentligen tyckte att sångframträdandet av Mörner var rätt uselt, medan operasångaren Nils G. Svanfeldts (1880–1959) framträdande fick bättre vitsord.¹⁰

Sommaren 1931 bjöds Fanny på bilsemester i Tyskland av Carin och Hermann Göring; han hade fått en Mercedes i gåva av Hitler och honom träffade de tre också i Dresden i samband med ett operabesök.

Hitler imponerade stort på den varmt religiösa Fanny. Hon såg i honom en Messias, som kommit till Tysklands räddning. Hitler berättade också, hävdade Fanny, om sin "finaste julafton", en anekdot som möjligen bidrog till bedömningen att nazistledaren var en Kristusfigur: En kvinna hade, berättade Hitler, uppvaktat honom vid partihögkvarteret i München. Vanligen slog han ifrån sig "påträngande personer" men lyssnade nu på kvinnan. Hennes man från Österrike hade blivit avskedad då han var nationalsocialist. De två stod nu utan arbete och bostad. Hitler ordnade då, enligt egen utsago, i tysthet arbete och en våning åt paret, lät inreda lägenheten med möbler, gardiner, köksredskap med mera. Som kronan på verket placerades ett signerat exemplar av *Mein*

Kampf väl synligt i bostaden. På julaf-ton kallade han till sig paret. De begav sig till lägenheten; Hitler överlämnade nycklarna, önskade God jul och avvek sedan hastigt och diskret från platsen.

Under åren framöver kom Fanny att på liknande sätt propagera för det nya Tyskland och nazismen. I *Svensk Damtidning* publicerade hon hösten 1932 en artikel ”Hitler och hemmet” där den blivande rikskanslern beskrivs som familjevänlig eftersom familjefäder enligt honom skulle ha högre lön än ungarlar. Hitler – ”som jag träffat åtskilliga gånger” – beskrivs som ”tillbakadragen, enkel och anspråkslös” men hävdas samtidigt ha utseendet emot sig: ”Ansiktet är blekt, ögonen stora och blågrå, munnen med de stubbade mustascherna snarast ful, läpparna krampaktigt hopknipna av inre intensitet”. Den nazistiska rörelsen beskrivs som följer: – i trots av den politiska urartningen verksamheten emellanåt tagit [sic] – [är den] enligt min tro i själva verket en intensifierad *hembygdsrörelse* av oanade mått.”¹¹

I *Svensk Damtidning* presenterade också Fanny den tyska prinsessan Sibylla (1908–1972) i samband med att denna på sommaren samma år gifte sig med den svenske arvprinsen Gustaf Adolf (1906–1947). Prinsessan Sibyllas far, hertig Karl Edvard av Sachsen-Coburg-Gotha, var hängiven nazist och satt i riksdagen för NSDAP. Paret vigdes i ett av NSDAP:s starkaste fästen,

Coburg, av stadens nazistiske borgmästare – den förste i Tyskland – och bröllopet blev en PR-framgång för Hitler och hans parti i valrörelsen.

I mars 1933 fick Fanny via Görings förmedling ta del av ceremonin i Potsdam då Hitler installerades som tysk rikskansler och under våren 1933, omedelbart efter det nazistiska maktövertagandet, höll Fanny några gånger föredraget ”Iakttagelser från våra dagars Tyskland”, bland annat på Stockholms konserthus. Där hävdade hon bland annat: ”Vi i Sverige kunna icke förstå den tyska judefrågan, och därför böra vi avhålla oss från kritik.” Hon påstod vidare att judarna i Tyskland ”lagt beslag på alltför många framskjutna platser i samhället”. Av tidningsreportagen att döma förefaller publiken välvilligt ha tagit emot budskapet, men i *Dagens Nyheter* publicerades ett skarpt genmäle från den liberala politikern och rösträttskvinnan, fysikern Gulli Petrini (1867–1941).¹²

På sommaren 1933 gjorde Fanny en reportageresa i Tyskland där Göring gjort upp planerna och NSDAP sannolikt stod för kostnaderna. Hon for över hela landet och fick också i sällskap med den unge Gestapochefen Rudolf Diels (1900–1957) – tillsatt av Göring – besöka fångelser och koncentrationsläger. Resultatet blev propagandaskriften *Resan till det okända landet: Tyskland 1933*.

I boken beskrivs, när Rügen passeras i början av resan, hur glada ungdomar

med friskt mod och under sång tar del i skördarbetet; en symbol för det nya Tyskland fyllt av framtidstro. Berlin hävdas ha blivit en betydligt lugnare stad, då SA (*Sturmabteilung*) och kommunisterna inte längre bråkar på gatorna. 80 procent av befolkningen hyser, påstår författaren, tilltro till Hitler och hans parti och det verkar som om kejsartidens Tyskland, som Fanny minns från sin ungdom, kommit tillbaka.

När svårare saker kommer på tal, som möten med fångar i fängelser och koncentrationsläger, är Fannys åsikt att den nya regimen måste komma till rätta med kommunisterna via frihetsberövande för att få lugn i landet. Samtidigt förmedlar hon, liksom andra samtida pronazistiska Tysklandsresenärer, bilden att fängelser och koncentrationsläger är välordnade och att fångarna får en god och respektfull behandling.

Den pressensur nazisterna infört hävdas ha samma syfte som stävjandet av kommunismen genom internering av kommunister, det vill säga att den är ett nödvändigt ont för att få lugn och ordning. Judarnas situation, som vänner i Sverige bett henne undersöka särskilt, har, hävdar Fanny, inte förändrats utan är fortsatt under kontroll. Men hon delar inte nazismens åsikt om judar som mindervärdiga. Däremot betonar hon i likhet med nazisterna att rasblandning är degenererande och bör undvikas.

En sällsamhet i boken är skildringen av mötet med den kvinna, Elisabeth Salm, som var SA-mannen Horst Wessels (1907–1930) hyresvärdinna och bane-kvinna. Till följd av en konflikt om hyran lämnade hon information till medlemmar av Roter Frontkämpferbund, det tyska kommunistpartiets paramilitära organisation, som kämpade med SA om kontrollen över Berlins gator, om var Wessel bodde och en av de kommunistiska frontkämparna sköt honom när han öppnade dörren. Den unge mannen formades snabbt till nazistpartiets stora martyr och "Horst-Wessel-lied", med text av den mördade, blev nationalsocialismens partihymn och en andra nationalsång. Elisabeth Salm, som intervjuas av Fanny, hävdas på intet sätt vara ångerfull för sin medverkan till mord.¹³

I boken tecknas förstas också ett idolporträtt av Hitler: "Hans enkla, vinnande personlighet, det rent arkitektoniskt uppbyggande i hans livssyn, godheten i hans blick, det osjälviska i hans strävanden, allt detta har skänkt honom ett nästan legendariskt skimmer", heter det bland annat.¹⁴

Senare, i slutet av 1930-talet, när kritiken av de tyska koncentrationslägren i anslutning till Novemberpogromen tilltog i svenska medier försökte Görings andra hustru Emma Göring (1893–1973) ordna så att hon och Fanny skulle kunna göra ett nytt besök i något läger och Fanny få möjlighet att förmedla sina

intryck till svenska tidningar. Detta avböjdes emellertid tämligen bryskt av Heinrich Himmler (1900–1945) som nu var chef för verksamheten: ”Min fru har inga behov av att inspektera Luftwaffes konvalescenthem”, meddelade Himmler syrligt till Emma Görings privatsekreterare. Detta gjorde förstås Hermann Göring upprörd, men klagomål hos Hitler hade ingen verkan, vilket väl också antyder Himmlers stigande stjärna.

Resan till det nya landet: Tyskland 1933 blev inte någon större framgång. Andra samtida resenärer som Fredrik Böök och Gustaf Hellström (1882–1953) tog större delen av uppmärksamheten med sina böcker.¹⁵ Långt senare diskuterades emellertid Fannys bok av författaren och filosofen Lars Gustafsson (1936–2016) som i en artikel i *Expressen* 1979 framför följande om författarinnan: ”Det vore dumt att hävda att grevinnan von Wilamowitz-Moellendorff var en ond människa. Hon var naturligtvis bara dum, fördomsfull och lättimponerad. Dessutom saknade hon en erfarenhet som vi har: nazismen.”¹⁶

Fanny var emellertid lyckosam med sitt nästa bokprojekt. Carin Göring dog 1932 och året efter gav Fanny ut en biografi över systemen på tyska. Boken kom ut i en rad upplagor under 1930 och 1940-talet, trycktes i över 700 000 exemplar och var den mest populära boken i Tyskland efter *Mein Kampf*.¹⁷ Utgivningen gjorde också Fanny förmögen.

Hon och dottern Dagmar (1904–1970) flyttade nu tillbaka till Tyskland och drev under några år hotellverksamhet.

I biografien framställs Carin som en heroisk och trogen nazist, hängiven sin make och Hitler, vilket sannolikt bidrog till försäljningsframgången. Författaren Björn Fontander menar emellertid att Fanny överdrev systemens ideologiska övertygelse och beskriver Carin som oreflekterad och romantisk utan större intresse för politik. Hon var bara nazist för att vara solidarisk med maken.¹⁸ Litteraturvetaren Bibi Jonsson (1960–) menar emellertid, liksom Fanny, att Carin Göring var väl medveten om vad hon gjorde när hon gick med i NSDAP.¹⁹

Tre år senare, 1936, gav Fanny ut sin självbiografi *Erinnerungen und Begegnungen* [Minnen och möten]. Här hyllar hon fortsatt nazismen och Hitler framställs alltjämt som Tysklands frälsare. Avsnitten om 1930-talet och nazismen är dock inte så omfattande. Tonvikten ligger i stället på 1920-talet med hjälpverksamhet inom Rädda barnen och andra välgörenhetsföreningar där hon var drivande som ”Julrosen” och ”Livbojen”. Vidare skildras föreläsningsturnéerna till Storbritannien och USA, samarbetet med Tagore, ungdomsåren och livet som gift i Tyskland.

Bland annat ger hon ett porträtt av August Strindberg (1849–1912). Efter att ha nämnt en rad stora svenska konstnä-

rer och författare verksamma i början av 1900-talet, som Anders Zorn, Carl Larsson, Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam, anför hon följande:

Strindberg var den stora, revolutionära anden som omkring sig skapade oro, begeistring, hat och kärlek. Jag lärde inte känna honom, men jag mötte honom ofta på gatan men mest på Djurgården där han brukade vandra ensam i flera timmar. I stan verkade han stel och inbunden, hade bråttom och drog ner hatten djupt i pannan. I parken [Djurgården] var hans gång lättare och stoltare, mötte man honom träffades man av en isklar blå blick. Jag var då alltför ung för att inse storheten i hans geni och hans inre ensamhet. [Författarens översättning]²⁰

Självbiografin recenserades i *Dagens Nyheter* på våren 1937 i en osignerad artikel där det bland annat konstateras: ”Boken sista del upptar nationalsocialismens seger med allt vad detta innebär av personlig glädje för författarinnan”. Till detta fogades i anmälan också anekdoten om ”Hitlers finaste julafton”.²¹

I november 1938 fick Fannys syster Mary von Rosen med sina två barn Carl Gustaf von Rosen (1909–1977) och den i Tyskland boende Birgitta Wolf (1913–2009) på nära håll uppleva novemberpogromen, den så kallade Kristallnatten, i Berlin. Då sonen fotograferade diverse

förlöpningar mot judar blev sällskapet arresterat och fotomaterialet taget i beslag. Eftersom de via dokument kunde visa sin koppling till Göring blev de emellertid frisläppta.

Sannolikt blev Fanny informerad om händelsen och tecken på nazistpropaganda från hennes penna efter detta verkar inte finnas. Att hon skulle ha varit en ”Hitlerprästinna” så sent som i början av 1943 då hon sammanstrålade med diplomaten Sven Grafström (1902–1955) på spanska ambassaden är därför inte helt självklart. Av samtalet dem emellan – refererat av Grafström – tycks ändå hennes beundran för Hitler ha varit oanfrätt. I informationsutbytet ingick också Fannys nära vän, Hitlerbeundraren och upptäcktsresanden Sven Hedin (1865–1952).²² Enligt Fanny var denne så betydande att han borde få utrycka sig helt fritt offentligt, medan Grafström var av annan uppfattning eftersom Hedin ”naiva” frispråkighet vållat en hel del diplomatiska bekymmer.²³

Oavsett hur Fanny ställde sig till utvecklingen i Tyskland efter 1938 bröt hon inte familjebanden med Göring. Hon var en av gästerna på hans bröllop med andra hustrun Emmy Sonnemann 1935 liksom vid dopet av deras dotter Edda (1938–2018) tre år senare, vilket inträffade bara en vecka innan Novemberpogromen. Brev växlades också med Göring fram till hans självmord 1946, alltså även efter krigsslutet och under

Nürnberggrättegången. Hans död uppmärksammades också av syskonen Mary och Fanny med en ceremoni i föräldrahemmets kapell.

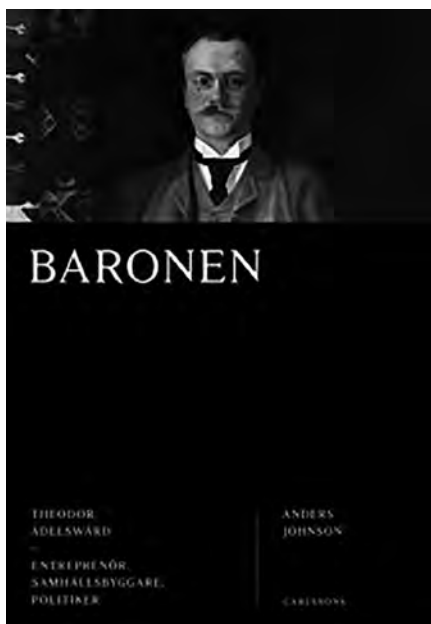
När så grevinnan Fanny von Wilamowitz-Moellendorff, född Fock, avled

1958 som "litterär, adlig dam från Östermalm med silverhår" skrevs en del dödsrunor. Men ingen – inte ens *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* – nämde hennes beundran för Hitler eller svägerskapet med Göring.

Noter

- 1 Begreppet "överklassnazism" används av Karl N Alvar Nilsson i *Svensk överklassnazism 1930–1945*, Stockholm 1996 & densamme, *Överklass, nazism och högerextremism 1945–1995*, Stockholm 1998. Det finns en tämligen omfattande dokumentation och forskning om svensk fascism och nationalsocialism, initialt utförd av samtida antinazister. Ett tidigt exempel är Holger Carlsson, *Nazismen i Sverige. Ett varningsord*, Stockholm 1942, ett annat Israel Holmgren, *Nazisthelvetet*, Stockholm 1942 & densamme *Nazistparadiset*, Stockholm 1943. Holmgren dömdes till fängelse för den förra och gav efter det att han benådats ut den senare. Böckerna är till innehållet identiska. De kanske tidigaste systematiska vetenskapliga ideologianalyserna av fascismen på svenska gjordes av Herbert Tingsten i *Begreppet «Socialism» i nationalsocialismen*, Stockholm 1935 & *Den nationella diktaturen. Nazismens och fascismens idéer*, Stockholm, 1936. Det första större historiska arbetet är Eric Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940. Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*, Stockholm 1970. Nestorn i den svenska fascismforskningen idag är Heléne Lööv. Se exempelvis *Nazismen i Sverige 1924–1979. Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm 2004 & "Tant Brun – män och kvinnor i vit makt-världen och i de nationella leden 1930–1992", *Historisk tidskrift* 1992 (112), s. 539–563.
- 2 Sven Grafström, Notering den 3 februari 1943, *Anteckningar 1938–1944*, Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia 1989.
- 3 Fanny von Wilamowitz-Moellendorff, *Resan till det okända landet: Tyskland 1933*, Stockholm 1933, s 30.
- 4 Cecilia Hagen, *De osannolika systrarna Mitford. En sannsaga*, Stockholm 2002.
- 5 Eric von Rosen skildras i helfigur av socialantropologen Christer Lindberg, *Eric von Rosen. I en förgången värld*, Stockholm 2023. Carl Gustaf von Rosens porträtt tecknas av Ralph Herrmanns, *Carl Gustaf von Rosen*, Stockholm 1975.
- 6 Svenska kyrkans relation till den tyska nationalsocialismen har bland annat analyserats av Lars Gunnarsson, *Kyrkan, nazismen och demokratin. Åsiktsbildningar kring svensk kyrklighet 1919–1945*, Stockholm 1995 & Martin Lind, *Kristendom och nazism. Frågan om kristendom och nazism belyst av olika ställningstaganden i Tyskland och Sverige 1933–1945*, Lund 1975; Den kristna nationalsocialismen behandlas av Gustaf Forsell, *Blodet och korset. Tankefigurer i kristen nationalsocialism i Sverige 1925–1945*, Uppsala 2024.
- 7 Verner Heidenstam, som i Tyskland inte minst sågs som *Karolinernas* (1897–1898) författare, var populär i det nazistiska Tyskland. För Heidenstams förhållande till Nazityskland, se Jan Stenkvist, *Nationalskalden. Heidenstam och politiken från och med 1909*, Stockholm 1982. Se också Per I. Gedin, *Verner von Heidenstam. Ett liv*, Stockholm 2006. Se även Martin Kylhammar, *Ett hemligt liv. Verner von Heidenstam och Kate Bang*, Stockholm 2019.
- 8 *Hitlers Tyskland, maj 1933* är tillsammans med *Tyskt väsen och Svensk lösen* från 1942 de mest komprometterande av Bööks skrifter. För en diskussion av Bööks sympatier för Tredje riket och hur de kan förstås, se Stefan Björklund, "Fredrik Böök på det sluttande planet", *Scandia* 2004(70):1, s. 61–81, 158–159.
- 9 Litteraturen om makarna Göring liksom om Carinhall är omfattande. Se exempelvis Volker Knopf & Stefan Martens, *Görings Reich: Selbstinszenierungen in Carinhall*, Berlin, 1999; Hans-Jürgen Lutzhöft, "Hermann Görings 'Walküre'. Eine Propagandalegende", *Skandinavistik: Zeitschrift für Sprache, Literatur und Kultur der nordischen Länder* 1972:2. Den svenska vänstern och i synnerhet SAC höll tidigt Göring under uppsikt. Se Frid Nordin, *Göring inför domstol. En anklagelseskritik mot nazismen*, Stockholm 1933 & densamme, *Göring och hans svenska lakejer: gratisbroschyr*, SAC, Stockholm 1933. Båda utgivna av Federativ förlag.

- 10 Joseph Goebbels, *Die Tagebücher; herausgegeben von Elke Fröhlich im Auftrag des Instituts für Zeitgeschichte und in Verbindung mit dem Bundesarchiv*, München 1987–2008.
- 11 Fanny von Wilamowitz-Moellendorff, "Hitler och hemmet", *Svensk Damtidning* Nummer 26 1932.
- 12 Gulli Petrini, *Dagens Nyheter* 9 april 1933.
- 13 En pikant detalj i sammanhanget är att när Birgitta Wolf, dotter till Eric och Mary von Rosen, gifte sig med den tyske industrimannen Albert Nestler på Rockelstad 1933 spelades Horst Wessel-sången i kyrkan. Samma år översatte Wolf en nazistisk propagandaroman om Horst Wessel till svenska. På bröllopet deltog Hermann Göring, hennes mosters förre man; Birgitta Wolf, www.skbl.se/sv/artikel/BirgittaWolf, Svenskt kvinnobiografiskt lexikon (artikel av Pontus Rudberg), hämtad 17 oktober 2025; Birgitta Wolf, *Flickan på vinden*, Stockholm 1966.
- 14 Fanny Wilamowitz-Moellendorff, *Resan till det okända landet: Tyskland 1933*, Stockholm 1933.
- 15 Sigurd Rothstein, "Böök, Hellström och andra svenska resenärer i nazismens Tyskland 1933", Charlotta Brylla, Birgitta Almgren & Frank Michael Kirsch (red.), *Bilder i kontrast. Interkulturella processer i Sverige/Tyskland i skuggan av nazismen 1933–1945*, Stockholm 2005.
- 16 Lars Gustafsson, *Expressen* 21 mars 1979.
- 17 Fanny Wilamowitz-Moellendorff, *Carin Göring*, Berlin 1934.
- 18 Björn Fontander har i två böcker skildrat Görings förhållande till Sverige och då också äktenskapet med Carin; *Göring och Sverige*, Stockholm 1984 & *Görings Sverige. En hatkärlek*, Stockholm 2008. Han har också gett ut Carin Görings brev till modern, *Carin Göring skriver hem*, Stockholm 2009.
- 19 Litteraturvetaren Bibi Jonsson är den som mest ingående studerat Fanny von Wilamowitz-Moellendorffs författarskap och som i anslutning till detta också kommenterat Carin Görings ideologiska preferenser; Bibi Jonsson, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur*, Stockholm 2012; densamma, *Blod och jord i trettioalet. Kvinnorna och den antimoderna strömningen*, Stockholm 2008; densamma *Dikt i brunt*, Stockholm 2023. Svenska författares förhållningssätt till Tredje riket och nazismen analyseras i Wolfgang Butt, *Mobilmachung der Elfenbensturms. Reaktion auf den Faschismus in der Schwedischen Literatur 1933–1939*, Neumünster 1977.
- 20 Fanny Wilamowitz-Moellendorff, *Erinnerungen und Begegnungen*, Berlin 1936.
- 21 *Dagens Nyheter* 17 mars 1937
- 22 I den svenska biografiska litteraturen om Sven Hedin framhålls ofta hans föregivna politiska naivitet. En helt annan bild ges av Sarah Danielsson, *The explorer's roadmap to National-Socialism: Sven Hedin, geography and the path to genocide*, Ashgate, Farnham 2012.
- 23 Grafström 1989.

ANDERS JOHNSON

Baronen. Theodor Adelswärd.
Entreprenör. Samhällsbyggare.
Politiker.
Stockholm: Carlssons, 2020. 384 s.
Illustrerad

Författaren, tidigare chefredaktör för *Dagens Nyheter*, har genom åren utkommit med flera böcker om näringsliv och politik. Senast i raden är *Kerstin Hesselgren: Hälsovårdsapostel och riksdagspionjär* (2023). Titeln för den här behandlade boken har än mer en klang av storstatlighet: *Baronen*, *adelsnamnet* samt de tre prestigefulla begrepp som vägleder biografien – *entreprenör*, *samhällsbygga-*

re och *politiker*. Sammantagna berör de en viktig del av svensk historia under huvudpersonens, Theodor Adelswärd, levnadstid 1860–1929. Författaren följer heller inte sin uppskattning av den biograferade. Tvärtom så beskrivs denne i bokens första mening som ”en fascinerande människa”.

En misstänksam läsare kanske befarrar en ensidigt hyllande skildring av en av de stormän som utvecklade Sverige för hundra år sedan. Så är det inte. De tre begreppen är väl fungerande för en saklig skildring av Adelswärds gärning. Inte minst intressant är hur de flätas in i varandra. Läsaren får därför en gedigen skildring av inte bara baroniet och dess historia samt släkten genom seklerna (adeln har ju en inbyggd känsla för ursprung och historia som ger dess existensberättigande) utan också bruksorten Åtvidabergs utveckling och huvudpersonens politiska insats. Till skillnad från sina ståndsbroder var Adelswärd intressant nog liberal, också när den konservativa högern gick på offensiven kring 1914. En del högreståndsliberaler avföll då från sin tro, men Adelswärd stod pall, något som av den liberale författaren också förs till pluskontot.

Theodor Adelswärd var innehavare nummer sju av landets enda baroni, en fideikommissegendom formellt betitlad Baroniet Adelswärd i Åtvidaberg. Fideikommiss innebar att äldste sonen

ärvde hela egendomen, i syfte att undvika splittring av ägandet. Baroner fanns det flera av på det svenska Riddarhuset. Varför avvek Baroniet Adelswärd från normen? Författaren förklarar pedagogiskt redan inledningsvis att titeln baron sedan Riddarhusordningen 1626 är ett *munligt* tilltalsord för en (manlig) medlem av en friherrlig ätt. Däremot inte ett *skriftligt*, med undantag för just innehavaren av Baroniet Adelswärd som också framträder som "baron" i skrift. Därmed ges klartecken för att också använda titeln i den här recensionen.

Med Baroniet följde också att vara patronus över Åtvids församling, med vissa ekonomiska åtaganden samt rätten att utse kyrkoherde och komminister. Själv var han dock varken kyrkligt eller religiöst intresserad. Fideikommisserna (ett fåtal finns ännu kvar) kan ses som ett feodalt inslag i en svensk utveckling som annars avvek från ett rätlinjigt feodalt mönster på kontinenten.

På de omfattande ägora, där bergsbruk hade bedrivits sedan medeltiden, förvandlades kopparmalm till metall. Under Theodors tid som fideikommissarie avvecklades emellertid kopparproduktionen. Andra näringsgrenar tillkom, en hjulfabrik, snickerifabrik, armaturfabrik och bryggeri med mera. Industrialiseringen inleddes sent i Sverige, men fortlöpte under hög fart. Företag bildades, och avvecklades. Råvaror togs fram, allt efter marknadens krav. Anpassning,

driftighet och inte minst nytänkande blev alltmer avgörande för att driva företagen. Egenskaper som knyts till entreprenören, till föregångaren som överlevde, till den som agerade på rätt sätt, och vid rätt tidpunkt. Det innebar inte att bakslag och misstag saknas på CV:n också för en framgångsrik företagare som baron Adelswärd. Det avgörande var snarare hur bakslagen hanterades.

Det var en rekordung man som tillträdde disponentposten för Baroniet 1883. Blott 23 år ung övertog han ansvaret efter fadern Axel som ansåg sig sakna förmågan att vidta de förändringar som krävdes. Det fanns slitningar mellan far och son, den förre hade länge varit skeptisk till sonens förmåga att leda företaget. När fadern avled 1901 övertog Theodor också posten som fideikommissarie till Baroniet med dess 23 000 hektar.

Företagandet med alla dess utmaningar får en gedigen presentation av författaren. Tekniska processer utvecklas, en stor brand drabbade Åtvidaberg och därmed också företaget 1903. Tre år senare samlades ett antal viktiga industrier i det nybildade Åtvidabergs Förenade Industrier, givetvis med Theodor Adelswärd som majoritetsägare. Sammanslagningen bidrog också till att utveckla Åtvidaberg som samhälle. Än mer än sina föregångare axlade han rollen som samhällsbyggare i en tid som alltmer avvek från tidigare generatio-

ners. Mer ovanlig – men inte unik – var hans omsorg om befolkningen. Bostäder och skola stod högt på dagordningen.

Samhällsbyggandet kan därför också tolkas bokstavligt. Baron Adelswärd drev på för att förvandla den gamla bruksorten till ett modernt villasamhälle. Något han också lyckades med, konstaterar författaren. Ett municipal-samhälle för en del av kommunen inrättades. Det möjliggjorde tillämpandet av särskilda stadsstadgor som passade bättre än landskommunernas regelverk. Stadsplan, egnahemsbyggen och samhällsservice blir naturliga avsnitt i skildringen. Likaså folkskola, folkbildning och folkrörelser.

Om bruksföretagandet ganska naturligt förenas med samhällsbyggandet, berör det senare lika självklart den politiska sfären. Adelswärd betecknas som politiker, vilket naturligtvis inte är fel. Förutom kommunala sysslor kom han att verka inom såväl landsting som riksdag och regering. Någon pionjär i slakten var han ändå inte. Hans far, morfar och svärfar liksom sju andra (manliga) släktingar var vid skilda tillfällen ledamöter av den tvåkammarriksdag som inledde sitt arbete i januari 1867. Innan demokratin hade tagit över kring 1920 var de politiska organen för samhällets elit, inte minst bruksägare, en naturlig förlängning av deras verksamhet. Inte så att de bara försvarade sina egenintressen, men genom sin sociala, ekonomiska eller kulturella ställ-

ning behövde de vara med där besluten togs. Först med demokratins framväxt efter 1900 fick vi ”politiker”, en särskild kategori individer som mer eller mindre representerade olika samhällsgruppers intressen och ideologier.

Theodor Adelswärd ingick i Östergötlands läns landsting nästan oavbrutet från 1896 till sin död 1929. Landstingen hade jämfört med idag ganska få uppgifter. Däremot var de politiskt betydelsefulla genom att de valde ledamöter till första kammaren, ”elitens kammare” som den har betecknats i forskningen. Som uttalat liberal hade han svårt att ta sig in i andra kammaren från den protektionistiska miljö där han befann sig. I syfte att föra demokratin och parlamentarismen i hamn hade dock *vänstern*, liberaler och socialdemokrater, börjat samarbeta. Adelswärd hade redan tidigare fått stöd av arbetarrörelsen i Åtvidaberg men det hade inte räckt för ett inval. I riksdagsvalet 1905 svepte vänstervinden in honom i andra kammaren. Han föll ut vid nästkommande val, men återkom 1911–1924.

Rösträttsfrågan och hans strävan efter sociala reformer hade distanserat honom från högern. I den laddade atmosfär som ledde fram till det antiparlamentariska bondetåget 1914 var Adelswärd lojal finansminister under statsministern Karl Staaff, hatad av åtskilliga konservativa.

Författaren har kunnat använda sig av ett förhållandevis rikt material. För de

offentliga uppdragen finns både protokoll och tidigare forskning om den händelserika tid då Theodor verkade. Privat material finns också: Adelswärdiska familjearkivet och Baroniet Adelswärds arkiv. Var arkivet är placerat framgår dock inte klart i avsnittet "Källor". Problemet med de mer personliga förhållandena, slitningar inom släkt och än mer osämja med utomstående, är att de inte alltid framgår i sådant material. Man kan önska sig mer av ovänners och motståndares privata åsikter. Samtidigt är det tidsödande att leta igenom tänkbara sådana hållningar i respektive arkiv.

En intressant släktrrelation ges ändå utrymme. Stämningen mellan Adelswärd och hans svärfar, ingen mindre än den kungamakten närstående och konservativa aktivisten Ludvig Douglas, var frostig tiden kring bondetåget. God sämja, eller kanske bara vapenvila, tycks ha återvänt senare under året. Fullt lika intressant är relationen åt andra hållet,

till arbetarrörelsen. Adelswärd hade en mer positiv syn på fackföreningarna, både på lokal nivå och i rikspolitiken, än vad som var brukligt i hans kretsar. Att den förste som 1920 skrev i gästlistan för den nybyggda bostaden, "Stora huset", var statsministern och socialdemokratins hövding, Hjalmar Branting, är ett uttryck för det.

Theodor Adelswärds onekligen fascinerande liv ger prov på både tidens konflikter och dess samförstånd. Viktiga faktorer var såväl arbetarrörelsens avståndstagande från revolutionära idéer som högerens acceptans av demokratin 1918. I Johnsons fina skildring belyses hur olika sfärer hänger samman i en omvälvande tid, utifrån Adelswärds till stor del segrande synsätt – framsynt företagande, socialt ansvar för de arbetande samt politiskt ställningstagande för demokratin.

Torbjörn Nilsson

Torbjörn Nilsson in memoriam

*Torbjörn Nilsson 1954–2025.
Foto Kristina Sahlén, Nordic Academic Press.*

Vännen Torbjörn är död. Budet kom oväntat. Han hade visserligen avslutat en del av sina många uppdrag men var fortsatt fullt verksam och vi är många vilkas samarbeten med honom plötsligt avbrutits i förtid. Torbjörns död är inte bara en förlust för oss utan för historikersverige, för den samhällsengagerade historieforskningen och den folkbildande historieskrivningen. Torbjörn kom till historieämnet från journalistiken och det märktes; han skrev (och talade) rakare, effektivare och mer pedagogiskt än de flesta av oss andra i skräet och var en fena på slagkraftiga titlar och rubriker.

Torbjörn disputerade 1994 vid Stockholms universitet på avhandlingen

Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886. Med den inleddes ett drygt trettioårigt utforskande av hur konservativa eliter, inom såväl byråkratin som politiken, förhållit sig till modernisering och nya ekonomiska, sociala och politiska förhållanden. Detta forskningsintresse materialiserades även i två andra vetenskapliga projekt, det HSFR-finansierade “Ämbetsmännen och samhällsutvecklingen 1809–1880” och “Högern 1904–2004: Moderniseringens vän eller fiende?”, understött av Riksbankens Jubileumsfond. Det senare resulterade bland annat i *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under hundra år, 1904–2004* (2004).

Utforskandet av konservativa eliter och deras förhållande till samhällsförändring hängde samman med Torbjörns intresse för politiska och byråkratiska system, beslutsfattande och styrning. Det tog sig uttryck i det så kallade GAST-projektet på Södertörn, “Gamla statsverk i nya nätverk”, finansierat av Östersjöstiftelsen, som analyserade den svenska statens förändring, liksom i ett svenskt-norskt samarbete om den norska grunnloven från 1814 samt i “Makten i Stadshuset. Partier och politiker i fullmäktige efter 1945”. Det sistnämnda utmynnade i boken *Staden mellan vågorna. Stockholmspolitik i brytningstider*

1945–2014 (2014), det första arbete att ge en helhetsbild av den stockholmska kommunalpolitiken och dess utveckling från andra världskrigets slut till vår samtid. Politiken i huvudstaden behandlades också i *Makten i stadshuset: Stockholms lokalpolitik under 1900-talet* (2008) och *Stockholm blir välfärdsstad. Kommunalpolitik i huvudstaden efter 1945* (2011) med Torbjörn som medförfattare respektive redaktör. Dessutom ordnades vittnesseminarier vid Samtidshistoriska institutet och trycktes i boken i *Makten och trafiken i Stadshuset: två vittnesseminarier om Stockholms kommunalpolitik*.

Därtill medverkade Torbjörn i flera projekt om självständighet och demokratiska genombrott i de nordiska länderna. Han deltog under lång tid i olika norsk-svenska samarbeten, bland annat om unionsupplösningen 1905 där han tillsammans med Øystein Sørensen gav ut *1905 – Unionsupplösningens år. Nya perspektiv på ett svensk-norskt drama* (2005). Vidare ingick han i ett finsk-svenskt projekt, ”Demokratins drivkrafter”, föranlett av hundraårsdagen av Finlands självständighet 6 december 1917, där han undersökte finlandssvenska politiska rörelser och deras historiesyn. Han var också en av de flitigast anlita-de historikerna i de olika demokratisatsningar den svenska riksdagen och regeringen genomförde 2018–2021 inför hundraårsminnet av det demokratiska genombrottet 2021, däribland Kungliga

Bibliotekets och Riksbankens Jubileumsfonds Demokrati100. Projektet syftade både till att sprida kunskap om den allmänna och lika rösträttens tillkomst och att tillgängliggöra (digitisera och digitalisera) arkivmaterial om rösträttskampen. Torbjörn skrev och redigerade en stor del av texterna om kampen för och motståndet mot allmän och lika rösträtt, dess aktörer och arenor, och åtskilliga trycktes i *Om vägen till allmän och lika rösträtt. Artiklar framtagna inom projektet Demokrati100* (2022). I anslutning till hundraårsminnet författade han också, tillsammans med Josefin Hägglund, *Tvåkammarriksdagen 1867–1970* (2021).

Boken representerar ännu en genre Torbjörn excellerade i, historiska (och statsvetenskapliga) översiktsverk. Tillsammans med Stig Hadenius skrev han *Sveriges historia. Vad varje svensk bör veta* (1996) och med Gunnar Åselius *Guide till Sveriges historia* (1999). I anslutning till hundraårsminnet av unionsupplösningen 1905 författade han tillsammans med Øystein Sørensen *Goda granar eller morska motståndare: Sverige och Norge från 1814 till idag*. Några år senare, 2009, tecknade Torbjörn bilden av *Hundra år av svensk politik* och 2016 gav han tillsammans med Anders Ivarsson Westerberg ut *Den mångsidiga staten*.

Tillgängliggörandet av den svenska historien, i synnerhet den moderna och samtidshistorien, blev en specialitet, där

Torbjörn också tog nya djärva grepp. Tillsammans med fotografen Henrik Montgomery, som på nära håll följde och dokumenterade statsministern Fredrik Reinfeldt och hans regerings dagliga arbete, gav Torbjörn ut *Statsministern* (2011), en fotodokumentation med initierade kommentarer om dagspolitikens villkor. Användandet av bilder som utgångspunkt för historiska analyser hade han dessförinnan provat på tillsammans med Jenny Björkman, Marika Hedin och Åsa Linderborg i den nyskapande *Bilden av Sveriges historia: fyrtio sätt att se på 1900-talet* (2005).

Ett annat sätt att tillgängliggöra det nära förflutna ägnade sig Torbjörn åt tillsammans med kollegorna på Samtidshistoriska institutet på Södertörns högskola. Möjligen inspirerade av samtidshistorikerkollegan Arthur Schlesinger Jr. och hans uppfattning att en av historikerns viktigaste uppgifter är att säkerställa och skapa källmaterial för (sam-) och framtida forskare inledde en verksamhet med vittnesseminarier där "centrala aktörer från tiden för en historisk händelse ger sin version av vad som skedde i dialog med forskare". Dokumentation gavs (och ges) ut i skriftserien *Samtidshistoriska frågor*.

Torbjörn hade ett stort intresse för den enskilda människan och hennes roll och betydelse i historien och en personhistorisk kunskap ovanlig inom skräet. Det syns tydligt i hans vetenskapliga pro-

duktion, där aktörerna – oftast (höger) politiker, ämbetsmän, tidningsmän och näringslivsfolk – alltid ges ordentligt utrymme och tog sig också uttryck i andra sammanhang; han skrev åtskilliga personhistoriska studier som "En elva utan högerytter: hundra års högerledare i historiens ljus", "Fem kungar med två kronor" (2005) och "Hjärnelev och liberal politiker" (2009). Vidare bidrog han med hela 14 artiklar till *Svenskt Biografiskt Lexikon*, den sista så sent som förra året (om Hugo Tamm) och han var redaktör för *Personhistorisk tidskrift*. Även sedan han lämnat redaktörstolen bidrog han regelbundet med såväl artiklar som recensioner. Den anmälan som blev hans sista ingår i detta nummer.

Torbjörn skrev också om en mängd andra ämnen, om idrott, Skolinspektionen, historiker (Fryxell bl. a.), historieskrivning, historiebuk och historielöshet, om liberalism, press och tidningsmän, om krisberedskap som politikområde och annat. På senare år intresserade han sig särskilt för spänningen mellan juridik och politik efter 1945 och diplomaters räddningsaktion av svenskar i Stalins Sovjet. Den senare studerade han tillsammans med Andrej Kotliartchouk i projektet "Swedes, emotions and moral diplomacy in the Great Terror. Foreign Office's rescue operation in the Soviet Union, 1937–38", finansierat av Östersjöstiftelsen. Här skrev Torbjörn "Rescued from Terror.

The unknown Swedish operation in the 1930s”, publicerad i *Baltic Worlds* i fjor. Forskningen om spänningsförhållandet mellan politik och juridik blev en bok, ”*Det dånar uti rättens krater*”: *Juridik mot politik i det moderna Sverige 1940–2020*. Den kom ut i fjor och blev hans sista monografi.

Torbjörn hade under sin akademiska karriär sin bas på Södertörns högskola, på Institutionen för Historia och samtidsstudier och vid Samtidshistoriska institutet. Parallellt var han verksam vid Score, Stockholms center för forskning om offentlig sektor, vid Stockholms universitet liksom vid Universitetet i Oslo, där han ingick i olika projekt och samarbeten under mer än 20 år. Han hade också projektsamarbeten med kollegor vid universiteten i Helsingfors och Jyväskylä.

Torbjörn samverkade emellertid inte bara flitigt med forskare utan också gärna och ofta med det omgivande samhället och han gjorde det på flera olika sätt. Han skrev rapporter för myndigheter (MFSB 2011), läroböcker – till exempel *Sök i det förflutna*, 1–2 (1996–1999) och artiklar i dagspress och tidskrifter, medverkade flitigt i historiska radio-program liksom i *Populär historia* och i offentliga diskussioner och debatter om såväl politiska som historiska fenomen och företeelser, inte minst som stridbar försvarare av rättsstaten. Han ingick tills helt nyligen i Områdesgrupp kring kon-

stitutionella frågor på RJ. Torbjörn var också engagerad i De svenska historiedagarna, ett engagemang han avslutade i april i år då han lämnade föreningens styrelse efter 15 år som ledamot. Föreningens uppgift var också Torbjörns, att föra samman historiebrukare av olika slag och sprida historisk kunskap. Torbjörn föreläste själv på flera historiedagar, vid ett tillfälle tämligen oförhoppandes. Han hade åtagit sig att moderera en föreläsning om Hjalmar Mehr, men föreläsaren kom aldrig – han hade glömt det hela. Istället för att ställa in sessionen erbjöd sig Torbjörn att själv berätta om Mehr och dennes gärning, som han anspråklöst sade sig kunna ”lite” om. Därefter höll han på stående fot ett högst oständigligt föredrag, och deltagarna kunde gå därifrån bildade och nöjda. Sådan var Torbjörn. Vi saknar honom.

*Lars M Andersson,
Personhistorisk tidskrift*

*Jenny Björkman, Riksbankens
Jubileumsfond*

*Åsa Karlsson, Svenskt Biografiskt Lexikon
och Personhistoriska samfundet*

*Karin Kvist Geverts, tidigare vid
Demokratiroo och Kungliga biblioteket*

Lena Milton, De svenska historiedagarna

*Andrej Kotliartchouk,
tidigare vid Samtidshistoriska institutet,
Södertörns högskola.*

Medverkande i detta häfte

Ulf Hamilton, f. 1944 är fil. dr i historia, civilingenjör och museiman. Han disputerade 1997 på avhandlingen *Teknik på bönders villkor. De tekniska och politiska aktörernas inflytande på den statsreglerade tekniska förändringen i Sverige 1806–1972* och var därefter verksam vid Nordiska museet. Han är en ofta återkommande skribent och recensent i *Personhistorisk tidskrift* men medarbetar också i *Scandia*, *Polhem*, *Rig* och *Historisk tidskrift*.

Tomas Poletti Lundström, f. 1986, teol. dr. i religionshistoria och forskare vid Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism (CEMFOR) vid Uppsala universitet. Hans forskning rör religion och politik med särskilt fokus på radikalnationalism, fascism och evangelikalism. Han arbetar för närvarande tillsammans med Markus Lundström med det treåriga projektet ”Frikyrkan och Förintelsen: Den svenska pingströrelsens förhållande till antisemitism 1930–1974”, finansierat av Vetenskapsrådet.

Markus Lundström, f. 1980 är professor i sociologi vid Karlstad universitet och forskare vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Han arbetar för närvarande med forskningsprojektet ”Frikyrkan och Förintelsen: Den svenska pingströrelsens förhållande till antisemitism 1930–1974”, finansierat av Vetenskapsrådet, samt ”Inception: The Birth of Nordic Fascism”, finansierat av Markus och Amalia Wallenbergs minnesfond.

Torbjörn Nilsson (1954–2025) var professor emeritus i historia vid Södertörns högskola. Hans forskning rörde främst samhällseliters politiska agerande och ideologiska uppfattningar under 1800- och 1900-talen in i nutid. Ofta med norska kopplingar. Exempelvis unionens tillkomst 1814 och dess upplösning 1905, den svenska högerns hundraåriga historia och Stockholms kommunalpolitik. Tidigare redaktör för *Personhistorisk tidskrift*. Under de sista åren handlade hans forskning om svenskar i Stalins Sovjet och spänningen mellan juridik och politik i det moderna svenska samhället. Hans sista monografi blev *”Det dånar uti rättens krater”. Juridik mot politik i det moderna Sverige, 1940–2020* (2024).

Personregister

A

- Adelswård, Axel** (1828–1900)
baron, godsägare, industriman, politiker 193
- Adelswård, Theodor** (1860–1929)
baron, godsägare, industriman, politiker .. 192–195
- Adolf Fredrik** (1710–1771)
svensk kung 2, 3, 12
- Armfelt, Gustaf Mauritz** (1757–1814)
friherre, militär, hovman 8
- Arouet, François-Marie**, ”Voltaire” (1694–1778)
upplysningsfilosof, författare 1
- von Ascheberg, Rutger** (1621–1693)
greve, militär, ämbetsman, generalguvernör 1
- Augustus** (Gaius Octavius 63 f.v.t.–14 e.v.t.)
romersk kejsare 4

B

- Banér, Johan** (1596–1641)
greve, fältherre, riksråd, fältmarskalk 1
- Barclay, John** (1582–1621)
skotsk författare, satiriker 50
- Baron** (eller Boyron 1653–1729)
Michel, fransk skådespelare 51
- Barratt, T. B.** (1862–1940)
norsk pingstledare 110, 127
- Beamish, Huldine** (1859–1931)
maka till Carl Fock, mor till Fanny von
Wilamowitz-Moellendorff 181
- Berendes, Märta** (1639–1717)
friherrinna, hovdam, författare 26, 38
- Bergenhjelm, Catharina Elisabet** (1672–1702)
friherrinna, mor till Johan Hiärne 44
- Bielke Axelsdotter, Barbro** (1556–1624) 23, 24
- Bielke Axelsdotter, Ebba** (1549–1588)
mor till Elisabeth Gyllenstierna 24
- Bielke, Carl Gustaf** (1683–1754)
greve, diplomat 53
- Bielke, Fredrika Eleonora** (1738–1808)
hovdam 16
- Bielke, Gunilla** (1568–1597)
svensk drottning 24
- Bielke, Nils Adam** (1724–1792)
greve, riksråd, t.f. riksmarskalk 16

- Bielkenstierna, Ebba** (f. 1618) hovjungfru,
dotter till Elisabeth Gyllenstierna ... 24, 31, 35–36
- Bielkenstierna, Karin** hovjungfru,
dotter till Elisabeth Gyllenstierna 24, 31
- Bielkenstierna Klas** (1615–1662) son till
Elisabeth Gyllenstierna 24, 28, 31, 33, 36, 37
- Bielkenstierna Klasdotter, Ingeborg** (d. 1628)
syster till hans Klasson Bielkenstierna 38
- Bielkenstierna Klasson, Hans** (1674–1620)
amiral 22, 24, 28, 31, 38
- Birger jarl** (ca. 1210–1266) jarl 1
- Blixenstierna, Charlotte Elisabet** (1703–1776)
..... 45, 47, 48, 49, 52, 54, 55, 56, 61–67, 69, 70
- Bonde, Carl** (1741–1791)
hovrättspresident, riksråd, riksmarskalk 15
- Bonde, Karl Knutsson** (1408/1409–1470)
svensk riksföreståndare, kung 1
- Bourdieu, Pierre** (1930–2002) fransk sociolog,
kulturanropolog, medieteoretiker 81, 83
- Brahe, Erik** (1722–1756)
greve, militär, lantmarskalk 16
- Brahe, Magnus Fredrik** (1756–1826)
greve, lantmarskalk, hovman 16
- Brahe Persdotter, Elsa Beata** (1629–1653)
hovfröken, syster till
Elisabeth Gyllenstierna 24
- Branting, Hjalmar** (1860–1925) tidningsman,
politiker (SAP), statsminister 195
- Brunlöf, Emanuel Michaelis** (1686–1758)
kyrkoherde 68
- Brunnius, Erik** (1597–1664) historiker, preceptor,
teolog, riksdagsman, superintendent 30
- Burke, Peter** (f. 1937)
brittisk historiker, polyhistor 85
- Böök, Fredrik** (1883–1961)
litteraturhistoriker 111–112, 183, 187
- ## C
- Carlberg, Carl-Ernfrid** (1889–1962)
ingenjör, förläggare, grundare av Gymniska
förbundet och Samfundet Manhem 121, 135
- de Caumont, Marie-Louise** (död 1721),
fransk aktris 52–53

Personregister

Cedercreutz, Herman (1684–1754), friherre, e.o. envoyé, sedermera riksråd och greve 57

Cederhielm, Josias (1673–1729) friherre, riksråd, ambassadör 57

Cederström, Elisabet (1677–1759) 44, 45

Cederström, Sven (1691–1767) officer, kammarherre 45, 48, 66

Coyet, Peter Julius (1618–1667) diplomat 1

D

Dahlberg, Eric (1660–1703) greve, militär, arkitekt, landshövding, generalguvernör 1

von Dalin, Olof (1708–1763) författare, hävdatecknare, grundare *Then Swänska Argus* 3

Danell, Sven (1903–1969) biskop 134

Daston, Lorraine (f. 1951) amerikansk vetenskapshistoriker 84

De la Gardie, Beata (1612–1680) grevinna, godsförvaltare 23

De la Gardie, Magdalena Christina (1730–1801) grevinna, hovmästarinna 16

De la Gardie, Maria Sophia (1627–1694) grevinna, bruksägare, storföretagare, överhovmästarinna 23

De la Gardie, Pontus (1520–1585) militär, friherre, riksråd 16

De la Vallé, Jean (1624–1696) fransk-svensk arkitekt 14

von Deuschlender, Johan Gottfried (1684–1776) officer, miniatyrmålare 62

Diels, Rudolf (1900–1957) Gestapochef 185

Douglas, Johan Gabriel (1700–1729) greve, fänrik vid Livgardet 55

Douglas, Ludvig (1849–1916) greve, riksmarskalk, utrikesminister, landshövding, godsägare, politiker, aktivist 195

E

Ehrenpreis, Marcus (1869–1951) överrabbin MFST 119

Ehrenstolpe, Beata (1699–1773) 62–63

Eidem, Erling (1880–1972) ärkebiskop 109

Elofsson, Sven (i Isala) bonde 10

Engdahl, Per (1909–1994) politiker, skriftställare, medgrundare av Riksförbundet det nya Sverige, grundare och ledare av Nysvenska rörelsen 118, 125, 149

Erik XIV (1533–1577) svensk kung 1

Eriksson, Elof (1883–1965) organisatör inom bonderörelsen, skriftställare, redaktör *Nationen* 129–130

Essén, Rütger (1890–1972) historiker, diplomat, skriftställare, vice ordförande för Sveriges Nationella Förbund, utrikesredaktör *Dagsposten* 118–119

F

von Fersen d. ä., Axel (1719–1794) greve, militär, politiker 6, 11

von Fersen, Fredrika Charlotta (1719–1795) överhovmästarinna 16

Filip av Orléans (1640–1701) fransk prins 53, 59

Fischer-Tiné, Harald (f. 1966) tysk modern- och globalhistoriker 83

Fleck, Ludwik (1896–1961) polsk läkare, biolog, kunskapsteoretiker 81

Fock, Carl (1854–1938) friherre, far till Fanny von Wilamowitz-Moellendorff 181

Fock, Elsa (1883–1932) syster till Fanny von Wilamowitz-Moellendorff 181

Fock, Lily (1890–1958) syster till Fanny von Wilamowitz-Moellendorff 181

Ford, Henry (1863–1947) bilkung 107

Foucault, Michel (1926–1984) fransk filosof och idéhistoriker 81

Fredrik I (1676–1751) svensk kung 60, 62

Fredrik II (Fredrik den store 1712–1786) preussisk kung, kurfurste av Brandenburg 12

Fredrik IV (1671–1730) dansk kung 59

Fredrik Adolf (1750–1803) svensk prins, hertig av Östergötland 6, 14, 16

Fredrik August I (1750–1823) kurfurste, sedermera kung av Sachsen 69

- Fredrik Wilhelm I** (1688–1740)
preussisk kung 55
- Freeman, William** (1915–1976)
helandepredikan 129
- Furuland, Gunnel** (f. 1964) bibliotekarie,
fil. dr. i litteraturvetenskap, förläggare 92–95
- Furuland, Lars** (1928–2009) litteratursociolog,
professor i litteraturvetenskap Uppsala 92–95
- G**
- Goebbels, Joseph** (1897–1945) ledande inom
NSDAP, tysk propagandaminister 181, 184
- von Goethe, Johan Wolfgang** (1749–1832)
författare, diktare, naturforskare 68
- Grafström, Sven** (1902–1955)
diplomat 188
- Gråå, Catharina** (d. 1764)
gift med Johan Hiärne 69–70
- Gråå, Martinus Martini** (1669–1736)
fysiker, regementspastor, kyrkoherde 69–70
- Grönlund, Eric** (1922–1976)
kaplan St. Michaelsorden 138
- Gustaf Adolf** (1906–1947) svensk kronprins 185
- Gustav II Adolf** (1594–1632) svensk kung
..... 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 24, 35
- Gustav III** (1746–1792) svensk kung 1–21
- Gustav IV Adolf** (1778–1837) svensk kung 16
- Gustav Vasa** (1496–1560) svensk kung
..... 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 17
- Gyllenstierna, Elisabeth** (1581–1646)
hovmästarinna 22–38
- Gyllenstierna, Elsa** (1577–1650)
syster till Elisabeth Gyllenstierna 24, 38
- Gyllenstierna, Göran** (1601–1646)
greve, amiral, landshövding Uppsala 15, 16
- Gyllenstierna Göransson, Nils** (1526–1601)
friherre, riksdrots, far till Elisabeth
Gyllenstierna 24
- Göring, Carin** (1888–1932) maka till
Hermann Göring, syster till Fanny von
Wilamowitz-Moellendorff 181, 183, 185, 187
- Göring, Edda** (1938–2018) läkarsekretärer,
dotter till Hermann och Emmy Göring 188
- Göring, Emmy** (1893–1973)
maka till Hermann Göring 186–187, 188
- Göring, Hermann** (1893–1946)
ledande inom NSDAP, tysk riksmarskalk,
flygvapenchef 181, 183, 184, 186, 187, 188
- H**
- Haglund, Oscar** (1881–1944)
diakon Filadelfiaförsamlingen Stockholm,
utgivare Bibliskt Månadshäfte
..... 106, 123–124, 140, 147
- Haraway, Donna** (f. 1944)
amerikansk vetenskapsteoretiker,
vetenskapshistoriker, feminist 81
- Hedin, Sven** (1865–1952)
upptäcktsresande, Tysklandsaktivist 188
- Hedvig Elisabeth Charlotta** (1759–1818)
svensk drottning 16
- von Heidenstam, Verner** (1859–1940)
författare 183, 188
- Hejll, Richard** (1889–1963)
skriftställare, översättare 135–136
- Hellström, Gustaf** (1882–1953)
författare 187
- Helmfelt, Simon Grundel** (1617–1677)
friherre, riksråd, militär 1, 13
- Hemmungs Wirtén, Eva** (f. 1960) professor i
medierad kultur Linköping 85
- Hielte, Lennart** (1916–2009)
förlagschef Filadelfiaförlaget 117
- Hilleström, Pehr** (1732–1816) konstnär,
gobelängvävare, direktör Konstakademien 5
- Himmler, Heinrich** (1900–1945)
ledande inom NSDAP, SS-chef 108, 187
- Hitler, Adolf** (1889–1945)
partiledare NSDAP, tysk rikskansler, "Führer"
108, 113–114, 115, 118, 120, 121, 125, 140, 146, 148, 181,
197, 183–184, 186, 187
- Hiärne, Carl Urban** (1703–1766) kammarherre,
författare, halvbror till Johan Hiärne 61
- Hiärne, Erland Fredrik** (1706–1773)
bergsråd, halvbror till Johan Hiärne 61
- Hiärne, Johan** (1696–1737)
officer, versdiktare 44–70

Personregister

- Hiärne, Urban** (1641–1724) läkare, mineralog, naturforskare, skald, far till Johan Hiärne 44, 46, 48–55, 60, 64, 65, 68
- Hjelm, C.G.** (1903–1965) pingstpredikant 126
- Holmberg, Adrian** (1896–1990) diakon, make till Ebba Holmberg 118, 125, 126–127, 152
- Holmberg, Ebba** pingstvän, maka till Adrian Holmberg 127
- Horn, Agneta** (1629–1672) memoarförfattare 26, 38
- Horn Christersson, Claes** (1517–1566) greve, amiral 1
- Horn, Gustaf** (1592–1657) greve, fältmarskalk, far till Agneta Horn 1
- I**
- Ivanovna, Anna** (1693–1740) ställföreträdande regent i Kurland, därefter regerande kejsarinna av Ryssland 55
- J**
- Jansson, Anton** (f. 1981) idé- och lärdomshistoriker Göteborg och Lund 86
- Jansson, Hans** ättling till Sven Elofsson 10
- Johan III** (1537–1592) svensk kung 1, 24
- Jonsson (Grip), Bo** (ca. 1335–1386) vapnare, riksråd, drots 14
- Julius Caesar** (100–44 f.v.t) romersk politiker, militär, skriftställare, konsul, diktator 4
- K**
- Karl IX** (1550–1611) svensk kung 1, 3, 10, 15
- Karl X Gustav** (1622–1660) svensk kung 1, 4, 8, 12
- Karl XI** (1655–1697) svensk kung 6, 7, 9, 15, 16, 17
- Karl XII** (1682–1718) svensk kung 1, 2, 3, 6, 9, 12, 48, 49, 52, 60
- Karl XIII** (1748–1818) svensk kung 6, 14, 16
- Karl Filip** (1601–1622) svensk prins, hertig 6
- Karl Fredrik** (1700–1739) svensk prins, hertig av Holstein-Gottorp 57
- Karl Gustav** (1782–1782) svensk prins 16
- Karlström, Nils** (1902–1976) präst, sekreterare Svenska ekumeniska nämnden 109
- Katarina II** (den stora 1729–1796) rysk kejsarinna 6
- Kellgren, Johan Henric** (1751–1795) lyriker, kritiker, redaktör, docent 1, 13
- Killander, Ernst** (1882–1958) renlevnadsman, militär, idrotts- och scoutledare 135
- Kristian II** ("Kristian Tyrann" 1481–1559) dansk kung 14, 17
- Kristina** (1626–1689) svensk drottning 7, 15, 22, 31, 36, 37
- Kronheim, Emil** (1890–1971) rabbin MFST 119
- Kuhn, Thomas S.** (1922–1996) amerikansk vetenskapsteoretiker 81
- L**
- L'Archevêques, Pierre Hubert** (1721–1788) fransk skulptör, svensk hovstatybildhuggare, direktör Konstakademien 3
- Larsson Heidenblad, David** (f. 1983) svensk historiker, docent Lund 82
- Latour, Bruno** (1947–2022) fransk filosof och sociolog 81, 83
- de Laval, Claude** (1589–1646) officer, hauptman Vadstena slott 68–69
- Law, John** (1671–1729) skotsk-fransk nationalekonom, finansman 59
- Leigh Star, Susan** (1954–2010) amerikansk sociolog 83
- Lewenhaupt, Charles Emil** (1721–1796) greve, lantmarskalk, hattpolitiker 16
- Lidman, Sven** (1882–1960) författare 113, 115, 121, 125, 126, 132, 140, 151–153
- von Liewen, Hans Henrik** (1703/04–1781) militär, riksråd, riksmarskalk 15, 16
- Liljencrants, Johan** (1730–1815) greve, kommerseråd, statssekreterare, riksråd 8
- Lind, Jenny** (1820–1887) sångerska 184

- Lindormsson, Torsten** (d. 1631)
ämbetsman, hovman 14
- Ljungström, Harald** (1912–2010) medgrundare
KDS, medlem Riksföreningen Sverige-Tysk-
land, Svensk opposition, styrelseledamot och
riksungdomsledare Sveriges Nationella Förbund,
ledarskribent Ungdomsfronten 138–139, 142
- Lo-Johansson, Ivar** (1901–1990)
författare 92–95
- Lovisa Ulrika** (1720–1782)
svensk drottning 2, 14, 16
- Ludvig XIV** (1638–1715) fransk kung 59
- Ludvig XV** (1710–1774) fransk kung 53, 59
- Lundberg, Björn** (f. 1982)
svensk historiker 84
- M**
- Mannheim, Karl** (1893–1947)
tysk-brittisk sociolog 81
- Marchand, Suzanne** (f. 1961)
amerikansk kultur- och idéhistoriker 81, 85
- Mensjikov, Aleksandr Danilovitj** (1673–1729)
rysk furste, hertig, militär, politiker..... 57
- Munk, Kaj** (1898–1944)
dansk präst 119
- Mörner, Marianne** (1895–1977)
operasångerska 184
- N**
- Natt och Dag, Barbro Åkesdotter** (1620–1680)
maka till Klas Bielkenstierna 32
- Newton, Isac** (1642–1727) brittisk naturveten-
skapsman, matematiker, teolog, alkemist 52
- Nilsson Hammar, Anna** (f. 1979)
svensk historiker, docent Lund 82, 84
- Nilsson, Torbjörn** (1954–2025) svensk historiker,
professor emeritus Södertörn..... s. 196–199
- Norby, Sören** (1460/1480–1530)
dansk sjömilitär, länsherre 14
- Nordenflycht, Hedvig Charlotta** (1718–1763)
författare 67
- Norrhem, Svante** (f. 1962)
historiker, docent Lund 84
- O**
- Odeberg, Hugo** (1898–1973)
exeget, professor i Lund, ordförande
Riksföreningen Sverige-Tyskland, styrelse-
ledamot för Institutet för forskning om och
eliminering av judiskt inflytande i tyskt
kyrkoliv 123–124
- Oxenstierna, Axel** (1583–1654)
greve, riksråd 1, 22–38
- Oxenstierna, Axel Fredrik** (1753–1841)
greve, hovrättsråd 8, 22–38
- Oxenstierna Gabrielsson, Gustaf** (1613–1648)
greve, riksråd 24
- Oxenstierna, Gabriel** (1587–1640) friherre,
riksdrotts, bror till Axel Oxenstierna 30, 34
- Oxenstierna, Johan Gabriel** (1750–1818)
greve, skald, riksmarskalk,
ledamot Svenska Akademien (stol 8) 7–8, 15
- P**
- Palmstruch, Georg Reinhold** (1686–1757)
militär 55, 61, 69
- Panin, Nikita** (1718–1783)
rysk greve, diplomat, utrikesminister 6
- Paracelsus, Theophrastus** (1493–1541)
schweizisk läkare, alkemist, naturfilosof,
mystiker 55
- Parham, Charles Fox** (1873–1929)
pingströrelseledare i USA 100, 137
- Paul, Herman** holländsk historiker 84
- Pétain, Philippe** (1856–1951),
fransk militär och politiker, statschef
Vichyfrankrike 1940–1944 115–116
- Pethrus, Lewi** (Petrus Levi Johansson 1884–1974)
pastor, författare, redaktör, ledare
för pingströrelsen 99–153
- Petrini, Gulli** (1867–1941)
politiker, rösträttskvinna, fysiker 185
- Petrovna, Anna** (1708–1728)
rysk furstinna 57
- Piper, Carl** (1647–1716)
greve, statssekreterare, kansliråd 15

Personregister

R

Raj, Kapil indisk-fransk vetenskapshistoriker, professor École des Hautes Études en Sciences Sociales 82–83

Ramel, Amalia Beata Gustaviana (1749–1804) hovmästarinna 16

Reuterdahl, Ebbe (1887–1966) författare, debattör, initiativtagare Riksföreningen Sverige-Tyskland 133–134

Ribbing, Fredrik (1721–1783) riksråd, riksmarskalk 16

Robinson, John (1650–1723) brittisk biskop (London) och envoyé 52

von Rosen, Carl Gustaf (1909–1977) flygare, son till Eric och Mary von Rosen 188

von Rosen, Eric (1879–1948) greve, etnograf, forskningsresande, gift med Mary von Rosen 181

von Rosen, Hedvig Sofia (1734–1809) grevinna, statsfru, överhovmästarinna 16

von Rosen, Mary (1886–1967) gift med Eric von Rosen, syster till Fanny Wilamowitz-Moellendorff 181

Rosenhane, Beata (1734–1809) friherrinna 26, 38

Rossiter, Margaret W. (1944–2025) amerikansk vetenskapshistoriker, professor Cornell University 84

Ruysch, Frederik (1638–1731) holländsk botaniker, anatom 51

Röhm, Ernst (1887–1934) tysk militär, SA-ledare 183

S

av Sachsen-Coburg-Gotha, **Karl Edvard** (1884–1954), brittisk prins, tysk furste, medlem i och riksdagsedamot för NSDAP, SA-Obergruppenführer 185

Salm, Elisabeth hyresvärdinna 186

Sarasin, Philipp (f. 1956) schweizisk historiker 82

Scheffer, Carl Fredrik (1715–1786) diplomat, politiker, författare 4, 8, 15

Scheffer, Ulrik (1716–1799) greve, diplomat, riksråd, kanslipresident 8

Schröderheim, Elis (1747–1795) ämbetsman, landshövding, ledamot Svenska Akademien (stol 12) 8.

Sibum, H. Otto (f. 1956), tysk vetenskapshistoriker, professor Uppsala 84

Sibylla (av Sachsen-Coburg-Gotha 1908–1972) svensk prinsessa 185

Sigismund (1566–1632) svensk och polsk kung, litauisk storfurste 14

Sofia Albertina (1753–1829) svensk prinsessa ... 16

Sofia Magdalena (1746–1813) svensk drottning, dansk prinsessa 16

Sparre, Adolf Fredrik (1731–1803) ämbetsman, kansliråd, hovkansler, riksråd, guvernör hos kronprins Gustav (IV) Adolf, rikskansler 16

Stanislaus I Leszczyński (1677–1766) polsk kung 69

Sten Sture d. y. (1492/1493–1520) svensk riksföreståndare 1

Sten Sture d. ä. (1440–1503) svensk riksföreståndare 1

Stiernhielm, Georg (1598–1672) ämbetsman, språkforskare, skald 1

Stiernsköld, Nils (1583–1627) militär, riksråd, amiral 1

Stolpe, Sven (1905–1996) författare 144

Strindberg, August (1849–1912) författare 187–188

Strömner, Torsten (f. 1903) politiker, styrelseledamot KDS 139

Sutherland, Kenneth (tredje lord Duffus 1679–1734) 53

Svanfeldt, Nils G. (1880–1959) operasångare 184

Svedlund, Karl-Erik (1906–1974) musikkdirektör Filadelfiaförsamlingen i Stockholm, kompositör 117–118, 123, 126, 127, 135, 137, 140

Svensson Stringberg, Ragni (f. 1980) historiker, universitetslektor Stockholm 86

T

Tagore, Rabindranath (1861–1941)
indisk författare, nobelpristagare 1913 183

Taube, Evert (1759–1797) greve, hovrättsråd 8

Tessin, Carl Gustaf (1695–1770)
greve, diplomat, politiker, ambassadör, riksråd,
kanslipresident 3

Tessin, Nicodemus d. y. (1654–1728)
greve, arkitekt 3, 14, 15

Toll, Johan Christopher (1743–1817) greve,
fältmarskalk, politiker, generalguvernör s. 8

Torstenson, Lennart (1603–1651)
greve, riksråd, fältmarskalk, generalguvernör 1, 12

U

Ulrika Eleonora (1688–1741)
svensk drottning 60–61

Upmarck (adlad Rosenadler), Johan (1664–1743)
ämbetsman, vältalare, skyteansk professor,
censor liborum 47

V

Vilhelm II (1859–1941) tysk kejsare 181

Vincent, Levinus (1658–1727) nederländsk
sidenhandlare, kuriosakabinettinnehavare 52

W

Wachtmeister, Carl Axel (1754–1810)
greve, riksdrots, justitiekansler, justitieråd,
justitiestatsminister 7, 8

Wessel, Horst (1907–1930)
tysk nationalsocialist, SA-man som givit namn
åt och skrivit texten till Horst Wessel-sången,
NSDAP:s hymn 186

Westberg, Johannes (f. 1978)
utbildningshistoriker, professor Groningen 83

von Wilamowitz-Moellendorff, Dagmar
(1904–1970) dotter till Fanny von Wilamowitz-
Moellendorff 187

von Wilamowitz-Moellendorff, Fanny
(1882–1956) grevinna, författare 181–189

von Wilamowitz-Moellendorff, Wichard
(1871–1916) tysk diplomat, make till Fanny von
Wilamowitz-Moellendorff 182–183

Wolf, Birgitta (1913–2009)
barn-, och fängrättsaktivist, dotter till Eric och
Mary von Rosen 188

Wrangel, Carl Gustaf (1613–1676)
greve, riksråd, fältmarskalk,
generalguvernör, riksmarsk 1

Wägner, Elin (1882–1949)
författare, journalist, rösträtts-, freds- och
kvinnoaktivist, ledamot Svenska Akademien
(stol 15) 183

Wärenstam, Erik (1905–1973)
historiker, fascismforskningspionjär 101, 144

Z

Zweig, Stefan (1881–1942)
tysk författare 184

Å

Åberg, Einar (1890–1970), antisemitisk agitator,
grundare Sveriges antijudiska kampförbund,
redaktör Hammaren 110, 120, 139

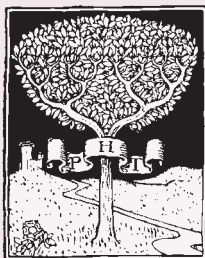
Åberg, Zander (1903–1957)
pingstvän, redaktör, författare 116–117, 126, 137

Åkerhielm, Samuel (1684–1768)
hovrättspresident, riksråd, riksdagsman 15

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

2025:2

Personhistorisk tidskrift utges av Personhistoriska samfundet, en ideell förening som har till ändamål att väcka och underhålla intresset för personhistorisk och biografisk forskning. Tidskriften grundades år 1879 och vänder sig till alla som är intresserade av personhistoria. *PHT* publicerar vetenskaplig forskning och bevakar nytgivnen litteratur inom området. Den utkommer med två nummer per år.

ISBN 0031-5699